

मार्केट अर्थशास्त्र

Micro Economics

सूक्ष्म अर्थशास्त्राच्या व्याख्या

मारीस डॉब यांच्या मते,

सूक्ष्म अर्थशास्त्र म्हणजे अर्थव्यवस्थेचे सूक्ष्मपणे, अध्ययन करणारे शास्त्र होय.

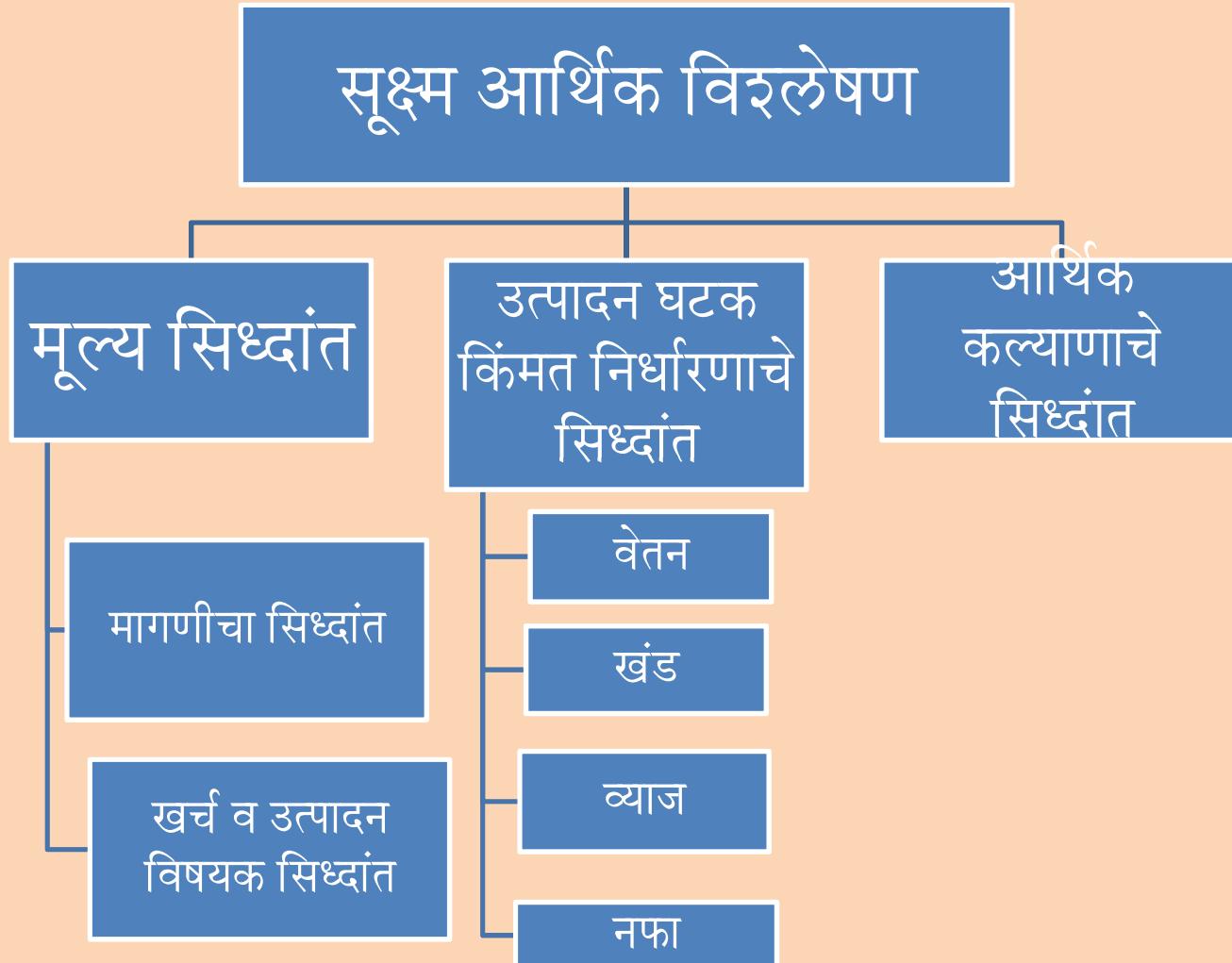
के.ई.बोल्डींग यांच्या मते,

सूक्ष्म अर्थशास्त्र म्हणजे विशिष्ट उत्पादनसंस्था, विशिष्ट कुटुंब, विशिष्ट किमती, मजुरी, उत्पन्न, विशिष्ट उद्योग, विशिष्ट वस्तू इत्यादींचे अध्ययन होय.

लेफटविच यांच्या मते,

सूक्ष्म अर्थशास्त्राचा संबंध उपभोक्ते, उत्पादक घटकांचे मालक आणि व्यवसाय संस्था म्हणून काम करणा-या आर्थिक एककांच्या आर्थिक व्यवहारांशी असतो.

सूक्ष्म अर्थशास्त्राची व्याप्ती

सूक्ष्म अर्थशास्त्राचे महत्व

१. साधनसामग्रीच्या वाटणीचे स्पष्टीकरण
२. व्यावसायिक निर्णय प्रक्रियेत उपयोग
३. सरकारला आर्थिक धोरण- निश्चितीत उपयोग
४. कल्याणकारी अर्थशास्त्राचा वापर
५. साधनसामग्रीचा आर्थिकदृष्ट्या योग्य वापर
६. आंतरराष्ट्रीय व्यापारासंबंधीच्या तत्वाचे स्पष्टीकरण
७. किंमत निश्चितीचे स्पष्टीकरण
८. उपयोजित शाखांमध्ये उपयोग
९. वस्तू व सेवांची वाटणी
१०. कार्यक्षमतेच्या अटींचे स्पष्टीकरण
११. साधनसामग्रीच्या अयोग्य वाटणींचे स्पष्टीकरण

सूक्ष्म अर्थशास्त्राच्या मर्यादा :

१. अवास्तव गृहीतांवर आधारित
२. संपूर्ण अर्थव्यवस्थेच्या कार्यपद्धतीचे विवेचन नाही
३. व्यावहारिक उपयुक्तता मर्यादित
४. सीमांतवादाची संकल्पना
५. कक्षेबाहेरील आर्थिक समस्या
६. फसगत करणारे सामान्यीकरण
७. चलनी घटक दुर्लक्षित
८. स्थूल आर्थिक घटक दुर्लक्षित
९. बाजारयंत्रणेला अवास्तव महत्व

मूलभूत आर्थिक प्रश्न :

साधनसामग्रीच्या दुर्मिळतेतून विविध मूलभूत आर्थिक प्रश्न निर्माण होतात. मानवी गरजा पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक असलेली साधनसामग्री मर्यादित असते तेंव्हा अशा साधनसामग्रीच्या दुर्मिळतेतून निर्माण होणा-या प्रश्नास मूलभूत आर्थिक प्रश्न असे म्हणतात.

मूलभूत आर्थिक प्रश्न पुढील प्रमाणे आहेत.

१. कोणत्या वस्तूचे उत्पादन करावे ?
२. उत्पादन कसे करावे?
३. उत्पादन कोणासाठी करावे?
४. साधनसामग्रीचा पुर्णपणे वापर केला जातो का ?
५. अर्थव्यवस्थेची वस्तू व सेवांचे उत्पादन करण्याची क्षमता वाढते आहे का ?
६. साधनसामग्रीचा कार्यक्षमतेने वापर केला जातो का ?

प्रकरण दूसरे

मार्गणीचा सिध्दांत

उपयोगिता

प्रा. स्टॅनले जेक्हन्स यांच्या मते,

व्यक्तीची गरज पूर्ण करण्याची वस्तूच्या अंगी असणारी शक्ती म्हणजे उपयोगिता होय

एस.सी.मारीस यांच्या मते,

उपयोगिता ही उपभोक्त्याच्या समाधानाची किंवा आनंदाची स्थिती आहे.

उपयोगितेची वैशिष्ट्ये

१. उपयोगिता आणि उपयुक्तता यात फरक आहे.
२. एखाद्या वस्तूचा अंगभूत गुणधर्म म्हणजे उपयोगिता नक्हे.
३. उपयोगिता ही व्यक्तिसापेक्ष, कालसापेक्ष, आणि स्थलसापेक्ष असते.
४. एखाद्या वस्तूत उपयोगिता आहे किंवा नाही हे ठरवितांना नैतिक मूल्ये, सौंदर्यदृष्टी यांचा विचार केला जात नाही.
५. एखाद्या वस्तूची उपयोगिता प्रत्यक्षपणे मोजता येत नाही.
६. उपयोगिता आणि समाधान यात सूक्ष्म फरक आहे.
७. उपयोगिता आणि आनंद यात फरक आहे.
८. उपयोगिता बहुउपयोगी संकल्पना आहे.

संख्यात्मक | कवा अकदशक उपयोगिता | वर्णलघण

संख्यावाचक उपयोगिता विश्लेषण सनातनवादी अर्थशास्त्रज्ञ गॉसेन ,
जेक्हन्स, वालरस, यांनी मांडले. नवसनातनवादी अर्थशास्त्रज्ञ मार्शल यांनी त्यात
सुधारणा केल्या. संख्यावाचक उपयोगिता विश्लेषणानुसार उपयोगिता
संख्यावाचक भाषेत मोजता येते. उदा. १, २, ३,----- अश्या संख्येत दर्शविता
येते.

एकूण उपयोगिता आणि सीमांत उपयोगिता

एकूण उपयोगिता

विशिष्ट वेळी, विशिष्ट वस्तूच्या विविध नगांच्या उपभोगामुळे
मिळणा-या उपयोगितांची एकूण बेरीज म्हणजे एकूण उपयोगिता होय.

सीमांत उपयोगिता

एखाद्या वस्तूच्या सीमांत म्हणजे शेवटच्या नगाच्या सेवनापासून
एकूण उपयोगितेत जी भर पडते ती म्हणजे सीमांत उपयोगिता होय.

घटत्या सीमांत उपयोगितेचा नियम

डॉ. मार्शल यांच्या मते,

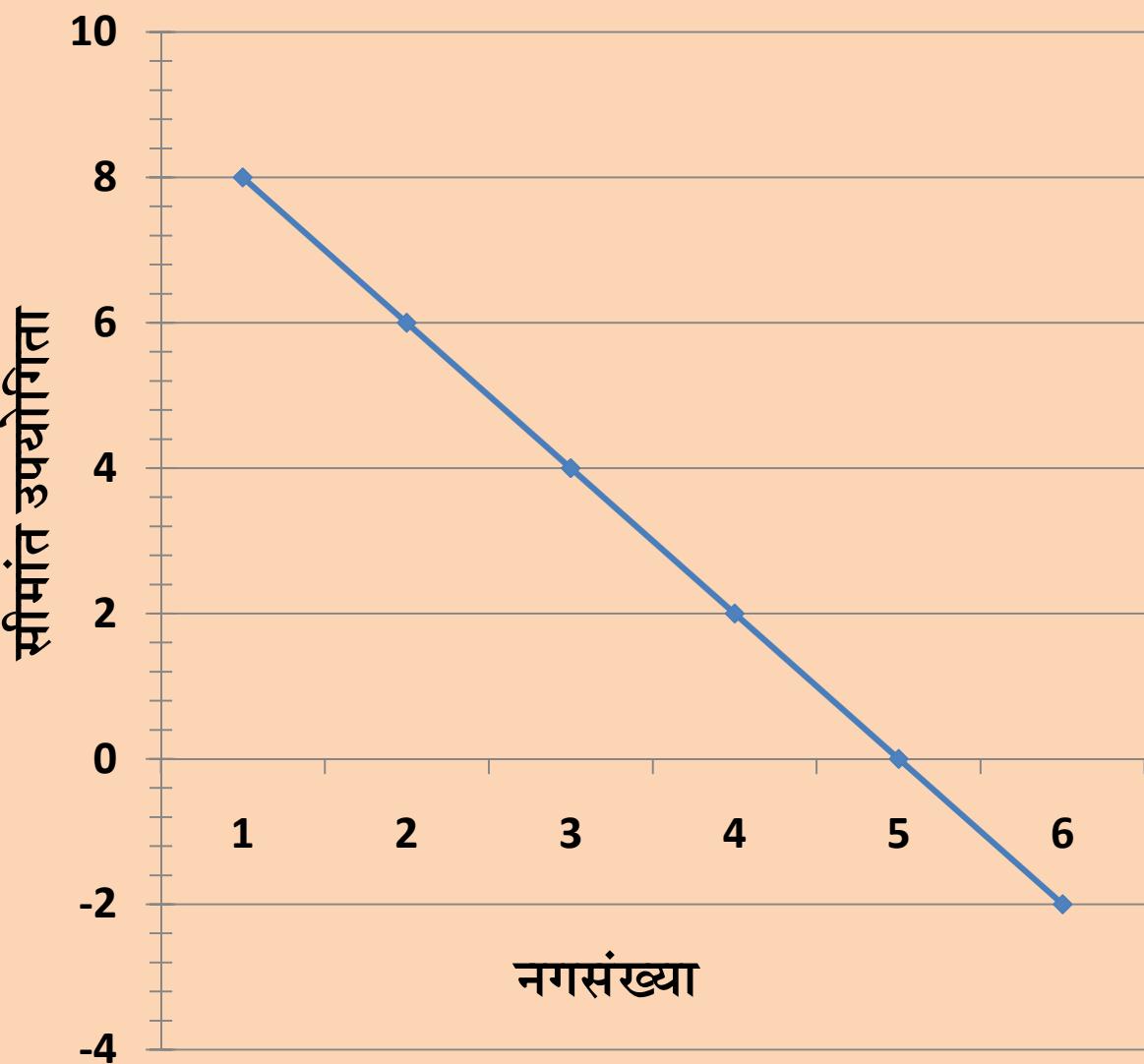
इतर परिस्थिती कायम असतांना व्यक्तीजवळ असणा-या कोणत्याही वस्तूच्या साठयात वाढ झाली असता त्या वाढीपासून जे जादा समाधान मिळते ते वस्तूच्या साठयातील वाढीबरोबर घटत जाते.

के.ई.बोलिंग यांच्या मते,

इतर वस्तुंचा उपभोग स्थिर ठेवून व्यक्तीने एका वस्तूच्या साठयात वाढ झाली असता, त्या वाढीबरोबर त्या वस्तूपासून मिळणारी सीमांत उपयोगिता घटत जाते.

घटत्या सीमांत उपयोगितेचा नियम

नगसंख्या	एकूण उपयोगिता	सीमांत उपयोगिता
१	८	८
२	१४	६
३	१८	४
४	२०	२
५	२०	०
६	१८	-२

घटत्या सीमांत उपयोगितेचा नियमाचे अपवाद व मर्यादा

अपवाद	मर्यादा
<p>१. छंद</p> <p>२. उत्तम संगीत किंवा पुस्तक</p> <p>३. अमली पदार्थ</p> <p>४. पैसा, सत्ता</p> <p>५. अत्यंत लहान आकाराच्या वस्तू</p> <p>६. जास्त लोक उपभोगत असलेली वस्तू</p>	<p>१. वस्तूचे नग एकजिन्सी</p> <p>२. अभिरुचीत बदल नाही</p> <p>३. वस्तूच्या उपभोगात सातत्य</p> <p>४. वस्तूच्या नगसंख्येचा आकार योग्य</p> <p>५. वस्तू व तिच्या पर्यायी वस्तू यांच्या किंमती स्थिर</p> <p>६. वस्तू अविभाज्य नसाव्यात</p> <p>७. पैशाची सीमांत उपयोगिता स्थिर असावी</p>

घटत्या सीमांत उपयोगितेच्या नियमाचे महत्व :

१. मागणीचा नियम व समसीमांत उपयोगितेचा नियम या नियमावर आधारित आहेत.
२. महत्वाच्या अर्थशास्त्रीय सिद्धांताचा आधार
३. समाजवादी समाजरचना
४. वस्तूचे मुल्य ठरवणे
५. उपभोक्त्याच्या दृष्टीने महत्व
६. प्रगतीशील कर आकरणीचे तत्व
७. हिरा-पाणी विरोधाभासाचे स्पष्टीकरण

संख्यावाचक विश्लेषणावरील टिका :

१. उपयोगितेची संख्यात्मक मापन होत नाही.
२. उपयोगिता स्वतंत्रपणे मोजता येत नाही.
३. पैशाच्या साहयाने उपयोगिता मोजता येत नाही.
४. पैशाची सीमांत उपयोगिता स्थिर असते हे गृहीत चुकीचे आहे.
५. उपभोक्ता नेहमी विवेकी असतोच असे नाही.
६. उत्पन्न परिणाम आणि पर्यायीता परिणाम या संकल्पना स्पष्ट होत नाहीत.
७. अविभाज्य वस्तूंच्या मागणीचे स्पष्टीकरण उपयोगिता विश्लेषण देवू शकत नाही
८. उपयोगिता विश्लेषण अनेक गोष्टी गृहीत धरते पण थोड्याच सिध्द करते.

समवृत्ती वक्र :

प्रा. हिक्स यांच्या मते,

उपभोक्त्याला सारखेच समाधान देणा-या दोन वस्तूचे भिन्न गट दर्शविणा-या बिंदूचा मार्ग म्हणजे समवृत्ती वक्र होय.

प्रा. इस्थाम यांच्या मते,

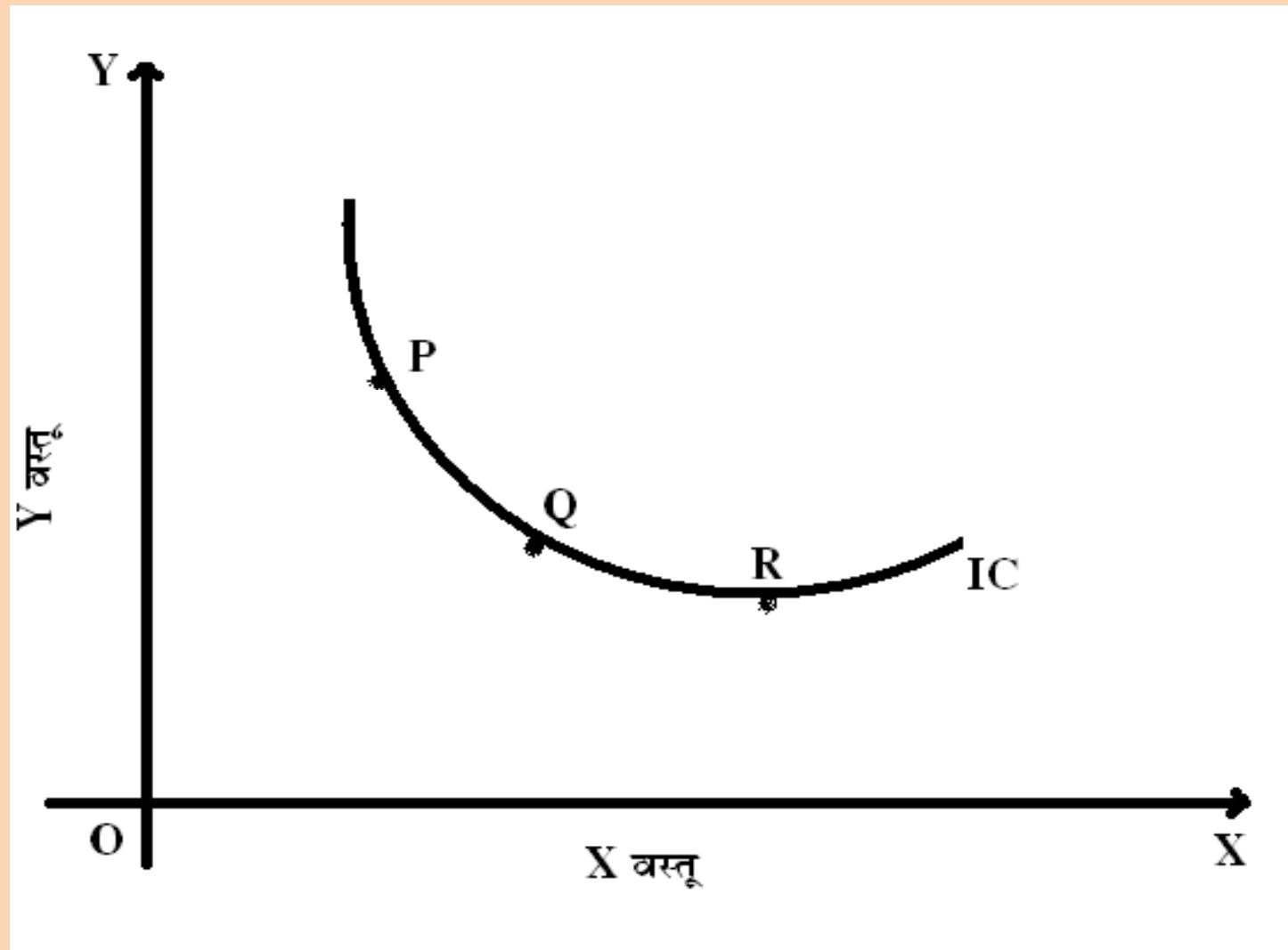
तटस्थिता वक्र हा वस्तूंच्या विशिष्ट परिमाणाच्या अशा जोड्या दाखविणारा बिंदूचा मार्ग आहे. ज्याच्या बाबतीत उपभोक्ता हा तटस्थ असतो.

समवृत्ती वक्राची गृहीते :

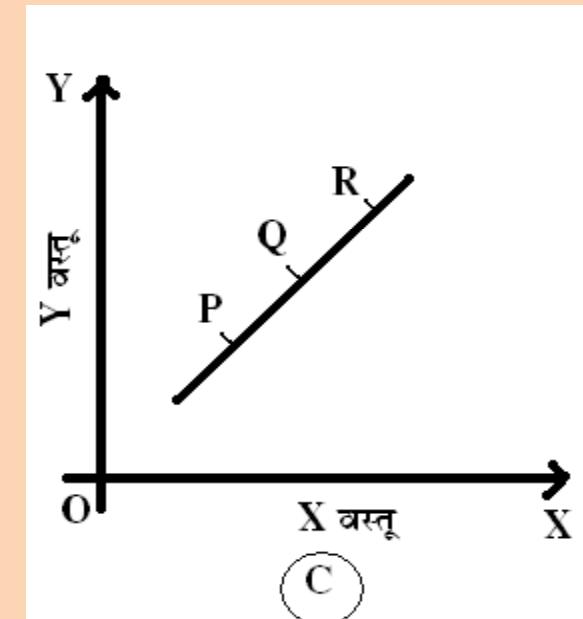
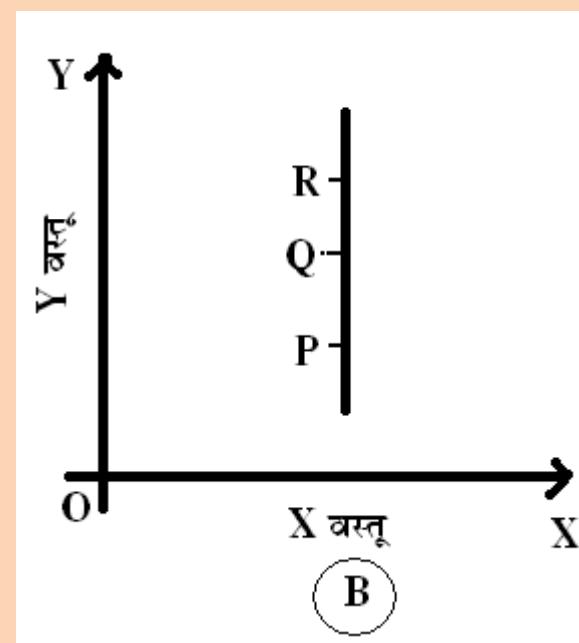
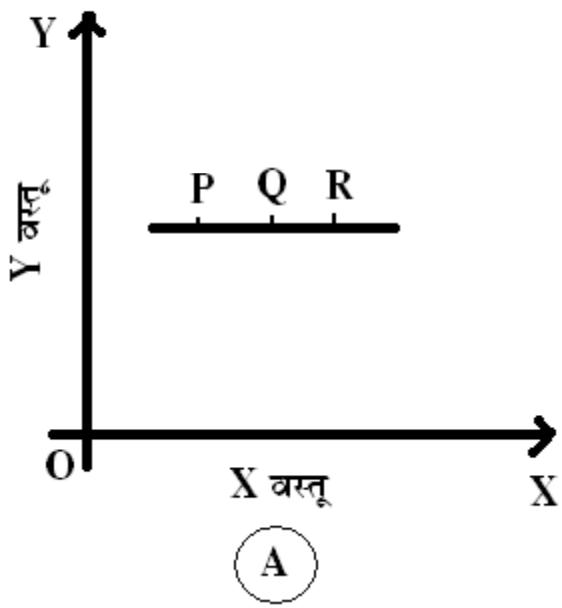
१. उपभोक्ता हा विवेकशील असतो.
२. उपभोक्त्याची निवड सुसंगत असते.
३. उपभोक्त्याची आवड-निवड व उत्पन्न स्थिर असते.
४. वस्तूची उपयोगिता स्वत्रं नसून ती परस्परावलंबी असते.
५. वस्तूच्या किंमतीविषयी उपभोक्त्याला ज्ञान असते.
६. उपयोगितेचे क्रमवाचक मापन करता येते.
७. दोन वस्तू प्रतिमानाचा विश्लेषणात उपयोग करण्यात आलेला आहे.
८. उपभोक्त्याच्या पसंतीत संक्रामकता आढळून येते.
९. उपभोक्त्याला बाजारपेठेचे संपूर्ण ज्ञान असते.
१०. पैशाची सीमान्त उपयोगिता स्थिर नसते.

समवृत्ती वक्राची वैशिष्ट्ये :

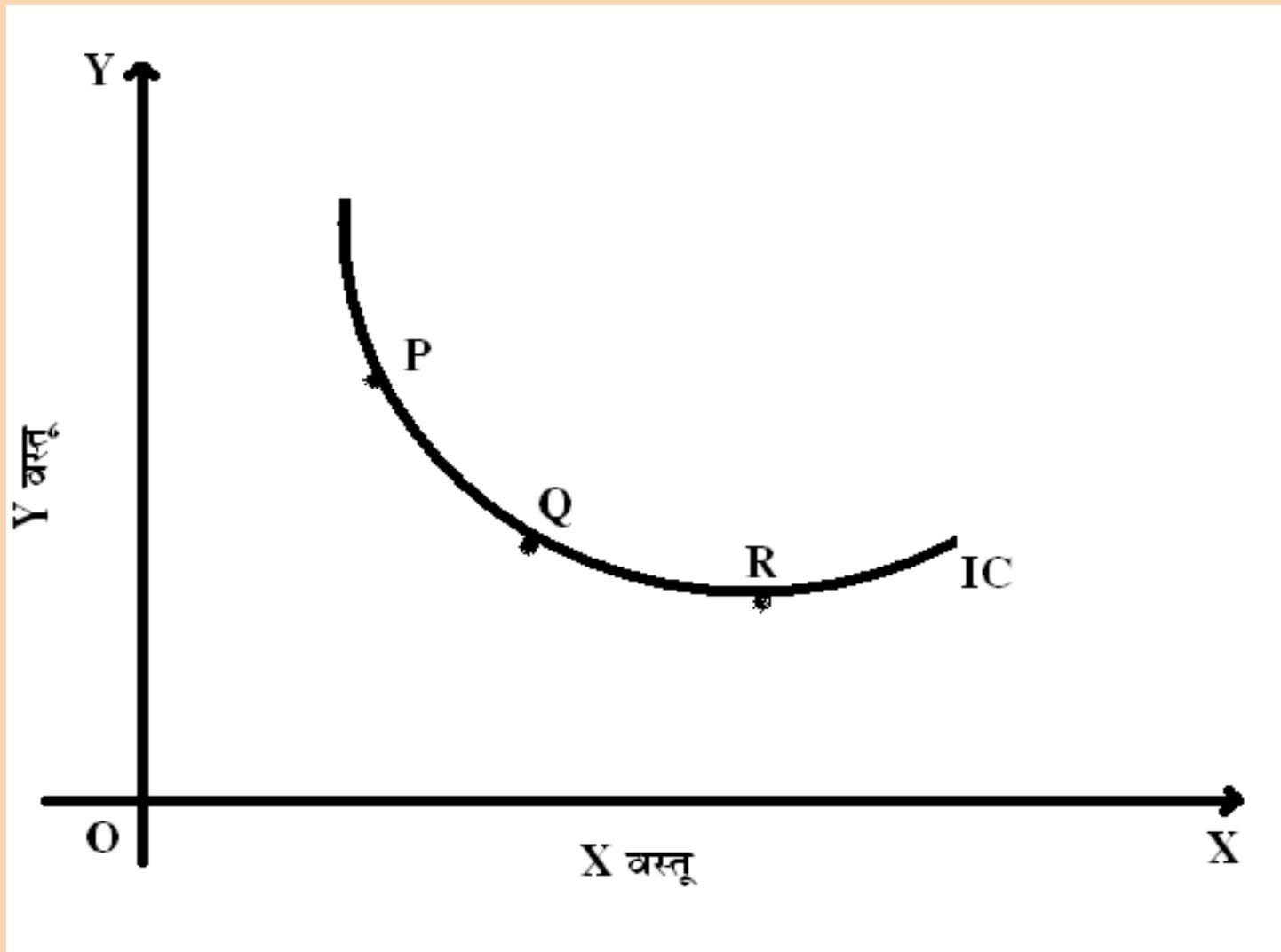
१. समवृत्ती वक्र हे नेहमी डावीकडून उजवीकडे उतरत जाणारे असतात.

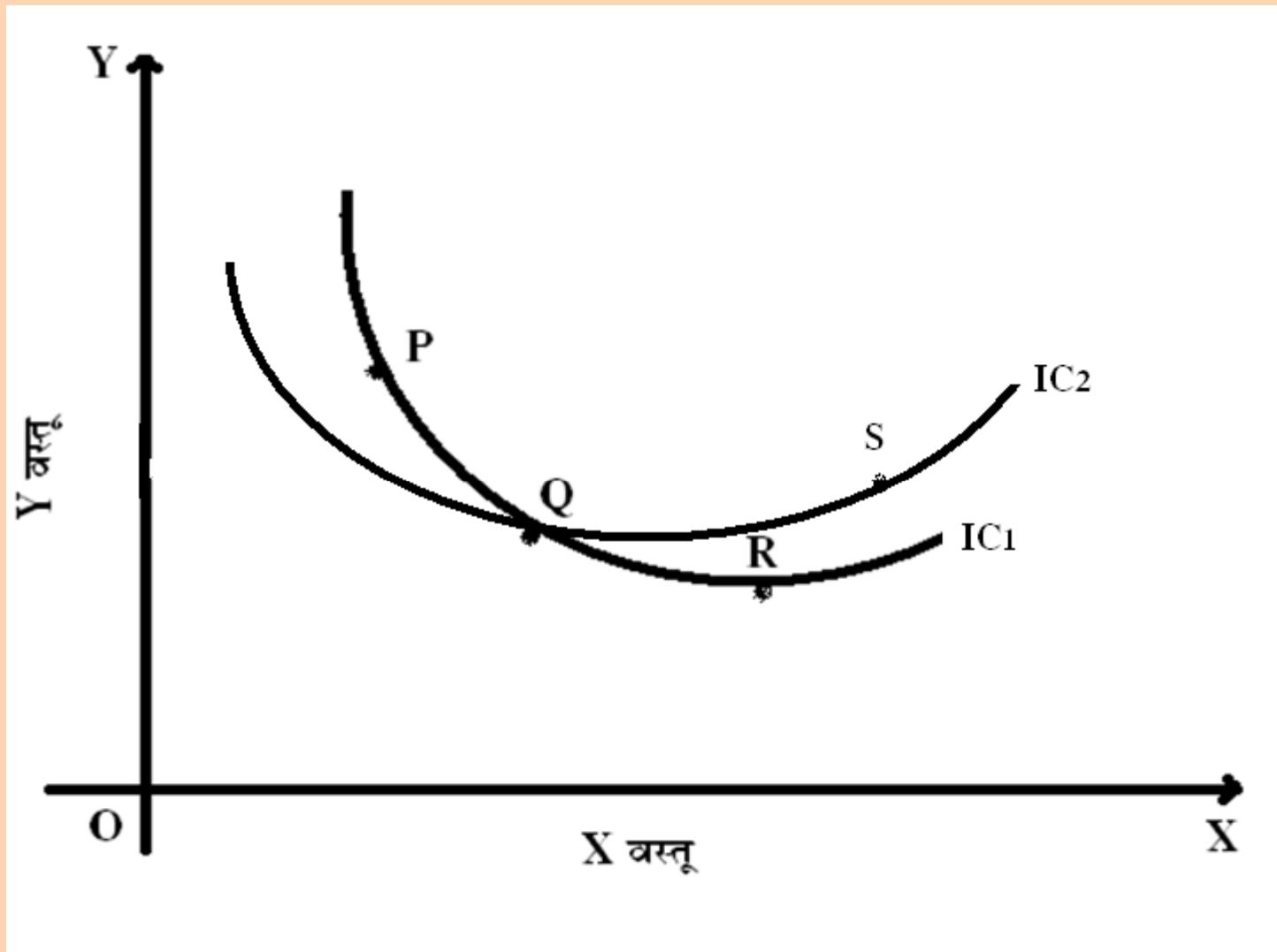
खालीलप्रमाणे समवृत्ती वक्र असू शकत नाही

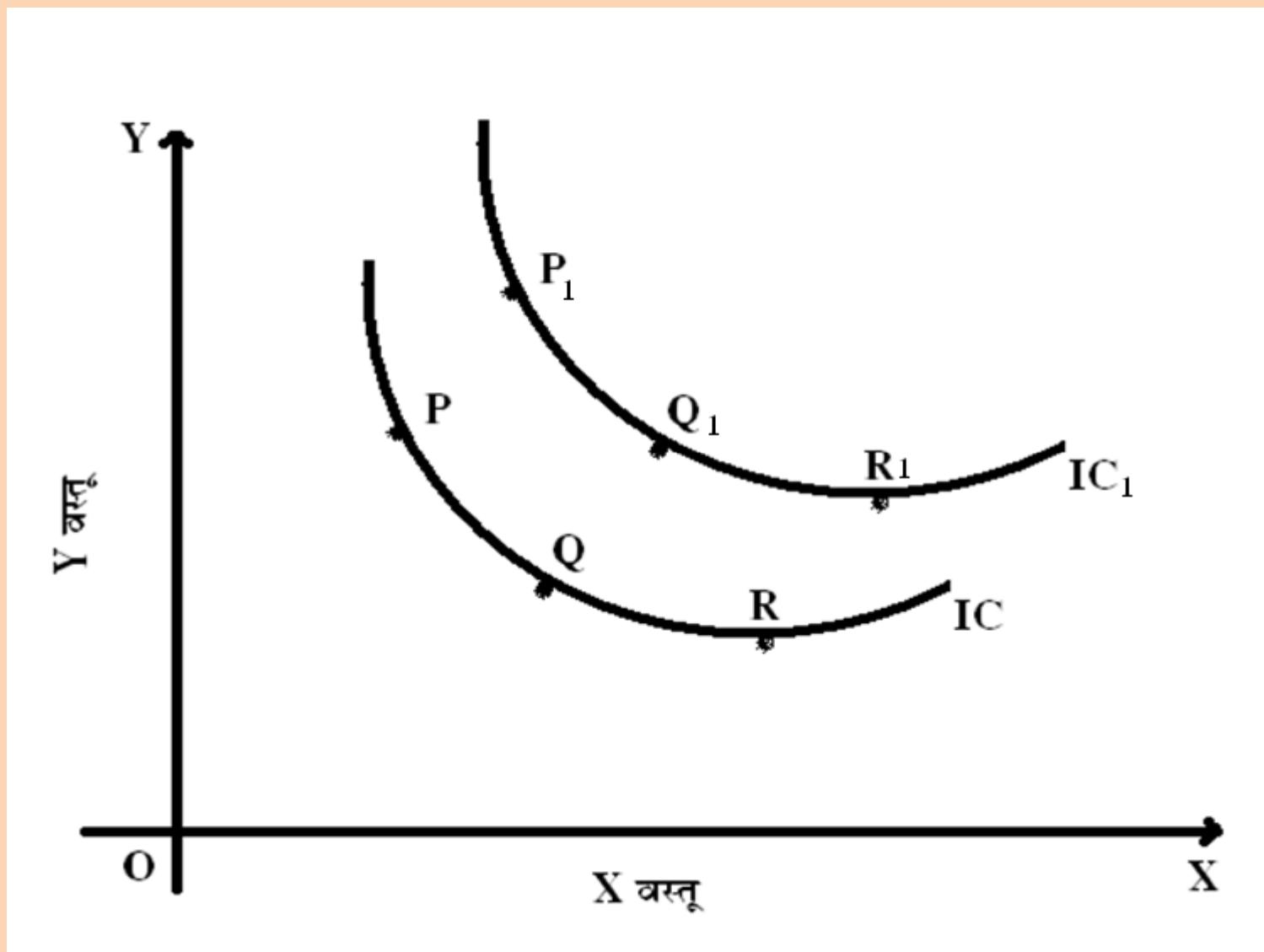
२. समवृत्ती वक्र हे आरंभाबिंदूशी बर्हिवक्र असतात.

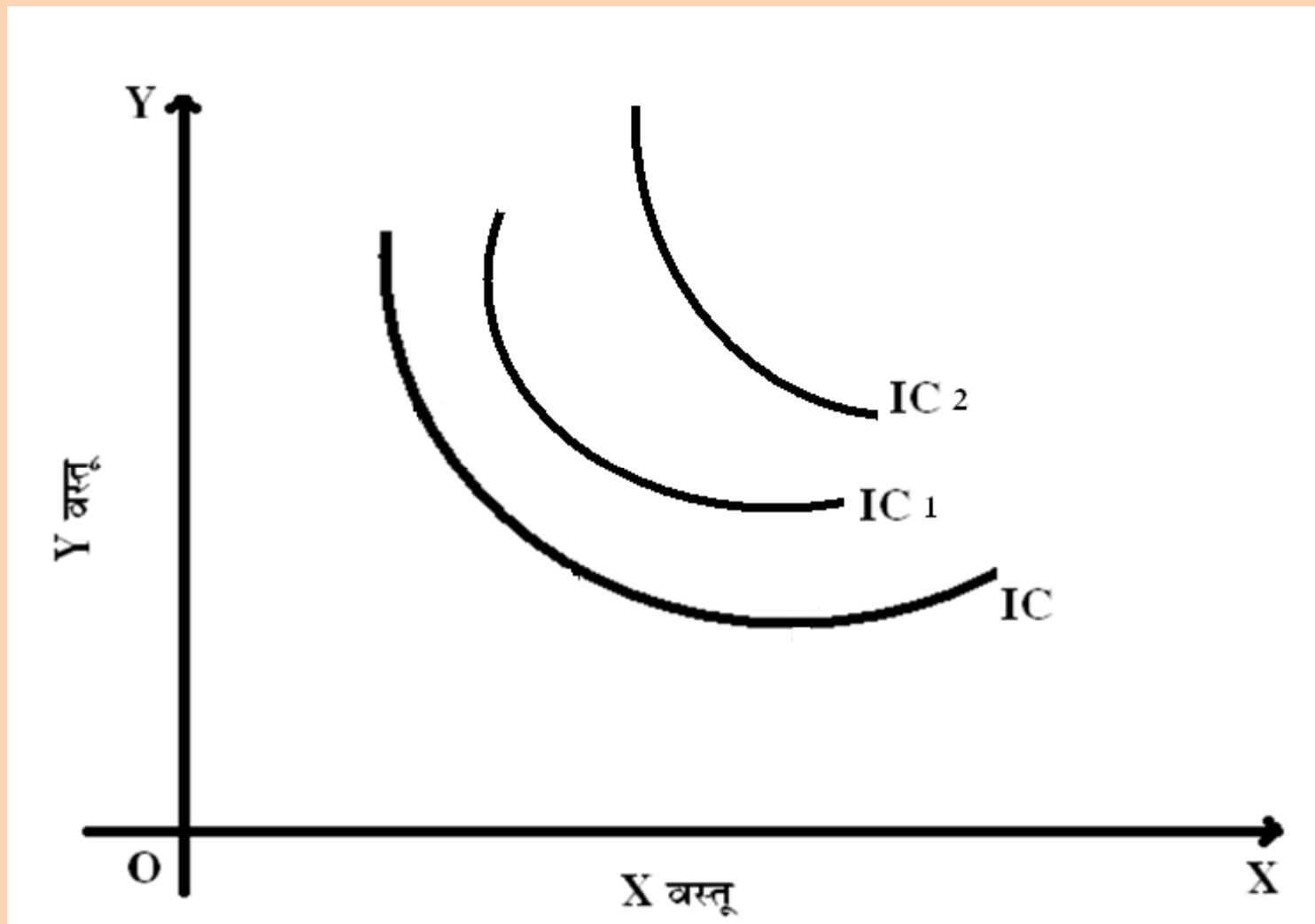
३. कोणतेही दोन समवृत्ती वक्र परस्परांना छेदत नाही.

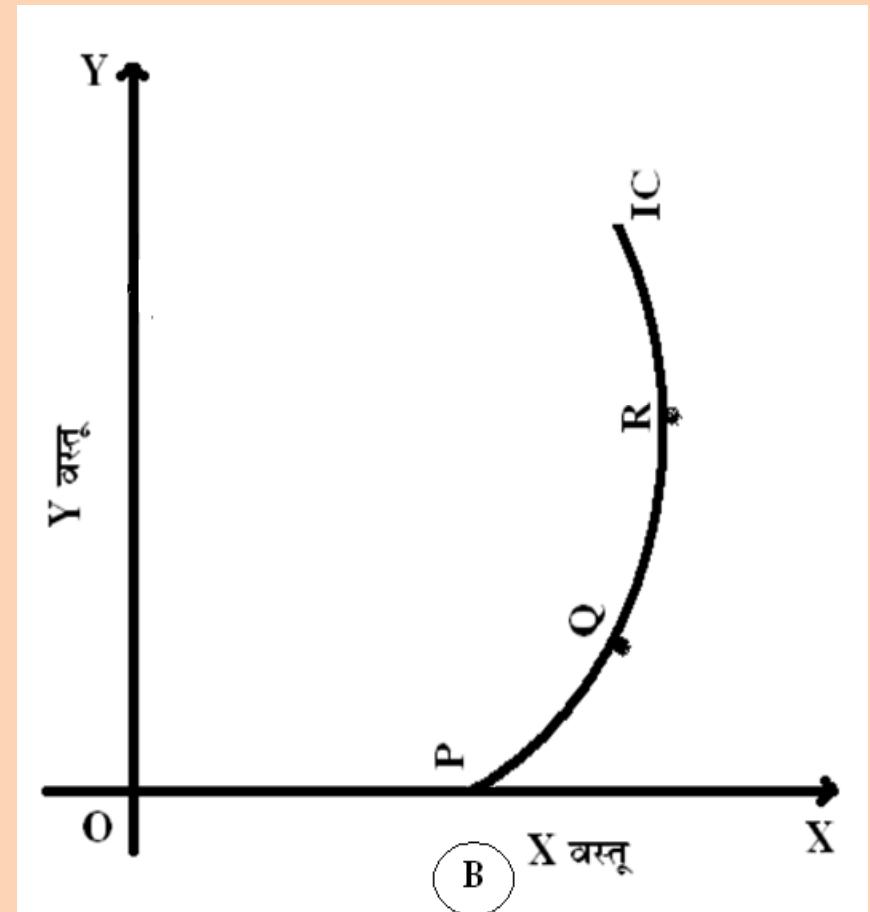
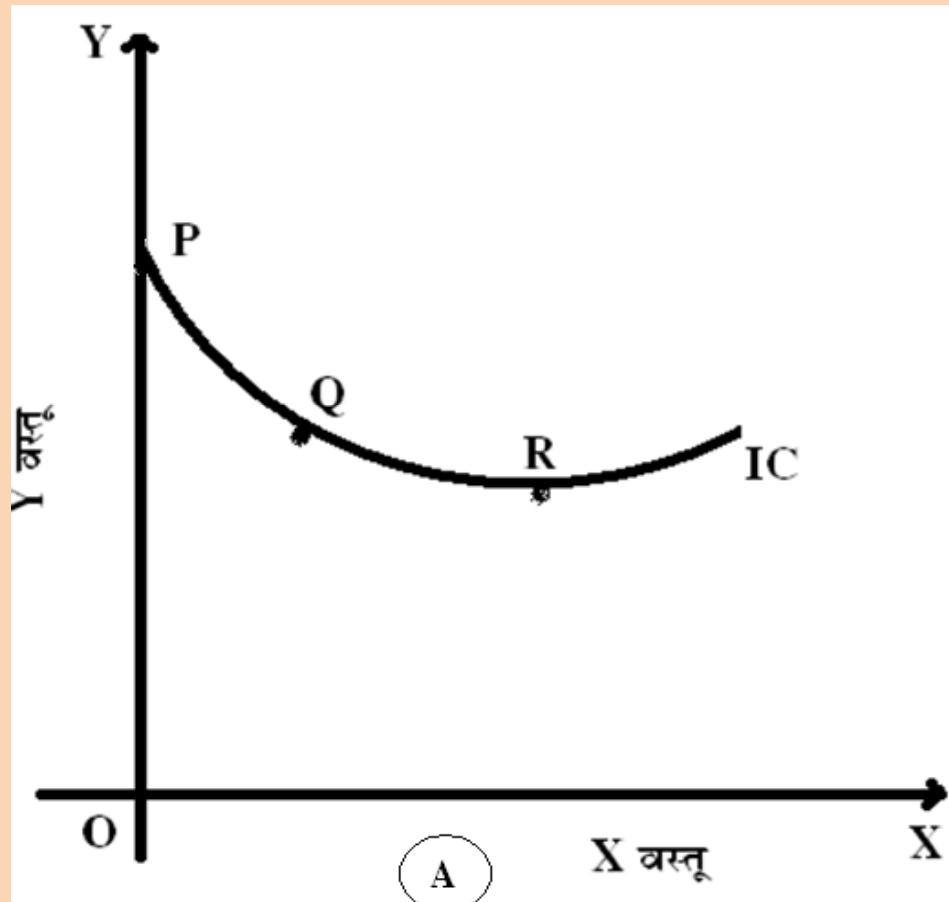
४. उजवीकडचा समवृत्तीवक्र समाधानाची उच्च पातळी दर्शवितो.

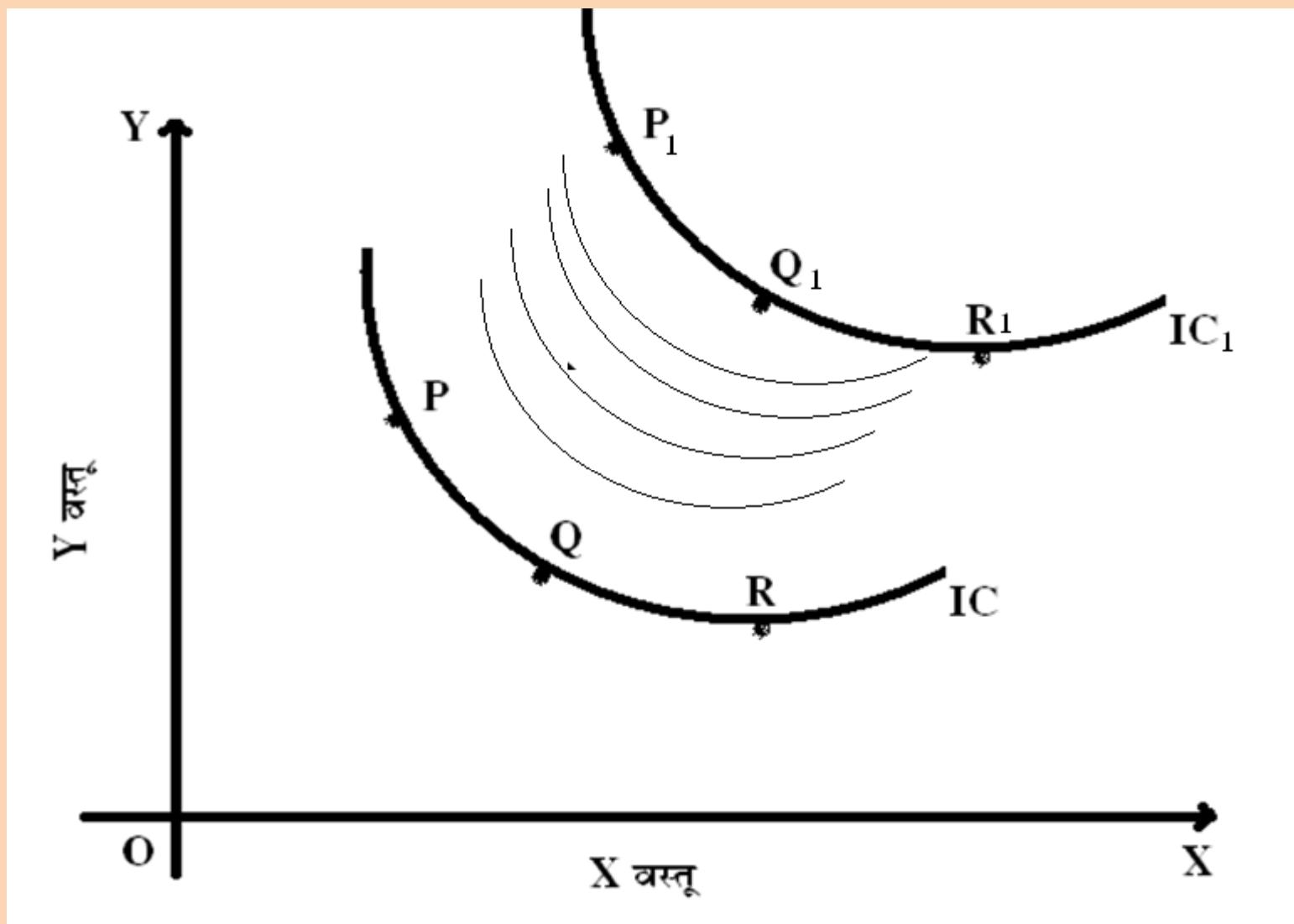
५. समवृत्ती वक्र एकमेकांना समांतर असतातच असे नाही.

६. समवृत्ती वक्र हे OX किंवा OY अक्षाला स्पर्श करीत नाहीत.

७. समवृत्ती वक्राचे क्रमांकन अंदाजाने ठरवले जाते.

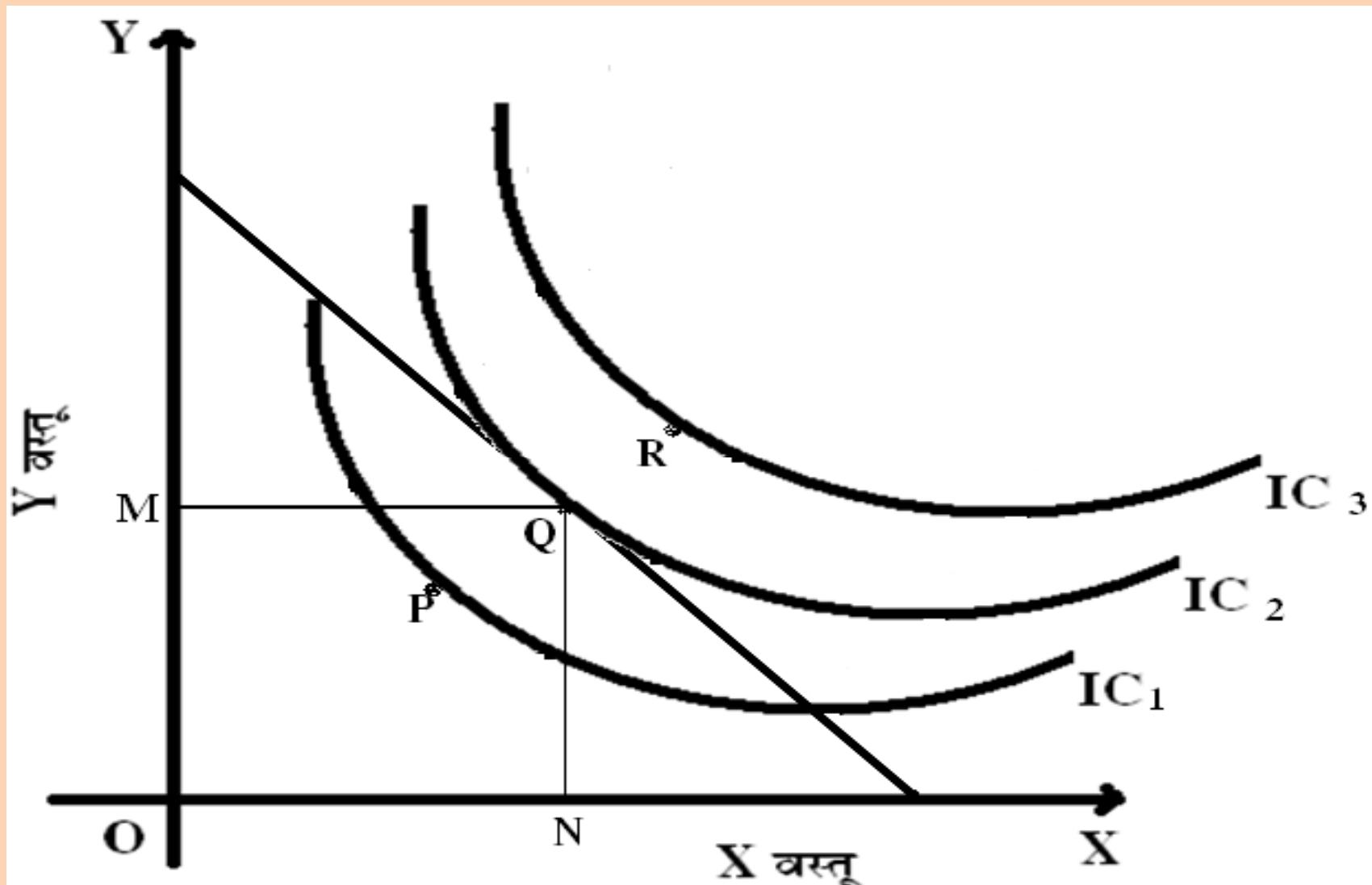
समवृत्ती वक्राचे उपयोग किंवा महत्व

१. समवृत्ती वक्र उपभोक्त्याचे संतुलन
२. उपभोक्त्याच्या संतोषाधिक्याचे मापन
३. उत्पादकाला सहाय्य
४. वस्तुंच्या देवीघेवीचा दर ठरविण्यासाठी उपयोग
५. कर आकरणीचे तत्व विशद करण्यासाठी उपयोग
६. विविध वेतनदरांना कामगारांचा पुरवठा किती राहील हे दर्शविण्यासाठी
७. किंमत निर्देशंकाचे प्रश्न सोडविण्यासाठी
८. चलनविस्ताराचा परिणाम दर्शविण्यासाठी

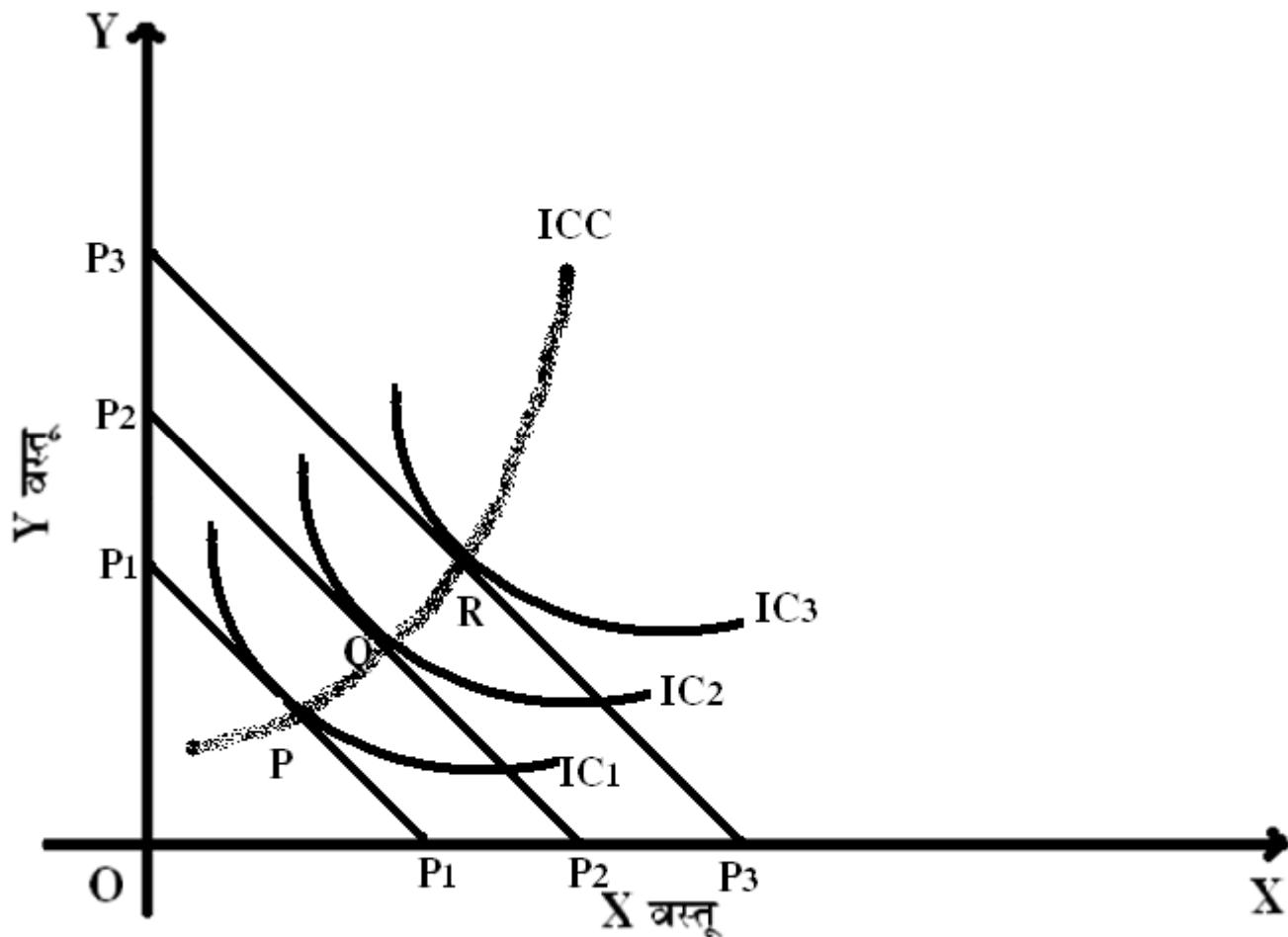
समवृत्ती विश्लेषणावरील टिका

१. प्रत्यक्ष व्यवहारात दोनपेक्षा अधिक वस्तूंचा समावेश असतो.
२. उपयोगिता विश्लेषणाप्रमाणे अनेक गृहीतांचा आधार
३. प्रा. रॉबर्टसन यांच्या मते जुनीच संकल्पना नवीन स्वरूपात मांडण्याचे काम झाले आहे.
४. उपभोक्त्याची वागणूक विवेकी नसते.
५. उपभोक्त्याची आवड-निवड स्थिर नसते.
६. समाधान मोजणे ही मानसशास्त्रीय संकल्पना आहे.
७. उपभोक्त्याला बाजारपेठेचे पुर्ण ज्ञान असू शकत नाही.
८. उपभोक्त्याने निवडलेले पसंतीक्रम परिस्थितीनूसार बदलू शकतात.
९. उपभोक्त्याच्या वर्तनावर प्रभाव टाकणा-या इतर घटकांचा विचार केला नाही.

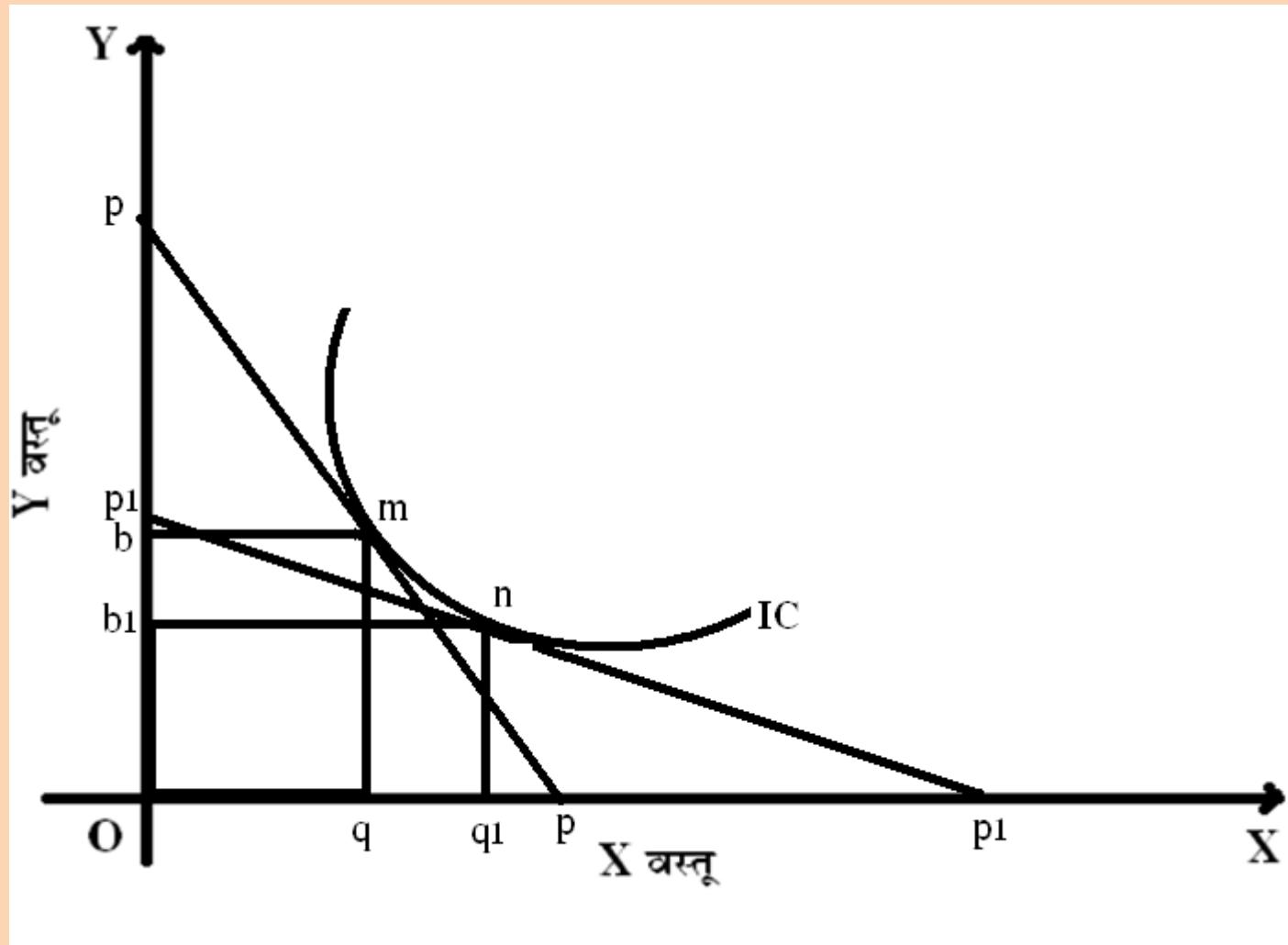
उपभोक्त्याचे संतोषाधिक्य

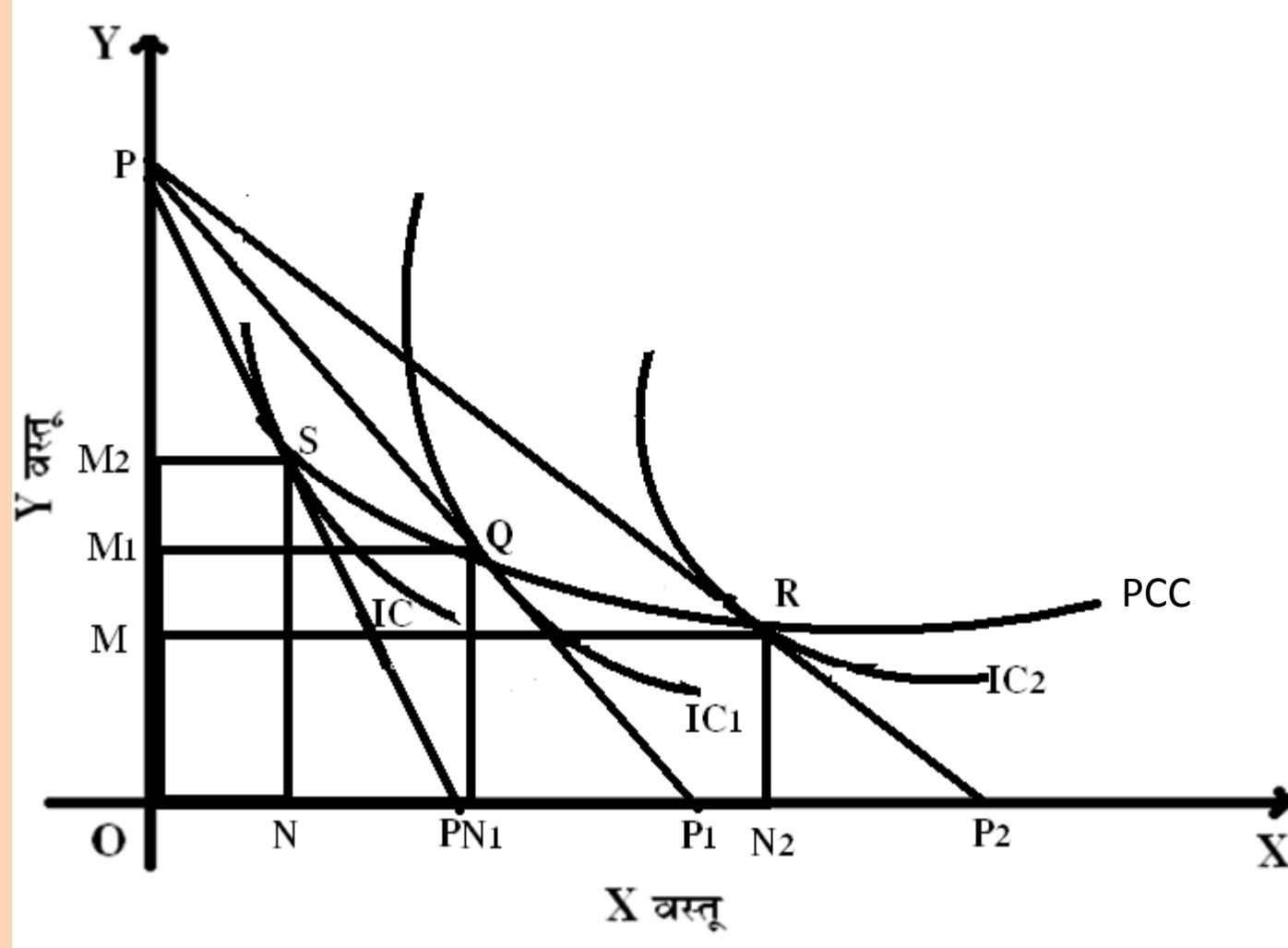
उत्पन्न परिणाम

पर्यायिता परिणाम

किंमत परिणाम

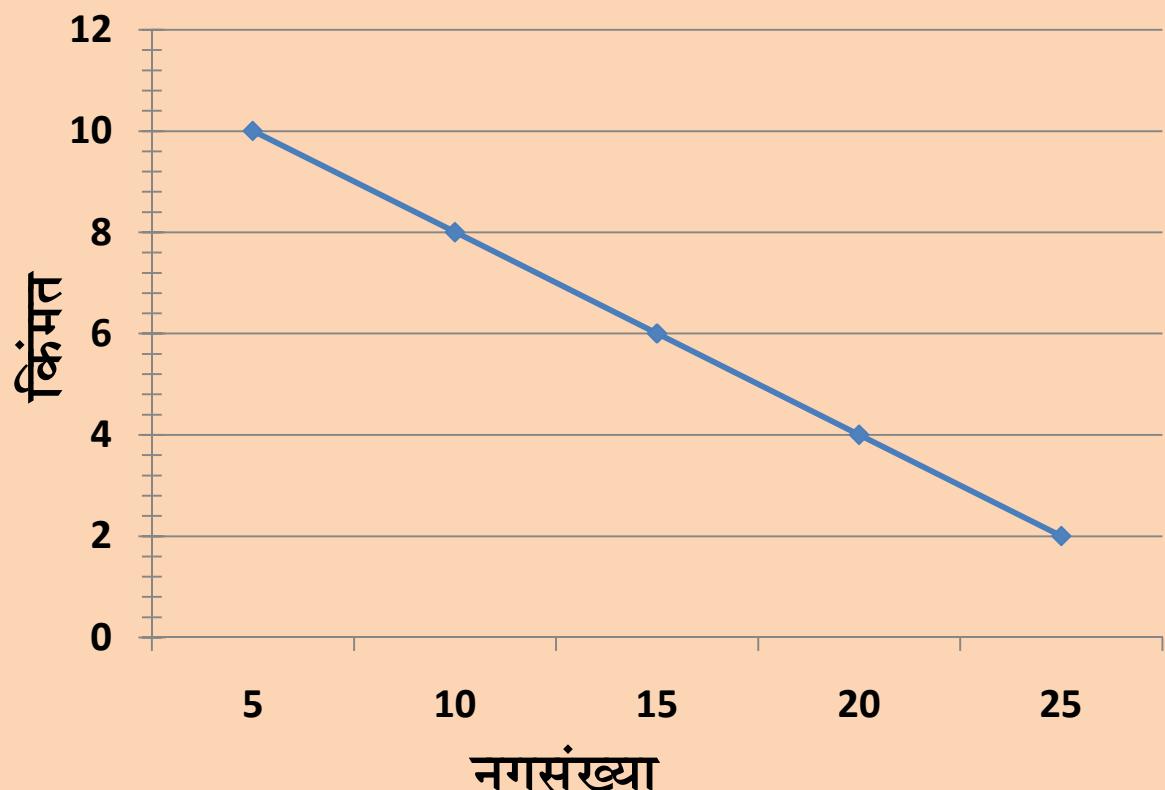

मागणीचा नियम

डॉ. मार्शल यांच्या मते,
इतर परिस्थिती कायम असतांना वस्तूची किंमत
वाढल्यास तिची मागणी कमी होते आणि किंमत कमी झाल्यास तिची
मागणी वाढते.

किंमत (रु.)	मागणी नगसंख्या (नगसंख्या)
१०	५
८	१०
६	१५
४	२०
२	२५

मागणीच्या नियम अनुभवास येण्याची कारणे	मागणीच्या नियमाचे अपवाद	मागणीच्या नियमाच्या मर्यादा
<ol style="list-style-type: none"> १. किंमत आणि मागणी यांचा व्यस्त संबंध २. उत्पन्न परिणाम ३. पर्यायीता परिणाम ४. घटत्या उपयोगितेचा नियम ५. उपभोक्त्यांची संख्या ६. विविध उपयोगांच्या वस्तू 	<ol style="list-style-type: none"> १. गिफेनचा विरोधाभास २. प्रतिष्ठेच्या किंवा चैनीच्या वस्तू ३. जीवनावश्यक वस्तू ४. भविष्यकालीन किंमतीबद्दलच्या अपेक्षा ५. सवयीच्या वस्तू ६. इतर घटक 	<ol style="list-style-type: none"> १. इतर परिस्थिती कायम हे गृहीत अवास्तव क चुकीचे आहे. २. उपभोक्ता विवेकी असतोच असे नाही. ३. कालबाह्य संकल्पनेवर आधारीत ४. मागणीची व्याख्या सुस्पष्ट नाही.

मागणीचे निर्धारक घटक

१. वस्तूची किंमत
२. पर्यायी वस्तू
३. उपभोक्त्याचे उत्पन्न
४. लोकसंख्या
५. ग्राहकांची आवड, अभिरुची
६. हवामान
७. जाहिरात
८. भविष्यकालीन किंमतीबद्दलच्या अपेक्षा
९. फॅशन
१०. इतर घटक

मागणीच्या किंमत लवचिकतेचे प्रकार

मागणीची किंमत लवचिकता

डॉ. मार्शल यांच्या मते,

किंमतीतील घटीमुळे मागणीत होणारी कमी किंवा जास्त वाढ आणि
किंमतीतील वाढीमुळे मागणीत होणारी कमी किंवा जास्त घट म्हणजेच
मागणीची किंमत लवचिकता होय

प्रा.लिप्से यांच्या मते,

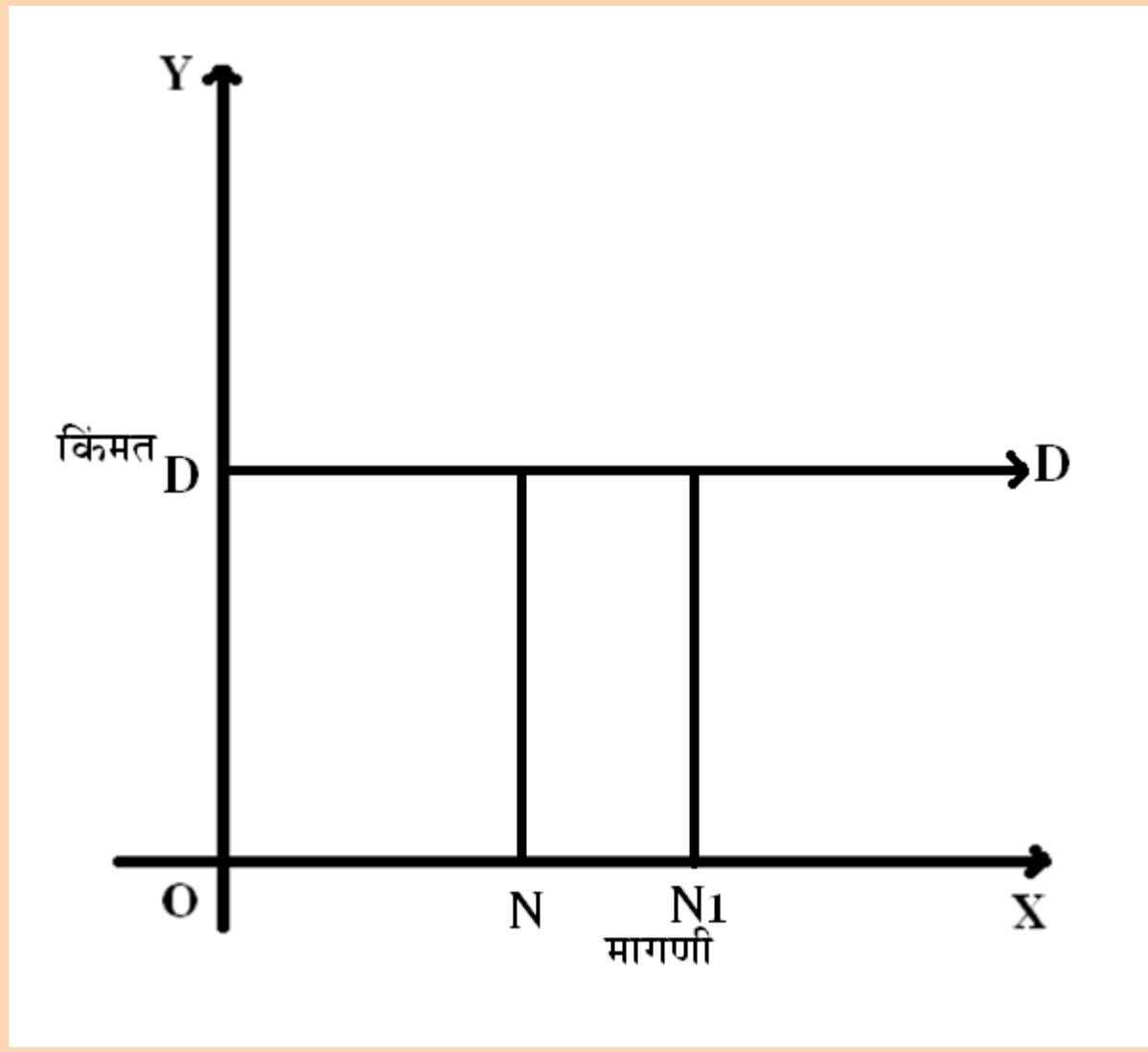
मागणीतील शेकडा बदलाचे किंमतीतील शेकडा बदलाशी असणारे प्रमाण
म्हणजे मागणीची किंमत लवचिकता होय.

मागणीतील शेकडा बदल

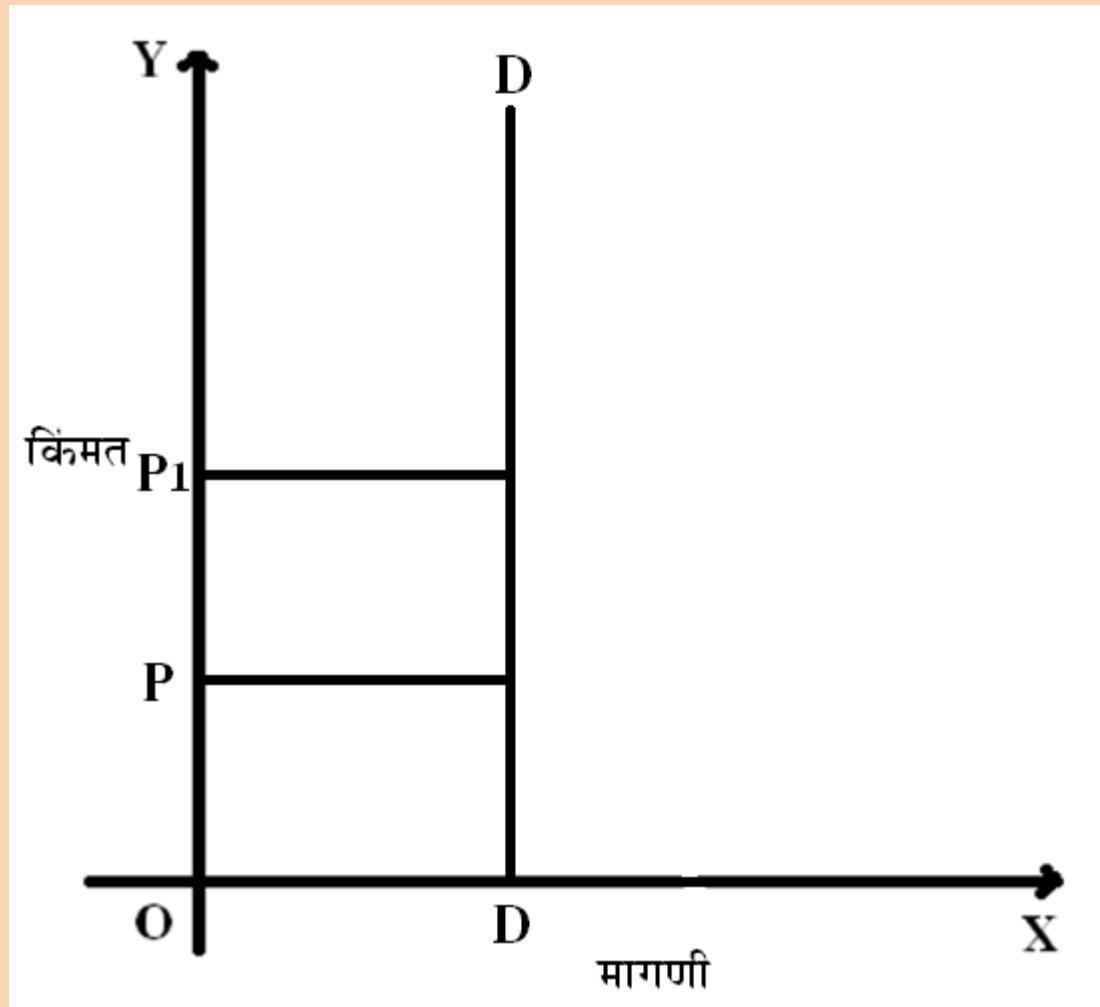
मागणीची किंमत लवचिकता = -----

किंमतीतील शेकडा बदल

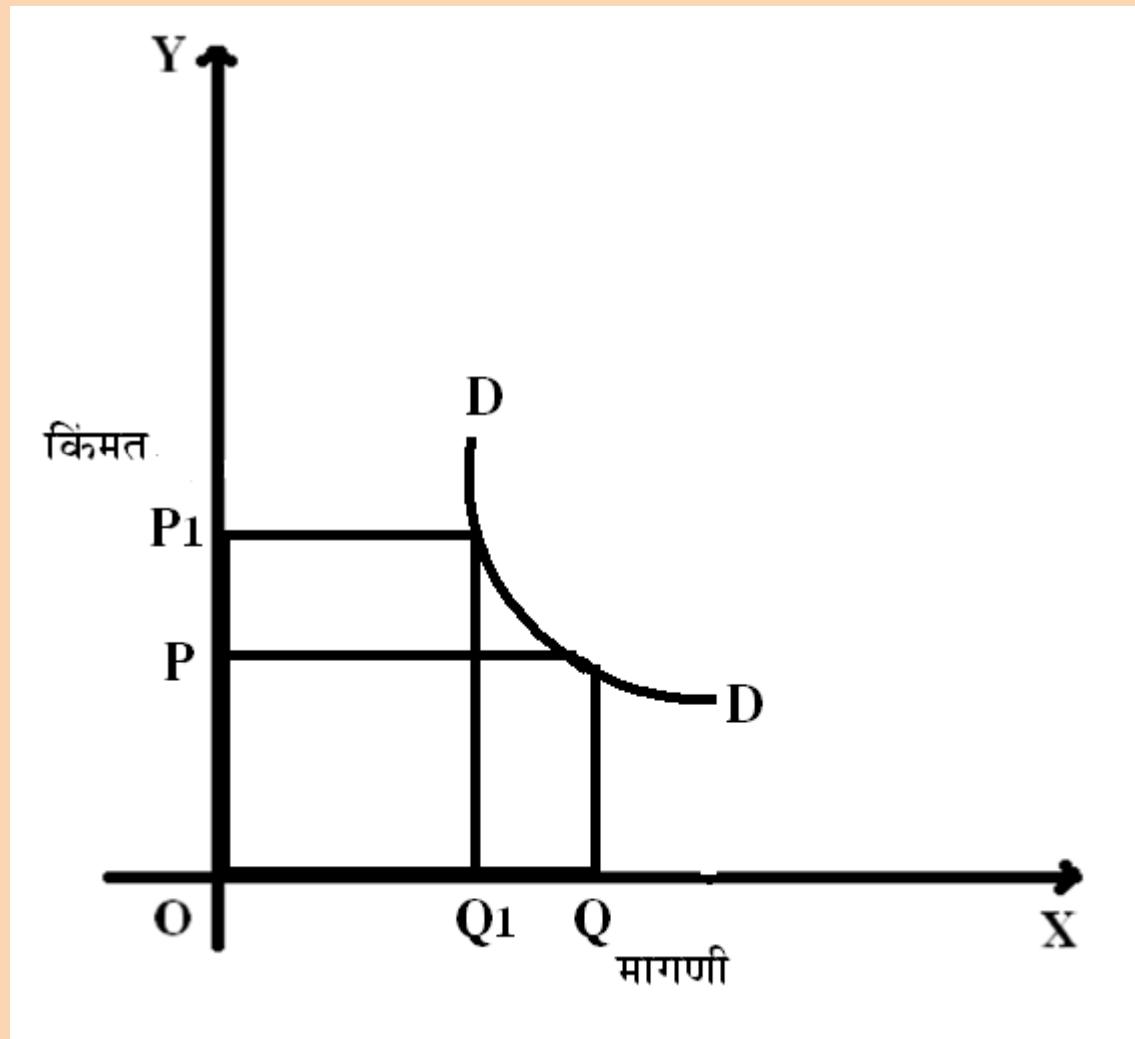
पूर्ण लवचिक किंवा अनंत लवचिक मागणी

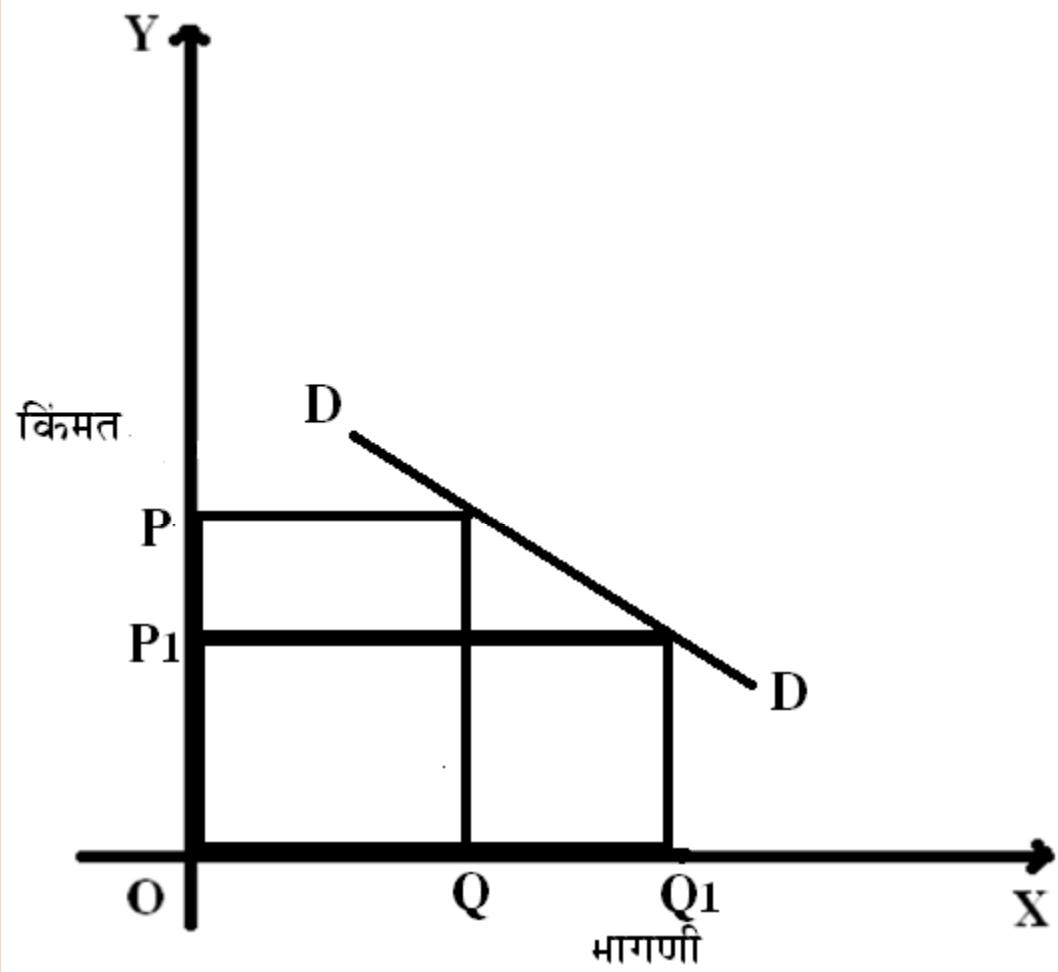
पूर्ण अलवचिक मागणी

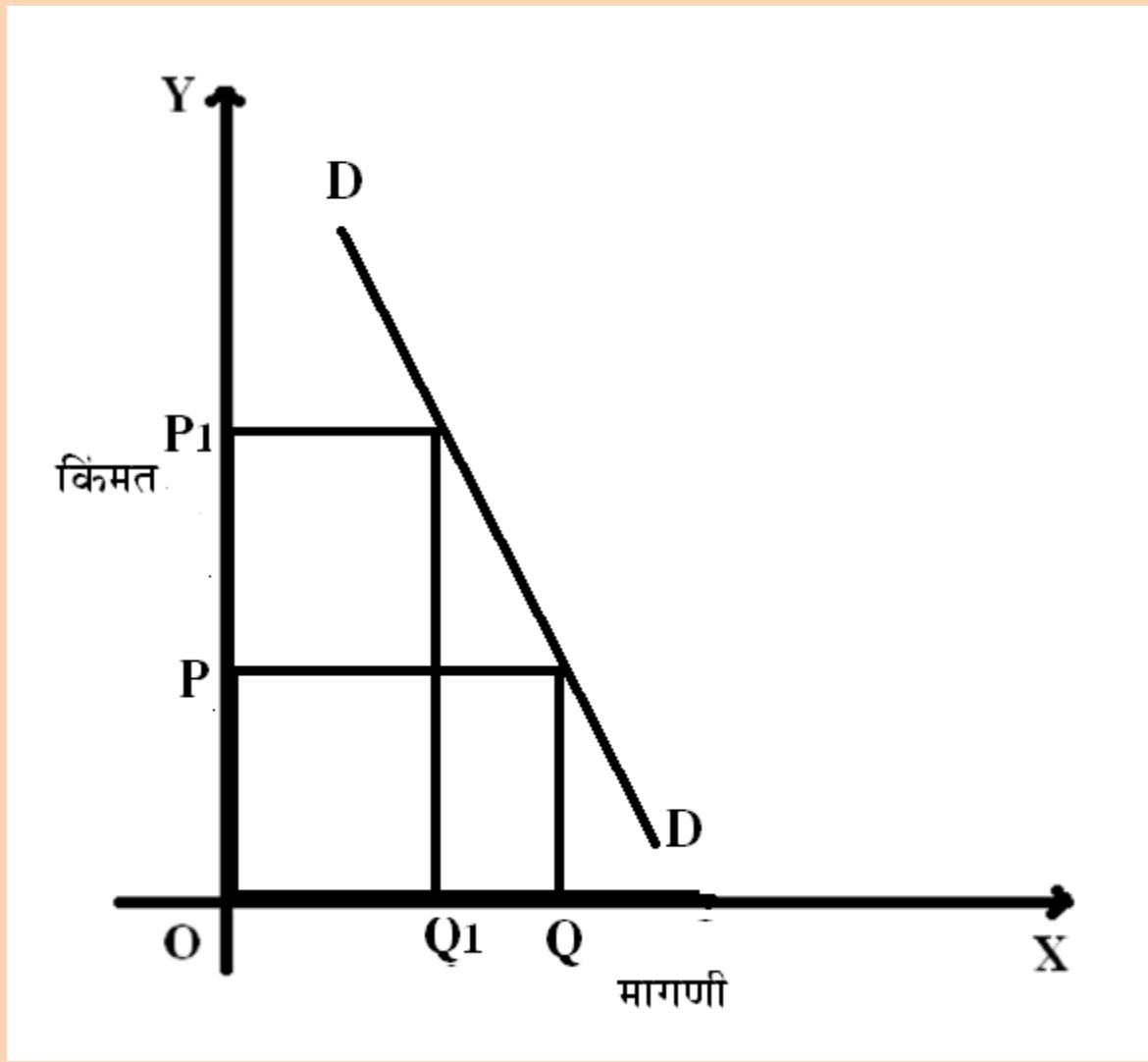
मागणाची एकक लवचिकता

जास्त लवचिक मागणी

कमी लवचिक मागणी

मागणीच्या किंमत लवचिकतेचे निधारिक घटक

१. वस्तूचे स्वरूप
२. पर्यायी वस्तू
३. पूरक वस्तू
४. विविध उपयोगी वस्तू
५. वस्तूची किंमत
६. ग्राहकाचे स्वरूप
७. काल
८. खर्चाचे प्रमाण
९. संयुक्त मागणी
१०. वितरण व्यवस्था

मागणीची किंमत लवचीकता मोजण्याच्या पद्धती :

१. एकूण खर्च पद्धती :

वस्तूवरील खर्चात जे बदल होतात त्यावरुन लवचिकता मोजता येते.

अ. एकक लवचिकता : वस्तूची किंमत पूर्वीपेक्षा वाढली किंवा घटली तरीही एकूण खर्च कायम राहत असेल तर मागणीची लवचिकता एक किंवा एकक असते.

ब. एकापेक्षा जास्त लवचिकता: वस्तूची किंमत आणि वस्तूवर होणारा खर्च यात जेंहा व्यस्त संबंध असतो तेंहा त्यास मागणीची एकापेक्षा जास्त लवचिकता म्हणतात.

क. एकापेक्षा कमी लवचिकता: वस्तूची किंमत आणि वस्तूवर होणारा एकूण खर्च यात जेंहा सरळ वा सम स्वरूपाचा संबंध असतो तेंहा मागणीची लवचिकता एकापेक्षा कमी असते.

२. बिंदू पद्धत :

बिंदू लवचिकतेत मागणी वक्रावरील एखाद्या विशिष्ट बिंदूच्या ठिकाणी असणारी मागणीची लवचिकता मोजता येते.

मागणी वक्रावरील विशिष्ट बिंदूपासूनचे खालचे अंतर

मा.किं.ल.= -----

मागणी वक्रावरील त्या बिंदूपासूनचे वरचे अंतर

३. वक्रांश पद्धत :

वक्रांश हा मागणी वक्राचा भाग असतो. त्यामुळे दोन भिन्न किंमती व भिन्न मागणी परिमाणे अस्तित्वात असतात. प्रो. डब्ल्यू जे. बौमेल यांनी या पद्धतीचा वापर केला. त्यांच्या मते, कमान लवचिकता एखाद्या मागणीवक्राच्या एखाद्या मर्यादित विस्तारात किंमत परिवर्तनास मागणीवक्राढ्वारे व्यक्त केलेल्या सरासरी प्रतिसादाचे मापन असते.

वस्तूच्या मागणी परिमाणातील बदल

मूळ मागणी + नवीन मागणी

मा.कि.ल.=-----

वस्तूच्या किंमतीत झालेला बदल

मूळ किंमत + नवीन किंमत

४. गुणोत्तर पद्धत :

मागणी किंमत लवचिकता काढण्यासाठी सर्वप्रथम डॉ. मार्शल यांनी या पद्धतीचा शोध लावला. गुणोत्तर पद्धतीनुसार मागणीची लवचिकता पुढीलप्रमाणे काढता येते.

मागणीतील शेकडा बदल

मा.कि.ल.= -----

किमतीतील शेकडा बदल

मागणीच्या किंमत लवचीकतेचे महत्व

१. मूल्य सिद्धांन्तात उपयुक्त
२. उत्पादकाच्या दृष्टीने उपयुक्त
३. उत्पादन घटकांचे मोबदले ठरविण्यास उपयुक्त
४. सरकारला अनेक निर्णय घेण्यास उपयुक्त
५. आतंरराष्ट्रीय व्यापारास उपयुक्त
६. सरकारला आर्थिक धोरण ठरविण्यास उपयुक्त
७. सार्वजनिक उपयुक्ततेचे व्यवसाय ठरविण्यासाठी
उपयुक्त

मागणीची उत्पन्न लवचिकता

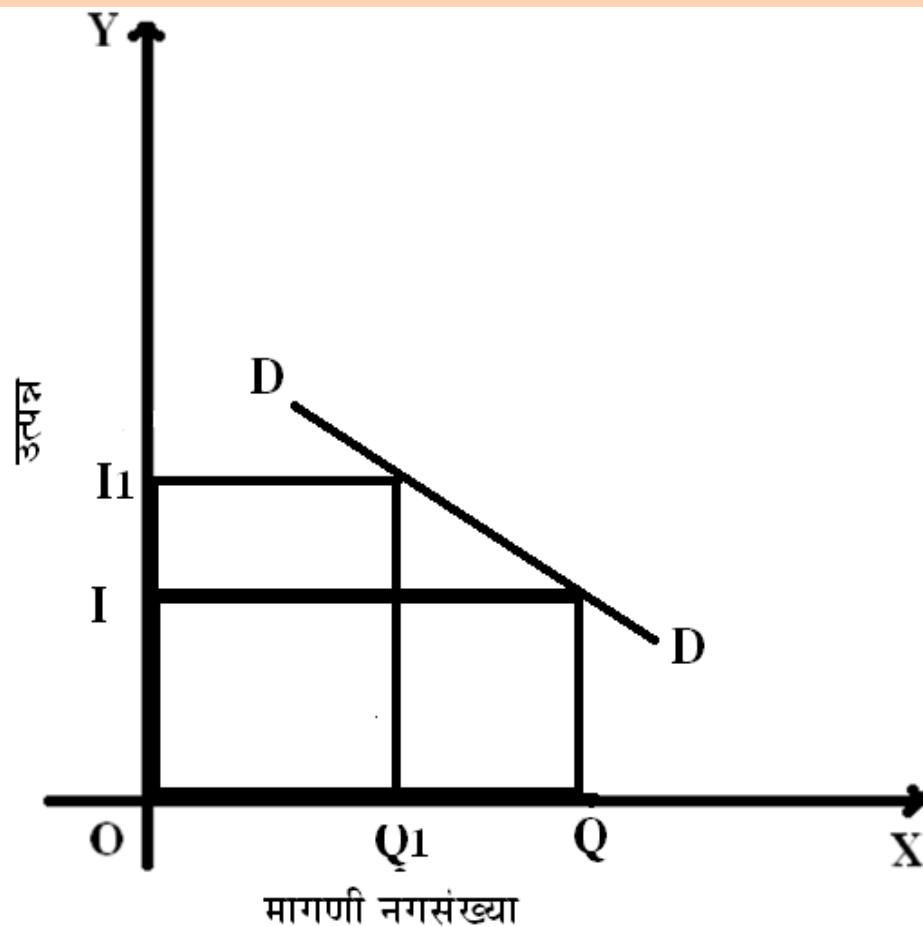
उत्पन्नातील बदलाचे मागणीतील बदलाशी असणारे प्रमाण म्हणजे मागणीची उत्पन्न लवचिकता होय.

सूत्र

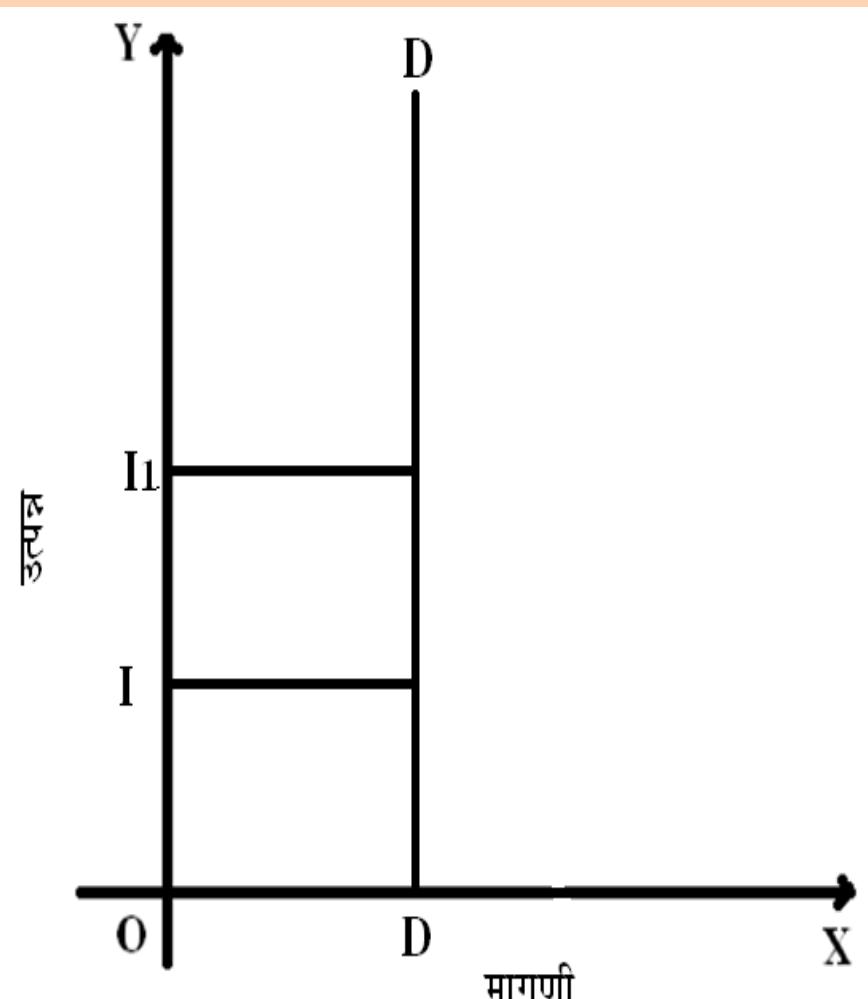
मागणीतील शेकडा बदल
मागणीची उत्पन्न लवचिकता =-----
उत्पन्नातील शेकडा बदल

मागणीची उत्पन्न लवचिकतेचे प्रकार

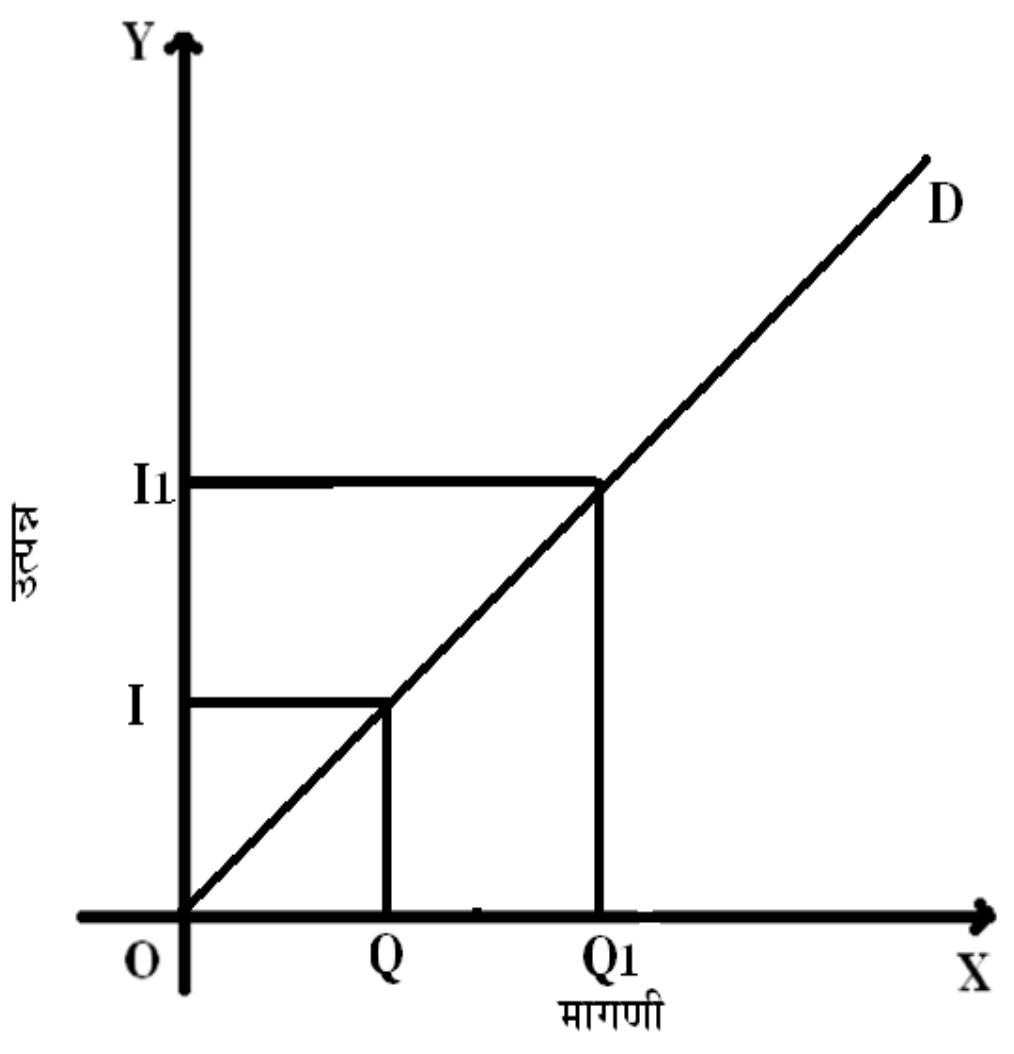
१. उणे उत्पन्न लवचिकता

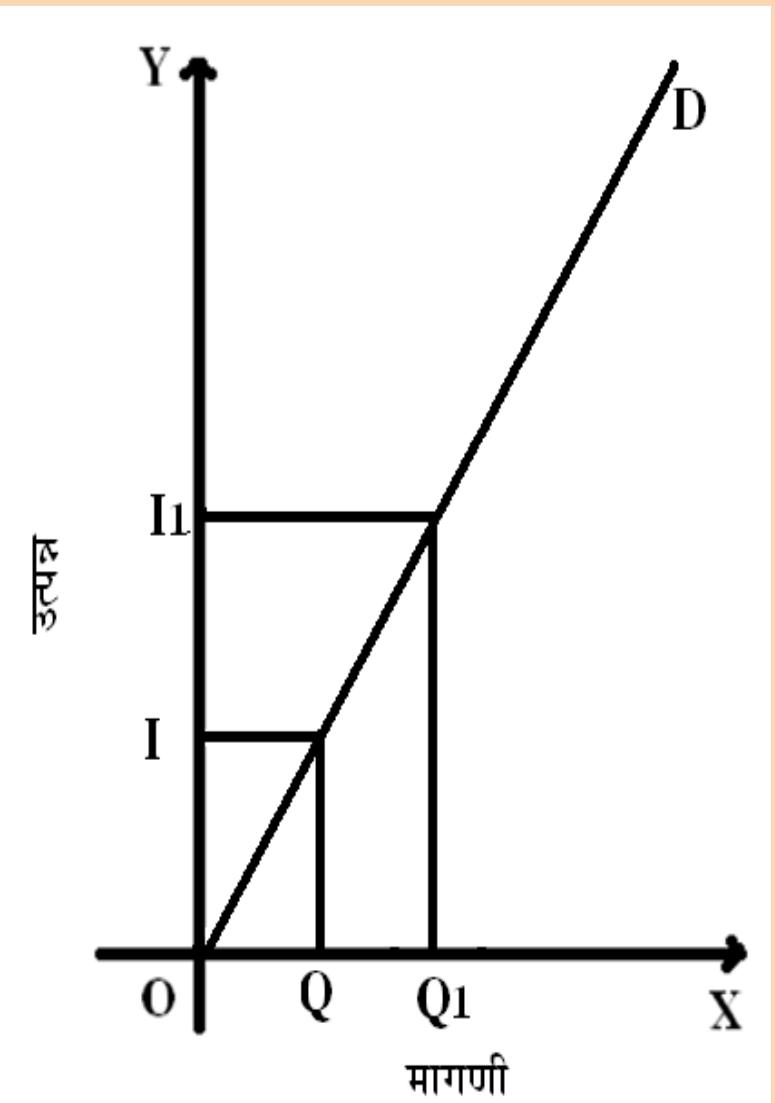
२. शुन्य उत्पन्न लवचिकता

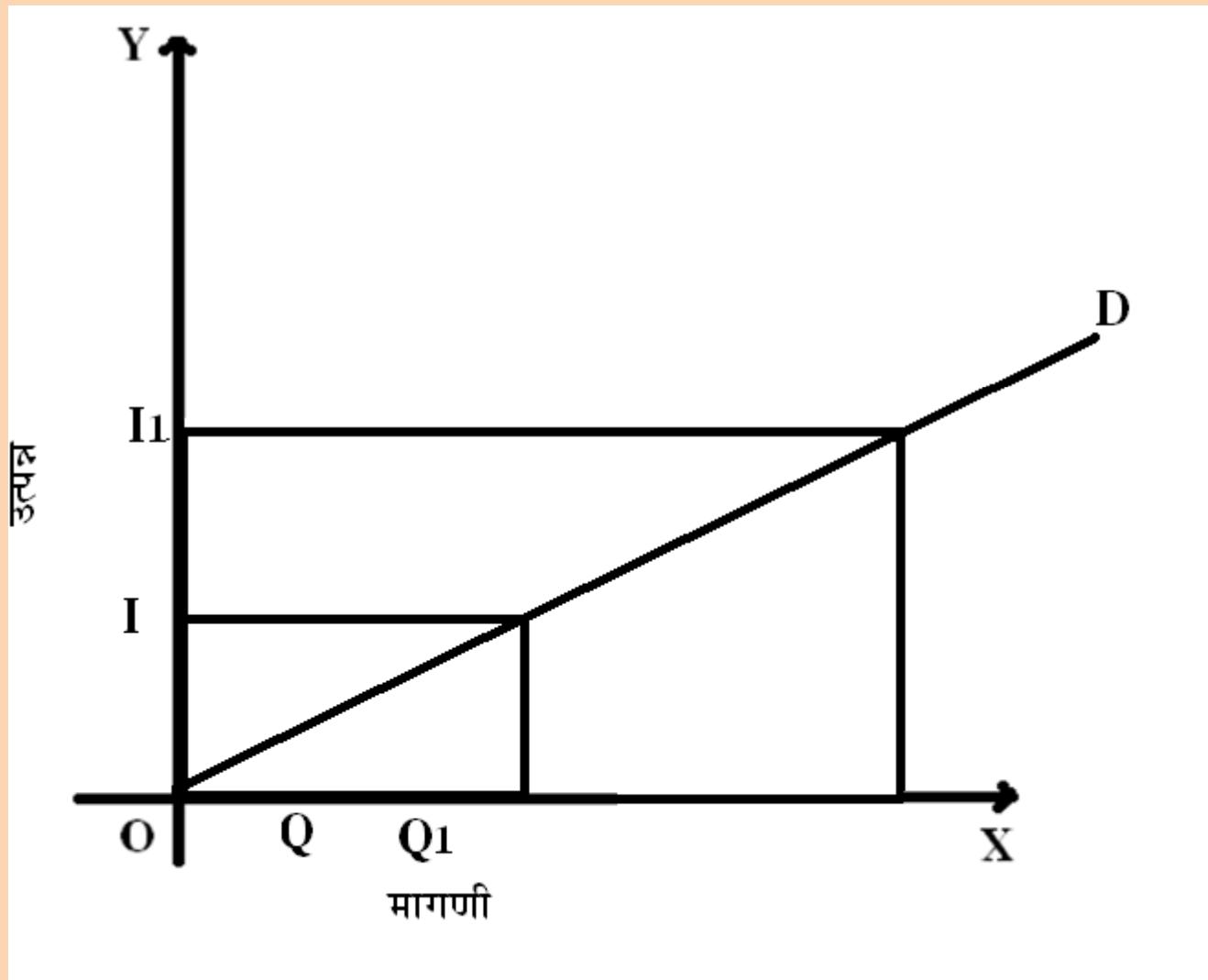
३. एकक उत्पन्न लवचिकता

४. धन परंतु एका पेक्षा कमी उत्पन्न लवचिकता

५. एका पेक्षा जास्त उत्पन्न लवचिकता

मागणीच्या उत्पन्न लवाचिकतेचे महत्व

१. उत्पादकाच्या दृष्टीने महत्व
२. उपभोग प्रवृत्तीतील बदलाची माहिती
३. व्यापारचक्रात मागणीतील बदलाची माहिती
४. नियोजनाच्या दृष्टीने महत्व
५. सरकारला उपयुक्त

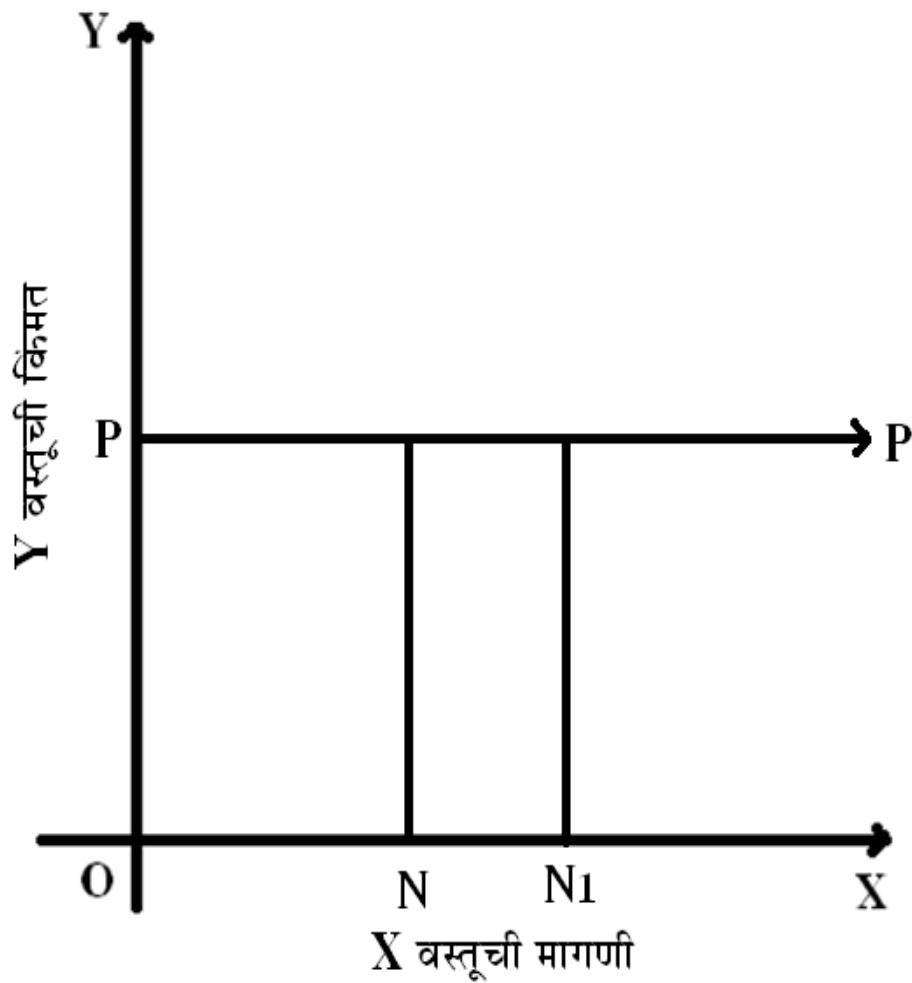
मागणीची छेदक /तिरकस/अनोन्य लवचिकता :

एका वस्तूच्या किंमतीत प्रमाणशीर बदल झाल्यामुळे दुस-या वस्तूंच्या मागणीत होणा-या प्रमाणशीर बदलांचे गुणोत्तर म्हणजेच छेदक लवचिकता होय.

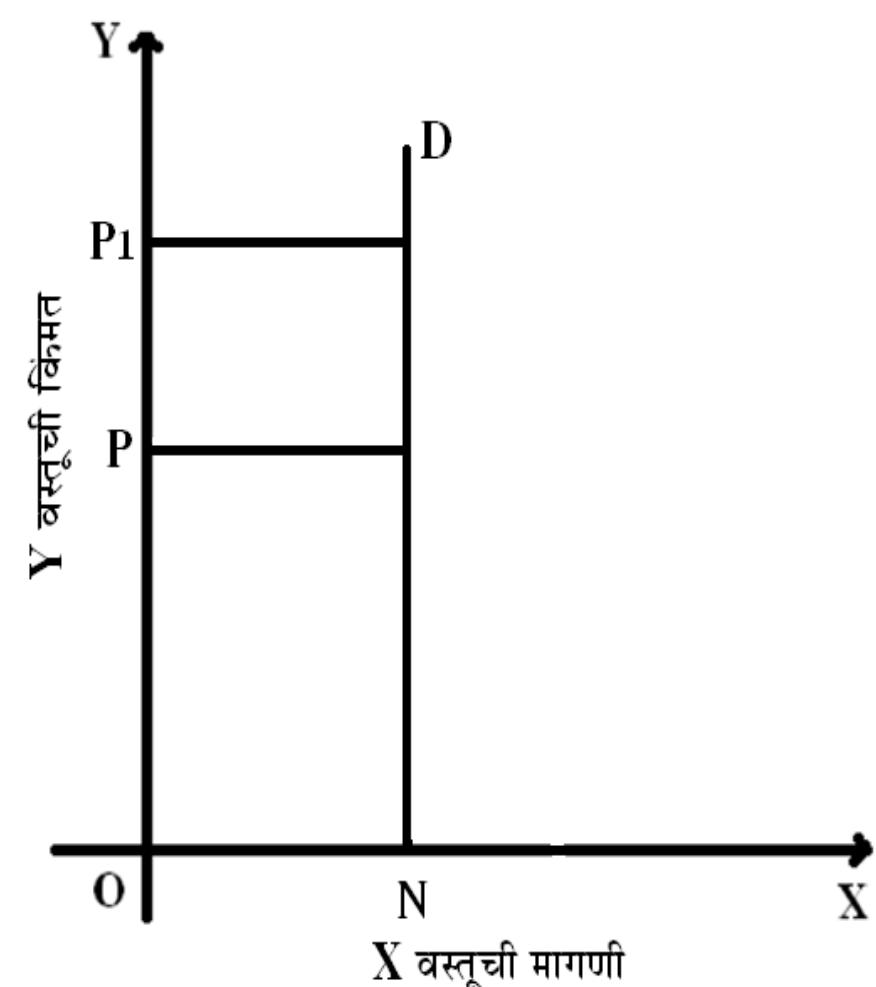
अ वस्तूच्या मागणीतील शेकडा बदल
मागणीची छेदक लवचिकता = -----
ब वस्तूच्या किमतीतील शेकडा बदल

मागणीच्या छेदक लवचिकतेचे प्रकार

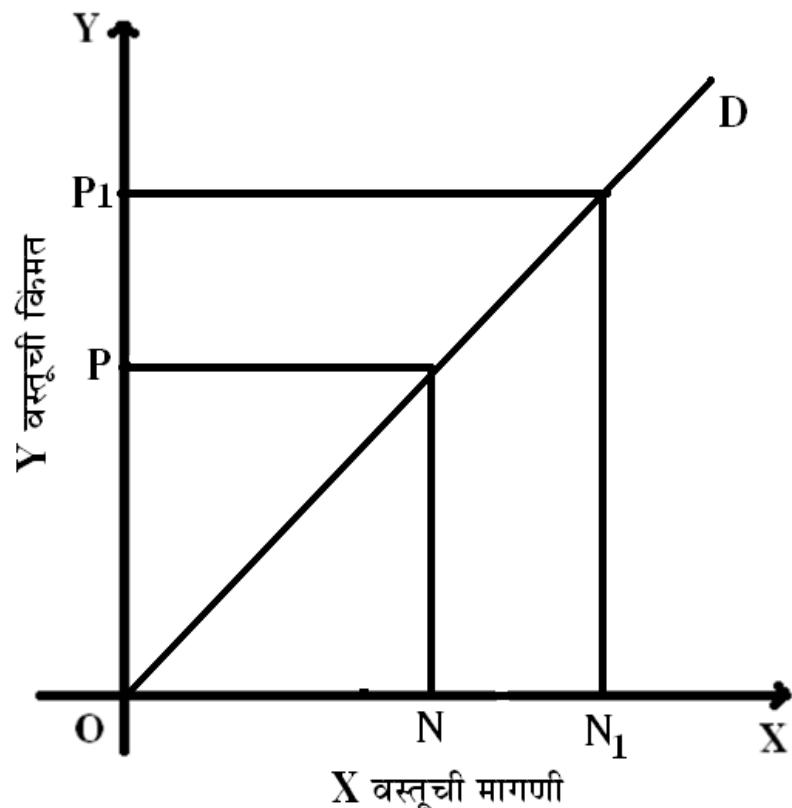
१. अनंत छेदक लवचिकता :

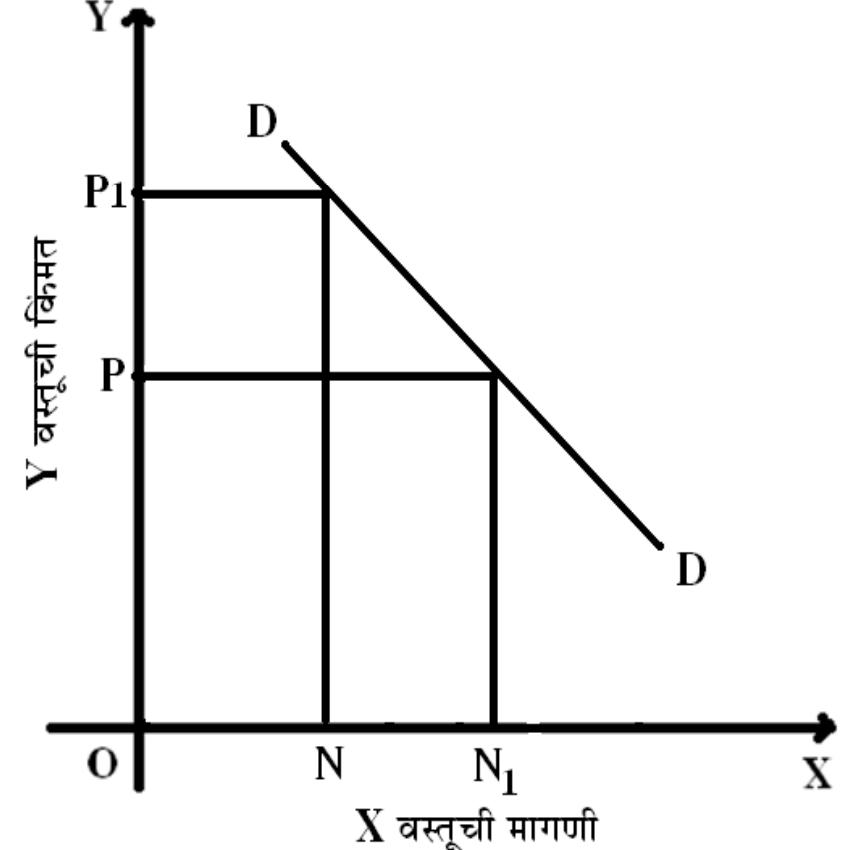
२. शून्य छेदक लवचिकता :

३. धन छेदक लवचिकता :

४. उणे छेदक लवचिकता :

मागणीच्या छेदक लवचिकतेचे महत्व

१. बाजार प्रकार समजण्यासाठी उपयुक्त
२. वस्तूंमधील संबंध समजण्यास उपयुक्त
३. किंमत निर्धारणासाठी
४. कर धोरणासाठी

ઉત્પાડન અંગી વિવાહિત પ્રિમિટિવ દોષાંત

પ્રકારણ તીવ્ર

उत्पादन फलन

प्रा. रिचर्ड लेफटविच यांच्या मते,

किंमतीचा विचार न करता एखाद्या उत्पादनसंस्थेकडील उत्पादन घटक किंवा उत्पादन साधनसामग्री आणि त्या उत्पादनसंस्थेचे वस्तू व सेवांचे उत्पादन यामधील विशिष्ट वेळेच्या वास्तव संबंधाला उत्पादन फलन म्हणतात.

उत्पादन फलन पुढीलप्रमाणे मांडता येते.

न = फ (श्र, भ, क)

येथे न= उत्पादन नगसंख्या, फ = फलन, श्र= श्रम, भ= भांडवल, क= कच्चा माल वरील समीकरण असे स्पष्ट करते की, उत्पादन नगसंख्या ही वापरण्यात येणा-या उत्पादन घटकांच्या नगसंख्येवर अवलंबून असते.

आर्थिक सिध्दांतात पुढील दोन प्रकारच्या उत्पादन फलनाचा विचार केला जातो.

१. अल्पकालीन उत्पादन फलन- जेंहा भांडवल, श्रम अशा काही घटकांची नगसंख्या कायम ठेवून श्रमासारख्या एखाद्या घटकाच्या किंवा काही घटकांच्या नगसंख्येत बदल केला जातो, तेंहा ज्या उत्पादन फलनाचा अभ्यास केला जातो त्या उत्पादन फलनास अल्पकालीन उत्पादन फलन म्हणतात.

२. दीर्घकालीन उत्पादन फलन - सर्व उत्पादन घटकात बदल करून उत्पादन फलनाचा अभ्यास केला जातो, तेंहा त्यास दीर्घकालीन उत्पादन फलन म्हणतात.

बदलत्या प्रमाणाचा नियम :

जॉर्ज स्टिगलर यांच्या मते,

अन्य उत्पादन घटक कायम ठेवून एका उत्पादन घटकाचे प्रमाण क्रमशः वाढवीत नेल्यास एका विशिष्ट मर्यादिनंतर उत्पादनात होणा-या वाढीचे प्रमाण घट जाते. म्हणजेच त्या घटकाचे सीमांत उत्पादन घटत जाते.

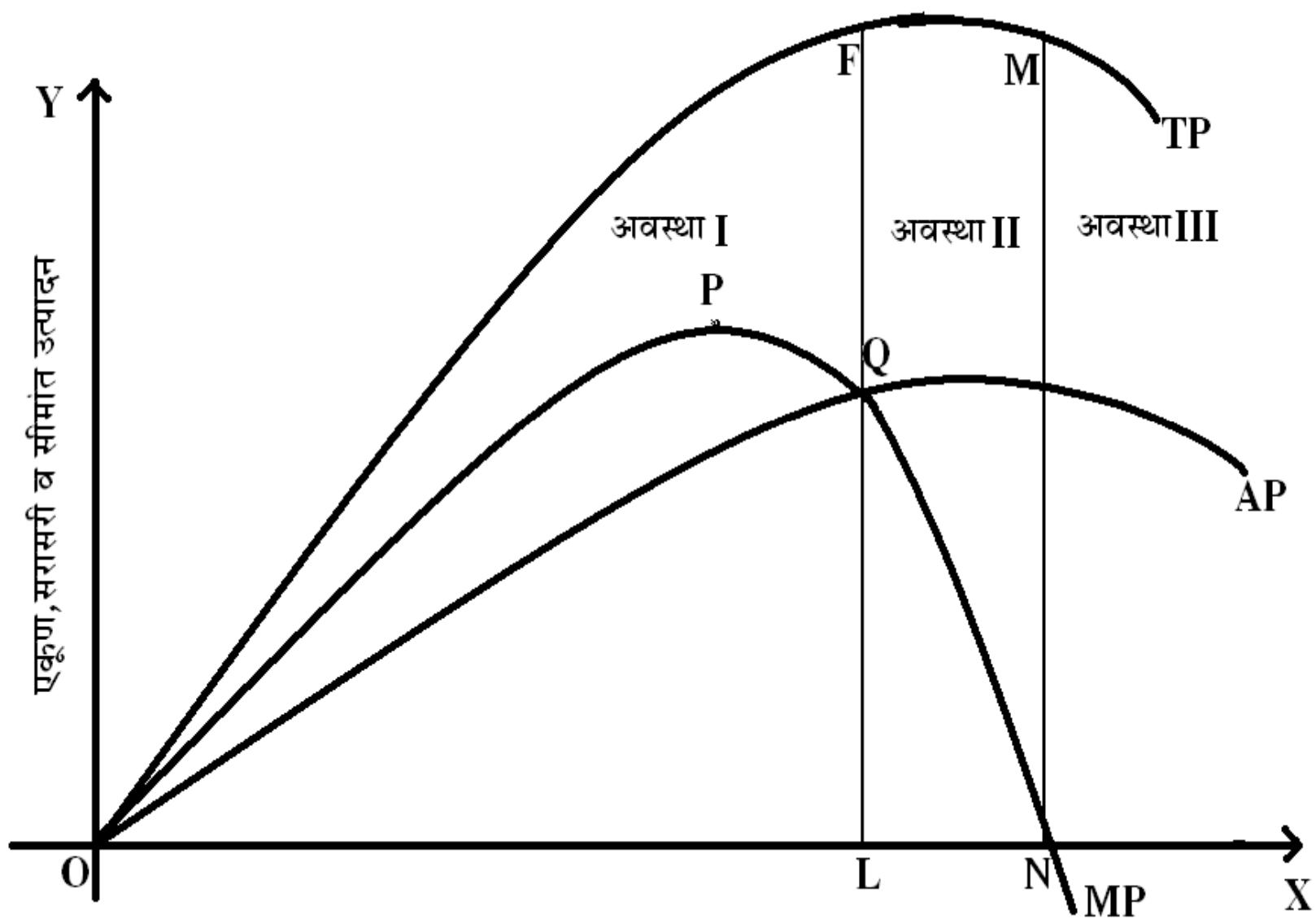
प्रा. बेनहॅम यांच्या मते,

उत्पादक घटक संयोगातील एका घटकाचे प्रमाण वाढवीत नेल्यास एका विशिष्ट बिंदूनंतर त्या घटकाचे प्रथम सीमांत उत्पादन आणि नंतर सरासरी उत्पादन घटत जाते.

बदलत्या प्रमाणाचा नियमाचे कोष्टक

भूमी (स्थिर घटक)	श्रम बदलता घटक	एकूण उत्पादन	सरासरी उत्पादन	सीमांत उत्पादन
१	१	४	४	४
१	२	१०	५	६
१	३	१८	६	८
१	४	२८	७	१०
१	५	४०	८	१२
१	६	४२	७	२
१	७	४२	६	०
१	८	४०	५	-२
१	९	३६	४	-४
१	१०	३०	३	-६

बदलत्या प्रमाणाचा नियमाची आकृती

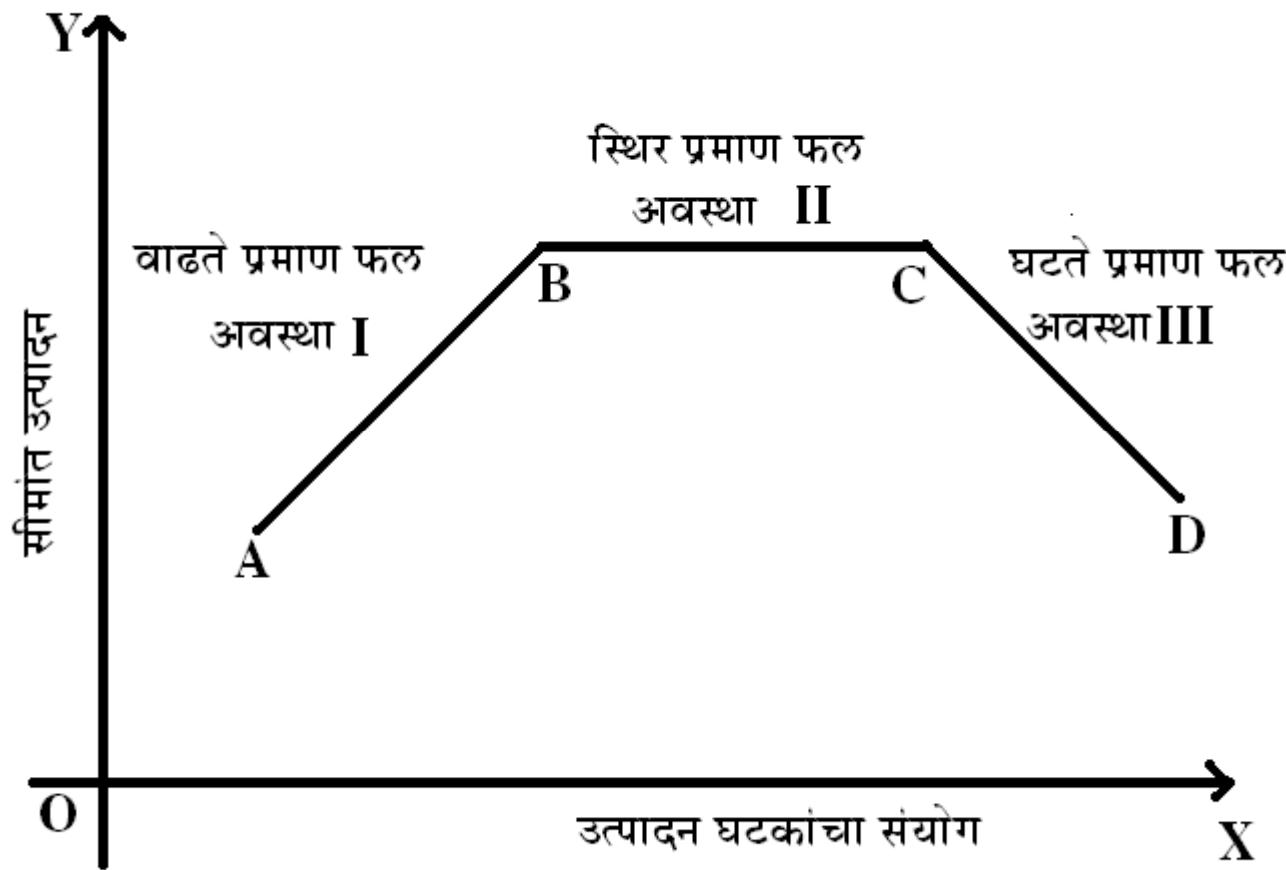

प्रमाण फल नियम/ परिमाण प्रत्ययाचा नियम

प्रमाण फल नियम असे स्पष्ट करतो की, जेंव्हा उत्पादनाच्या सर्व घटकात किंवा आदानात एकाच वेळी व समान प्रमाणात वाढ केली जाते तेंव्हा सुरुवातीस वाढते प्रमाण फल, नंतर काही काळ स्थिर प्रमाण फल व शेवटी घटते प्रमाण फल अनुभवास येते.

घटकांचे संयोग	एकूण उत्पादन (किंटल)	सीमांत उत्पादन (किंटल)	अवस्था व प्रमाण फल
१	३	३	अवस्था - १ वाढते प्रमाण फल
२	७	४	
३	१२	५	
४	१८	६	अवस्था- २ स्थिर प्रमाण फल
५	२४	६	
६	३०	६	
७	३५	५	अवस्था- ३ घटते प्रमाण फल

प्रमाण फल नियम/ परिमाण प्रत्ययाचा नियमाची आकृती

मोठ्या प्रमाणावरील उत्पादनाचे फायदे व तोटे किंवा बचती व अबचती किंवा मितव्ययता व अमितव्ययता			
फायदे/बचती/मितव्ययता		तोटे/ अबचती/अमितव्ययता	
अंतर्गत बचती	बहिर्गत बचती	अंतर्गत अबचती	बहिर्गत अबचती
व्यवसाय संस्थेला अंतर्गत कार्यकुशलता व व्यवस्थापकीय उच्च दर्जा यामुळे जे लाभ मिळतात त्यास अंतर्गत बचती म्हणतात.	उद्योगात समाविष्ट होणा-या सर्वच व्यवसायसंस्थाना समान पातळीवर मिळणा-या लाभांना बहिर्गत बचती म्हणतात.	मोठ्या प्रमाणावरील उत्पादनामुळे उद्योगसंस्थेला जे अंतर्गत तोटे निर्माण होतात त्यांना अंतर्गत अबचती असे म्हणतात.	उद्योगाचे केंद्रीकरण एका भागात झाल्याने जे तोटे निर्माण होतात त्यांना बहिर्गत अबचती म्हणतात.
व्यवस्थापकीय लाभ	केंद्रीकरणाचे लाभ	व्यवस्थापकीय तोटे	आदानांच्या किंमतीत वाढ
तांत्रिक लाभ	संशोधन संस्थांचा विकास	कार्य विलंब	वेतनदर वाढतो
खरेदी-विक्री विषयक लाभ	माहितीविषयक लाभ	कमी दर्जाच्या अधिका-याकडून निर्णय	खंड व उत्पादन खर्चात वाढ
वित्तीय लाभ	प्रशिक्षण संस्थाची स्थापना	तांत्रिक तोटे	वाहतूक समस्या
धोका पत्करण्याचे सामर्थ्य	विशेषीकरणाचा लाभ	कामगारातील उत्पादन प्रेरणेचा अभाव	वित्तीय तोटे

प्राप्तीच्या संकल्पना

एकूण प्राप्ती	सरासरी प्राप्ती	सीमांत प्राप्ती
<p>आपल्याकडील विशिष्ट वस्तूची विक्री केल्यानंतर विक्रेत्याला किंवा उत्पादकाला मिळणारे एकूण उत्पन्न म्हणजे एकूण प्राप्ती होय.</p> <p>TR = P x Q</p>	<p>व्यवसायसंस्थेने विकलेल्या वस्तूच्या प्रति नगामागे पडणारे प्राप्तीचे प्रमाण म्हणजे सरासरी प्राप्ती होय.</p> <p>AR = -----</p> <p style="text-align: center;">TR</p>	<p>एका जादा नगाच्या विक्रीमुळे किंवा शेवटच्या नगाच्या विक्रीमुळे एकूण प्राप्तीत पडणारी भर म्हणजे सीमांत प्राप्ती होय.</p>

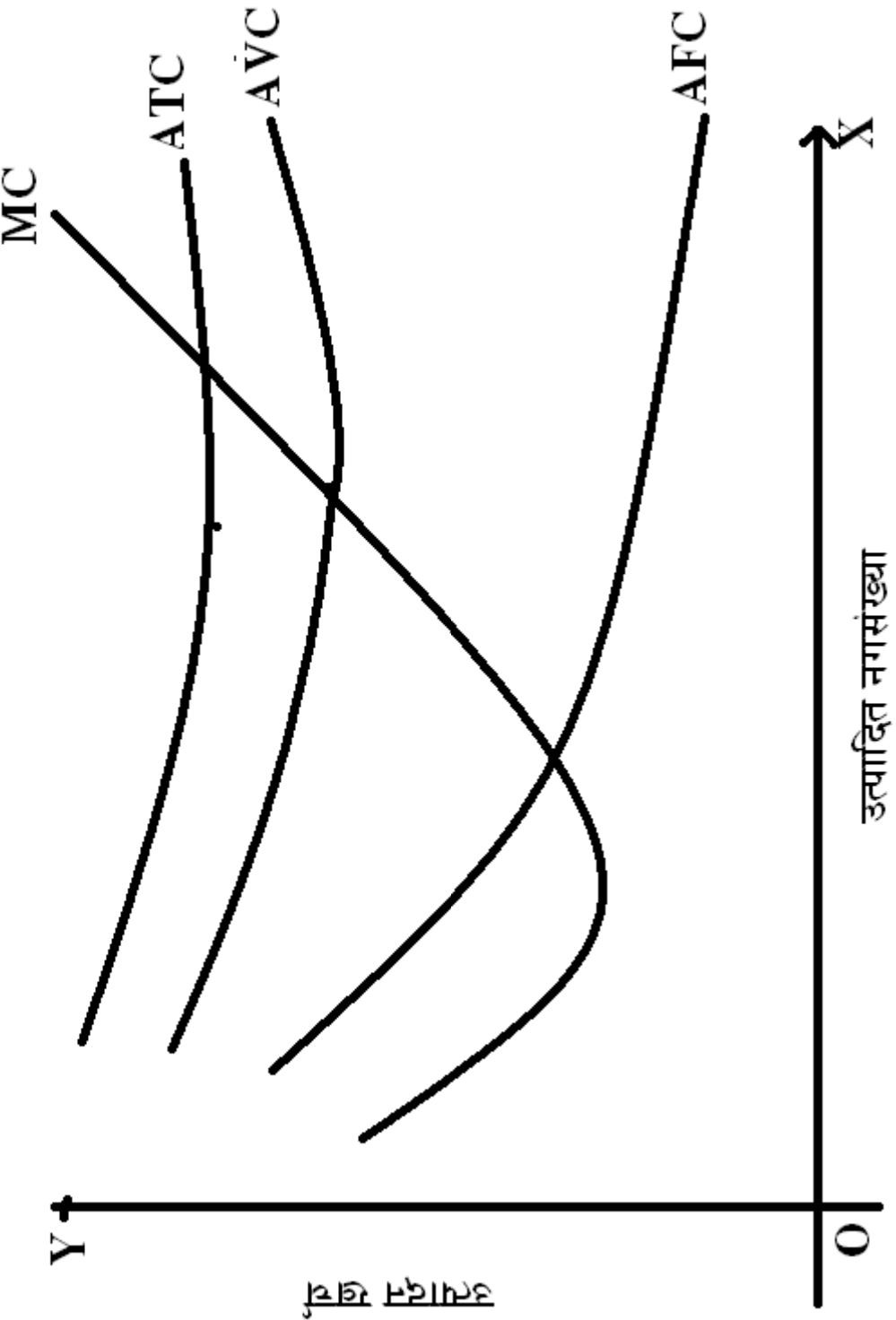
खर्चाचा प्रकार	खर्चाच्या संकल्पना
स्थिर खर्च :	जो खर्च उत्पादन प्रमाणानुसार बदलत नाही, त्यास स्थिर खर्च म्हणतात. उत्पादन बंद असेल तरी हा खर्च करावा लागतो.
बदलता खर्च :	जो खर्च उत्पादन प्रमाणानुसार बदलतो त्यास बदलता खर्च असे म्हणतात. उत्पादन वाढले असता हा खर्च वाढतो. उत्पादन कमी झाले तर हा खर्च कमी होतो. उत्पादन बंद असते तेंव्हा अश्या प्रकारचा खर्च करावा लागत नाही. हा बदलत्या उत्पादनघटकावर होणारा खर्च असतो.
वैकल्पिक खर्च किंवा संधी खर्च	<p>एखाद्या विशिष्ट वस्तूनिर्मितीसाठी एखादा उत्पादक घटक वापरण्याचा वैकल्पिक खर्च म्हणजे नजीकच्या पर्यायी वस्तूनिर्मितीकरिता तो उत्पादक घटक वापरता न आल्याने गमावलेला लाभ होय.</p> <p>किंवा , एखाद्या वस्तूच्या निर्मितीचा वैकल्पिक खर्च म्हणजे त्या वस्तूऐवजी दुसरी वस्तू निर्माण करण्याची सोडून दिलेली संधी होय.</p>
सरासरी खर्च	सरासरी खर्च म्हणजे दर नगाचा खर्च होय.
सीमांत खर्च	एका जादा नगाच्या उत्पादनामुळे एकूण खर्चात पडणारी निव्वळ भर म्हणजे सीमांत खर्च होय.
खासगी खर्च	खाजगी खर्च म्हणजे व्यक्तिगत खर्च होय. एका उत्पादनसंस्थेला वस्तूचे उत्पादन करण्यासाठी करावा लागणारा एकूण खर्च होय. त्या उत्पादनसंस्थेचे उद्दिष्ट, आकार, निर्णयक्षमता यांवर हा खर्च अवलंबून असतो.
सामाजिक खर्च	सामाजिक खर्च म्हणजे एका किंवा अनेक उत्पादनसंस्थांच्या उत्पादनांमुळे समाजाला सहन करावा लागणारा खर्च होय.

अल्पकालीन खर्च :

अल्पकाळात काही उत्पादन घटक स्थिर, तर काही बदलते असल्याने अल्पकालीन एकूण उत्पादन खर्चाचे स्थिर खर्च आणि बदलता खर्च असे वर्गीकरण होते. त्यामुळे अल्पकालीन सरासरी एकूण खर्चाचेही सरासरी स्थिर खर्च आणि सरासरी बदलता खर्च असे वर्गीकरण होते. अल्पकालीन खर्चाचा विचार करतांना पुढील काही संकल्पना विचारात घेतल्या जातात. या संकल्पना पुढील कोष्टकात दर्शविल्या आहेत.

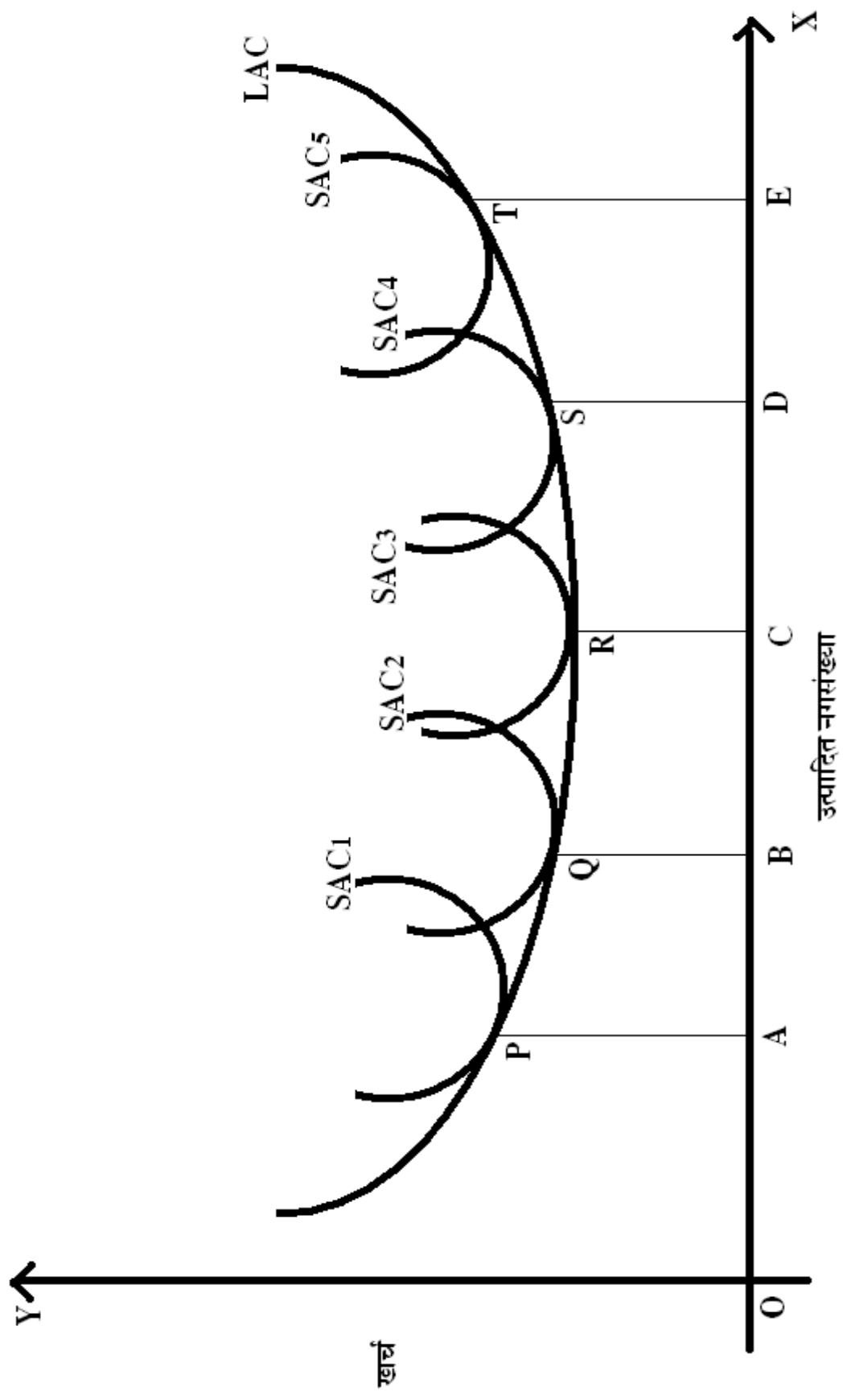
उत्पादन नंगसंख्या (Q)	एकूण स्थिर खर्च (TFC)	एकूण बदलता खर्च (TVC)	एकूण खर्च (TC)	सरासरी स्थिर खर्च (AFC)	सरासरी बदलता खर्च (AVC)	एकूण सरासरी खर्च (ATC)	सीमांत खर्च (MC)
०	१०	०	१०	-	-	-	-
१	१०	१०	२०	१०	१०	२०	१०
२	१०	१८	२८	५	९	१४	८
३	१०	२४	३४	३.३	८	११.३	६
४	१०	२८	३८	२.५	७	९.५	४
५	१०	३२	४२	२	६.४	८.४	४
६	१०	३८	४८	१.७	६.३	८	६
७	१०	४६	५६	१.४	६.६	८	८
८	१०	५६	६६	१.३	७	८.३	१०

आलप्टकालीन खाचाचे वर्तन

उत्पादित नगसंख्या

ट्रियोकॉलीन खार्च नक्श

प्रकरण चौथे

पुरवठा विश्लेषण

डॉ. मार्शल यांच्या मते,

विशिष्ट वेळी विक्रेत्यांनी किंवा उत्पादकांनी विक्रीस काढलेले परिमाण म्हणजे पुरवठा होय.

मेर्यसं यांच्या मते,

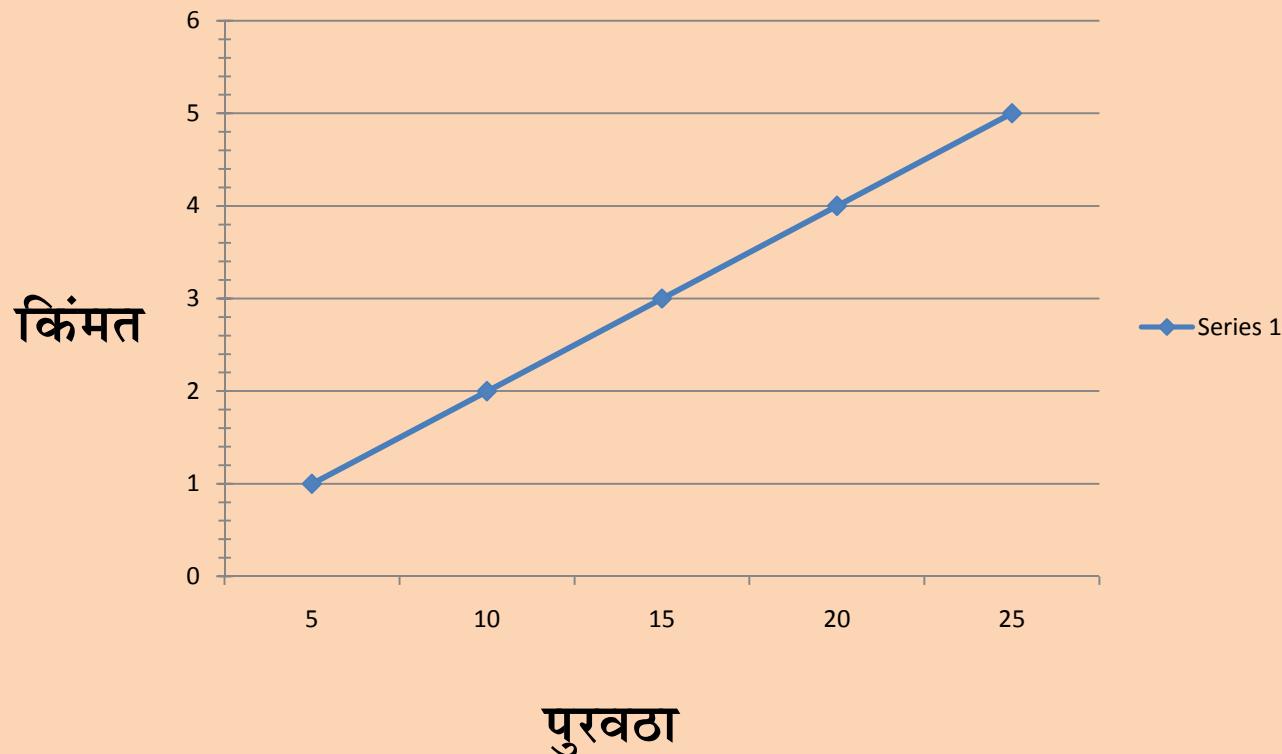
पुरवठा म्हणजे विशिष्ट काळात विशिष्ट वस्तूचे निरनिराळ्या किंमतीला कि परिमाण विकले जातील या संबंधीचा तक्ता होय.

पुरवठाचे निर्धारिक घटक :

१. वस्तूची किंमत
२. इतर वस्तूच्या किंमती
३. उत्पादन घटकाच्या किंमती
४. उत्पादनसंस्थेचे उद्दिष्ट
५. तांत्रिक स्थिती
६. सरकारचे धोरण
७. इतर घटक

पुरवठ्याचा नियम

इतर परिस्थिती कायम असतांना वस्तूची किंमत वाढल्यास त्या वस्तूचा पुरवठा वाढतो याउलट किंमत कमी झाल्यास त्या वस्तूचा पुरवठा कमी होतो.

पुरवठयाच्या लवचिकतेचे निर्धारक घटक :

१. वस्तूचे स्वरूप
२. उत्पादन घटकाची उपलब्धता आणि गतिशीलता
३. तांत्रिक ज्ञान
४. उत्पादनाचे प्रमाण
५. उत्पादनसंस्थांचा उद्योगातील प्रवेश

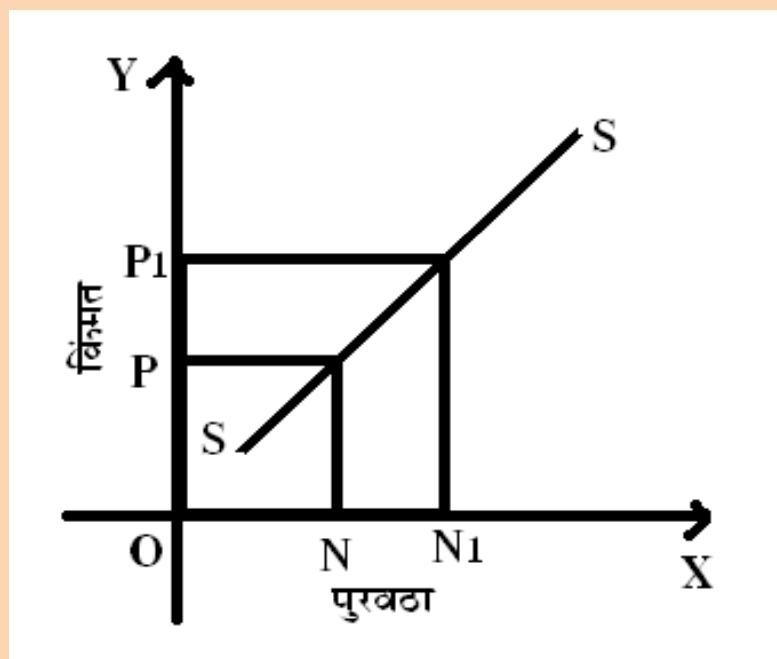
पुरवठयाची लवचिकता

किंमतीत होणा-या बदलामुळे पुरवठयाच्या प्रमाणात जे कमी-जास्त बदल होतात, त्या बदलांच्या प्रमाणाला पुरवठयाची लवचिकता म्हणतात.

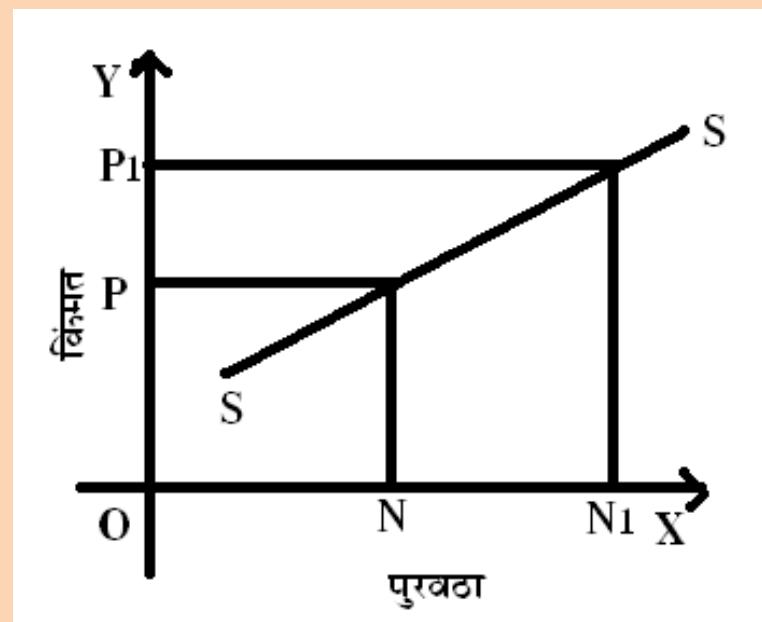
पुरवठयातील शेकडा बदल
पुरवठयाची लवचिकता =-----
किंमतीतील शेकडा बदल

पुरठयाच्या लवचिकतेचे प्रकार

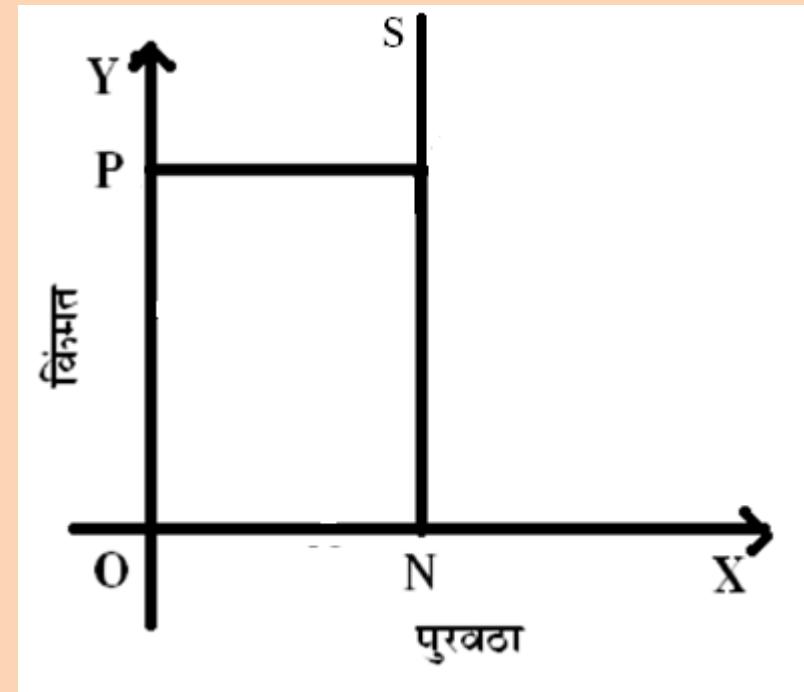
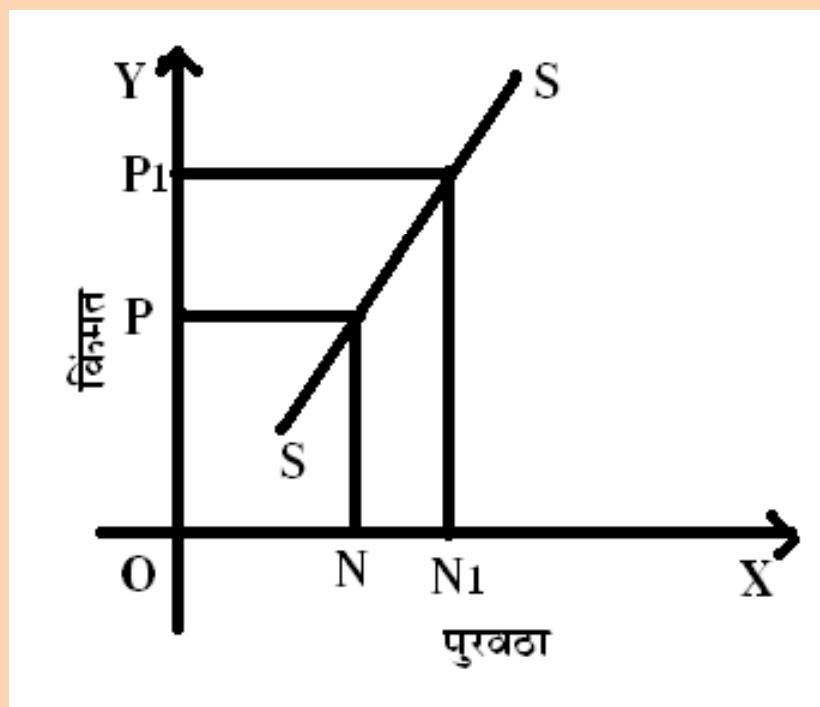
१. एकक लवचिकता :

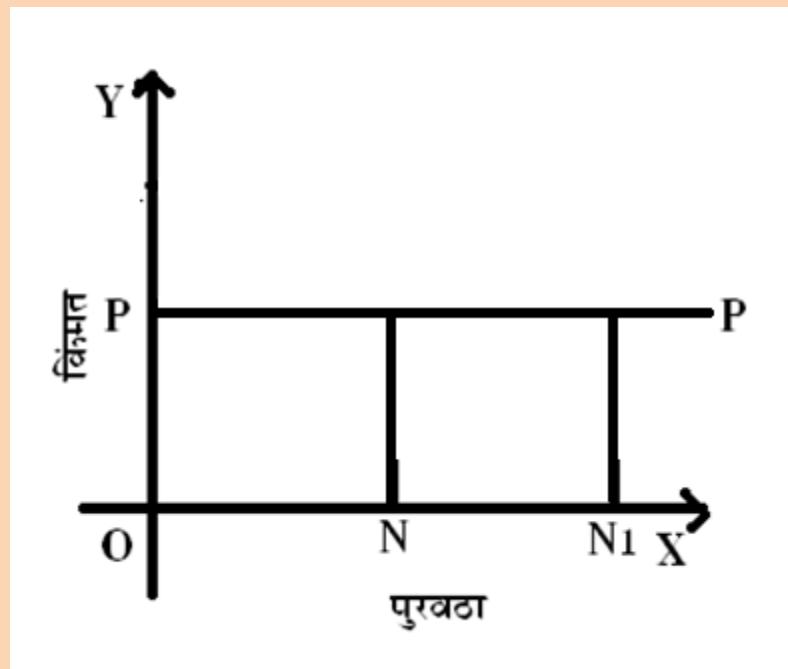
२. पुरवठयाची जास्त लवचिकता :

३. पुरवठ्याची कमी लवचिकता : ४. पुरवठ्याची शून्य लवचिकता :

५. पुरवठयाची अनंत लवचिकता :

प्रकरण पाचवे

बाजार

कुर्नो यांच्या मते,

अर्थशास्त्राज्ञांच्या मते बाजार म्हणजे जेथे वस्तूची खरेदी आणि विक्री केली जाते असे विशिष्ट बाजाराचे ठिकाण नाही तर ग्राहक व विक्रेते मुक्तपणे एकमेकांशी संपर्कात येऊन एकसारख्या वस्तूची किंमत सहजपणे व चटकन समान होते असा कोणताही संपूर्ण प्रदेश होय.

बाजारांचे वर्गीकरण :

१. स्थानदृष्ट्या वर्गीकरण :

अ. स्थानिक बाजार पेठ ब. प्रादेशिक बाजारपेठ क. राष्ट्रीय बाजारपेठड.
जागतिक बाजारपेठ

२. कालदृष्ट्या वर्गीकरण

अ. अत्यल्प कालीन बाजार ब. अल्प मुदत बाजारक. मध्यम मुदत बाजार
ड. दिर्घकालीन बाजार ई. अतिदिर्घकालीन बाजार

३. बाजारपेठांचे वस्तुदृष्ट्या वर्गीकरण

अ. वस्तू बाजार ब. घटक बाजार

४. कार्यानुसार बाजारपेठांचे प्रकार

५. स्पर्धेच्या प्रकारानुसार बाजारपेठांचे प्रकार

अ. पूर्ण स्पर्धा ब. मक्तेदारी

क. अपुर्ण स्पर्धा ड. अल्पविक्रेताधिकार ई.

विविक्रेताधिकार

पूर्ण स्पर्धा

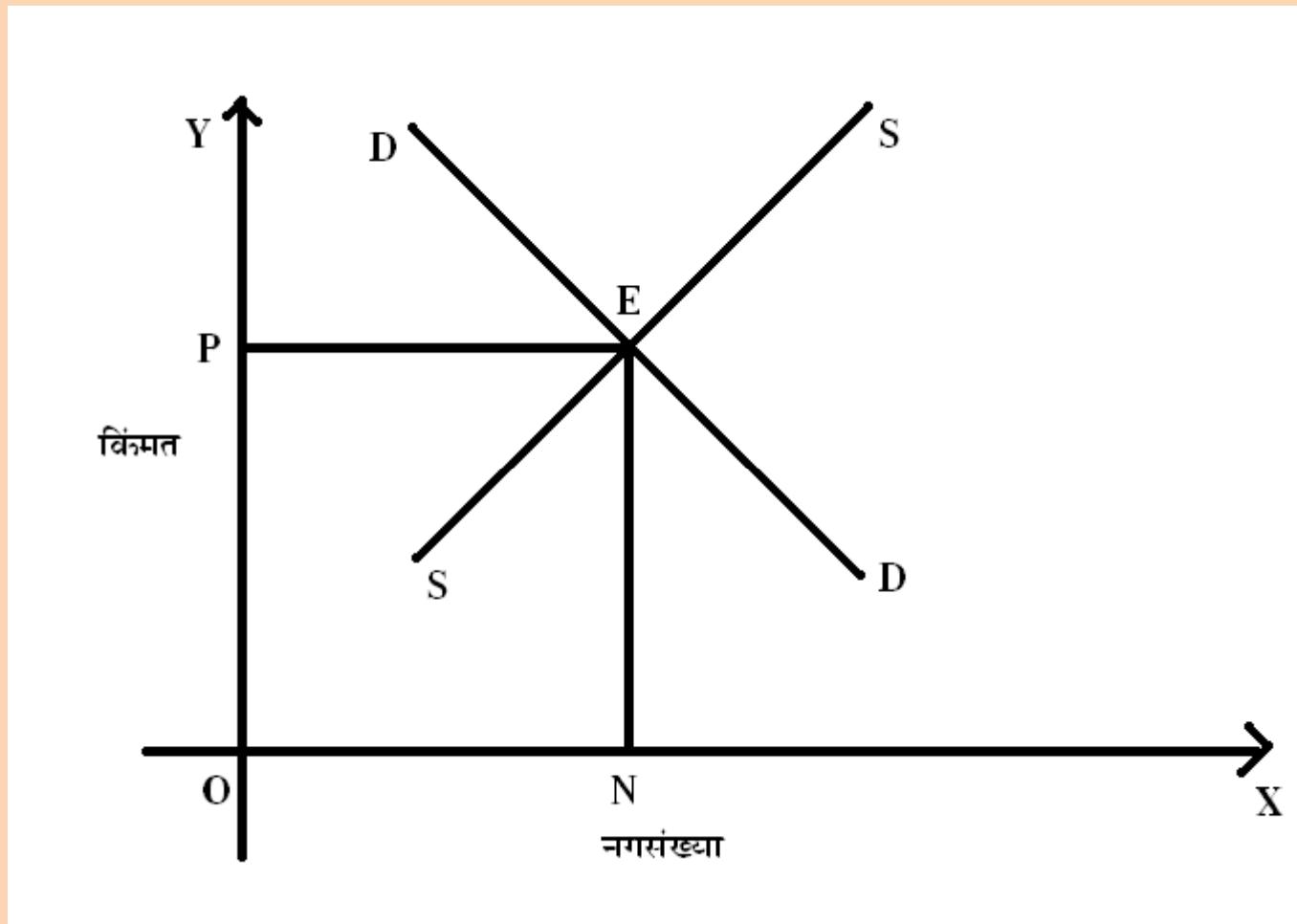
मिसेस रॉबिन्सन यांच्या मते,

जेंब्हा व्यवसायसंस्थांची संख्या असंख्य असल्यामुळे यापैकी एखाद्या व्यवसायसंस्थेच्या उत्पादनातील बदलाचा त्या वस्तूच्या एकूण उत्पादनावर दुर्लक्षणीय किंवा नगण्य परिणाम होतो. वस्तू एकजिन्सी असल्यामुळे विशिष्ट व्यवसायसंस्था आणि तिच्या स्पर्धक संस्था यांच्याबाबत ग्राहकांची पसंती सारखीच असते. तसेच व्यवसायसंस्थेच्या उत्पादनासाठी अनंत मागणी असते तेंब्हा त्या बाजारपेठेत पूर्ण स्पर्धा असते.

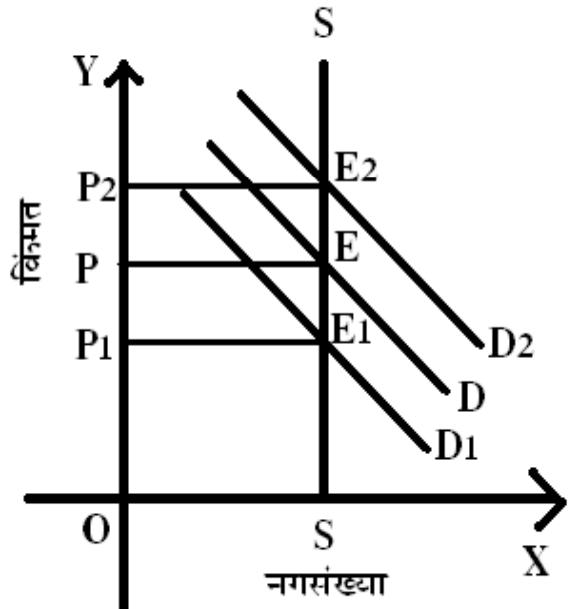
पूर्ण स्पर्धाची वैशिष्ट्ये

१. ग्राहकांची संख्या मोठी आहे.
२. सर्व व्यवसायसंस्थांचे उत्पादन एकजिन्सी आहे.
३. व्यवसायसंस्थांना उद्योगात प्रवेश करण्याचे व त्यातून बाहेर पडण्याचे स्वातं'य उ
४. ग्राहक व विक्रेते यांना बाजाराचे पुर्ण ज्ञान
५. उत्पादक घटक पुर्णपणे गतिशील आहे.
६. वाहतूक खर्च करावा लागत नाही.

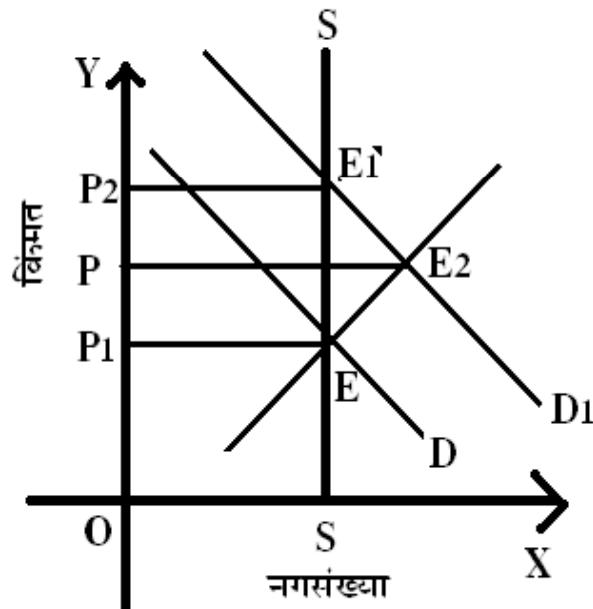
पुर्ण स्पर्धेतील किंमत निश्चिती

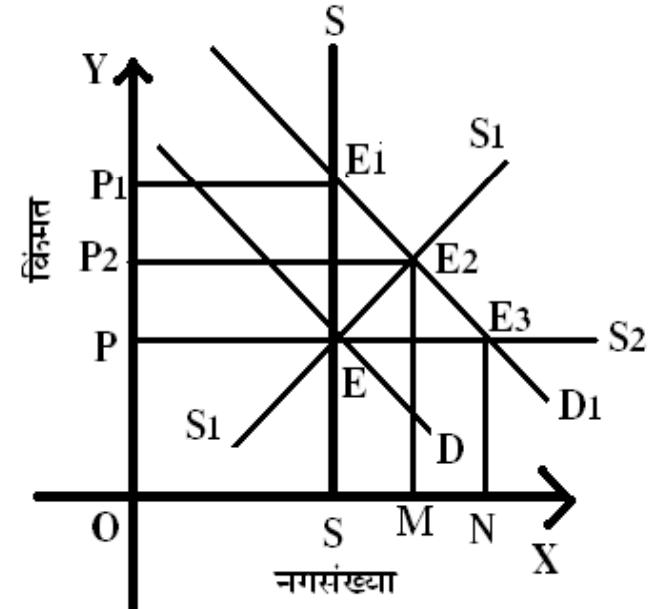
पुर्ण स्पर्धेतील विविध काळातील किंमत निश्चयी

अतिअल्पकालिन विक्रम निश्चयी

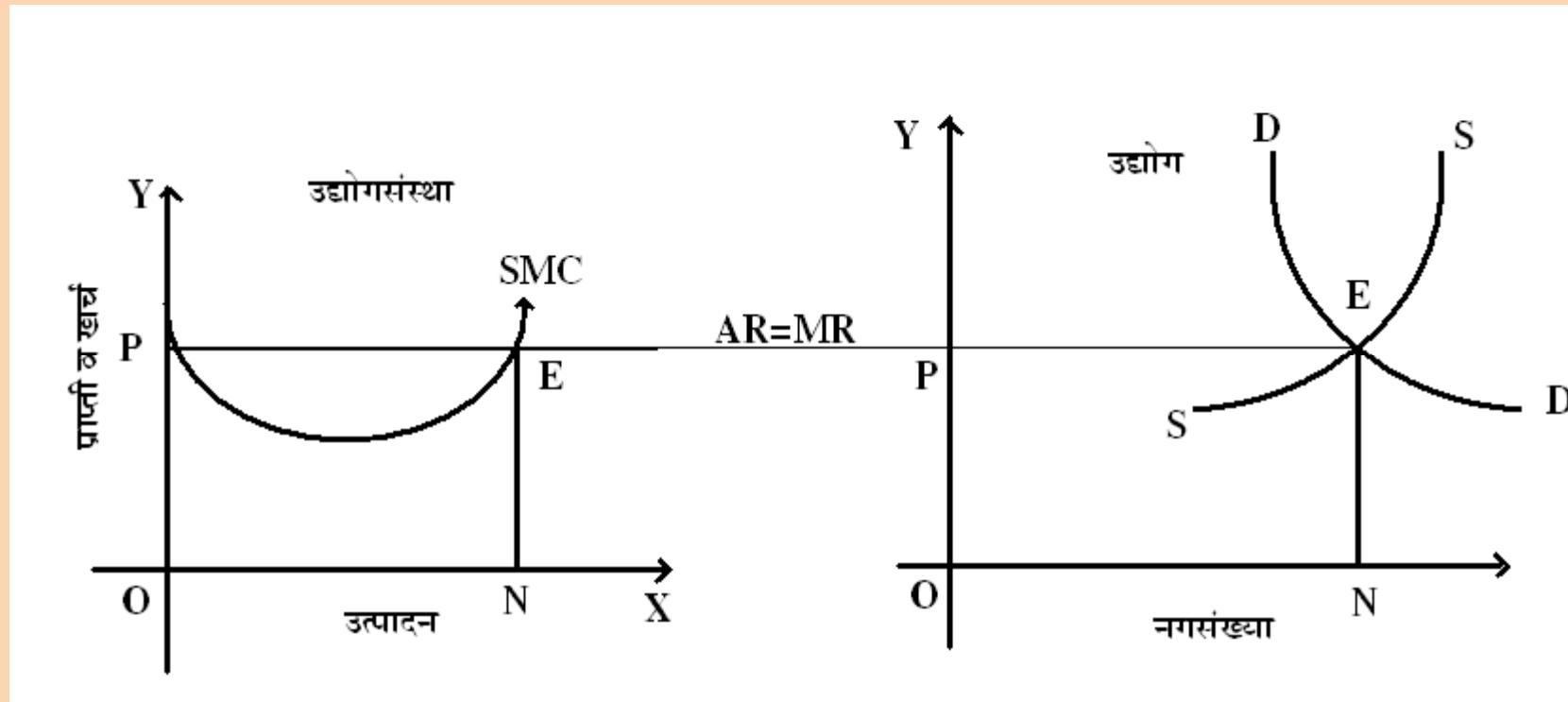

अल्पकालिन विक्रम निश्चयी

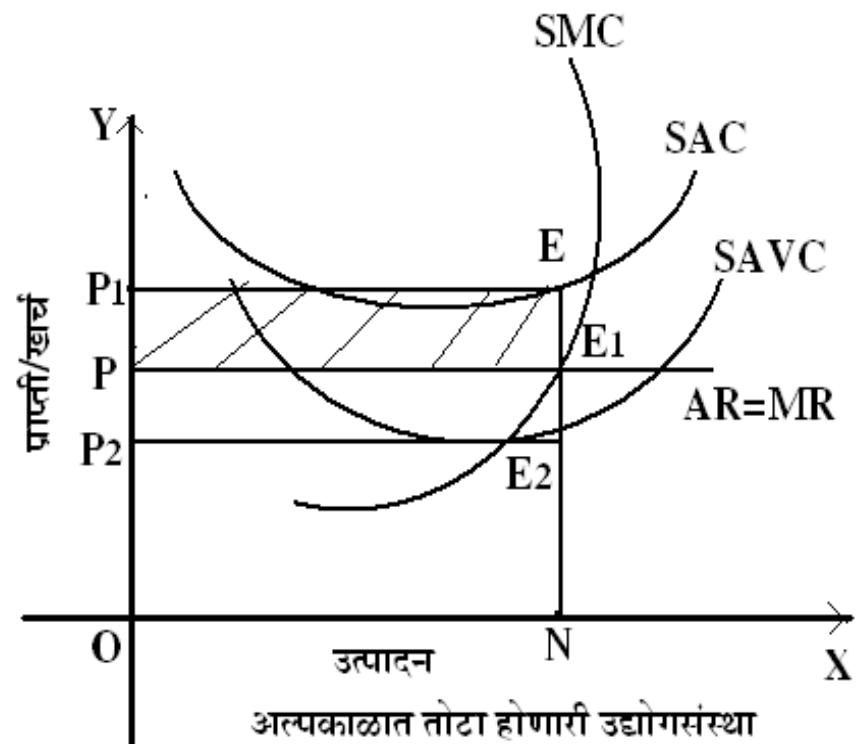
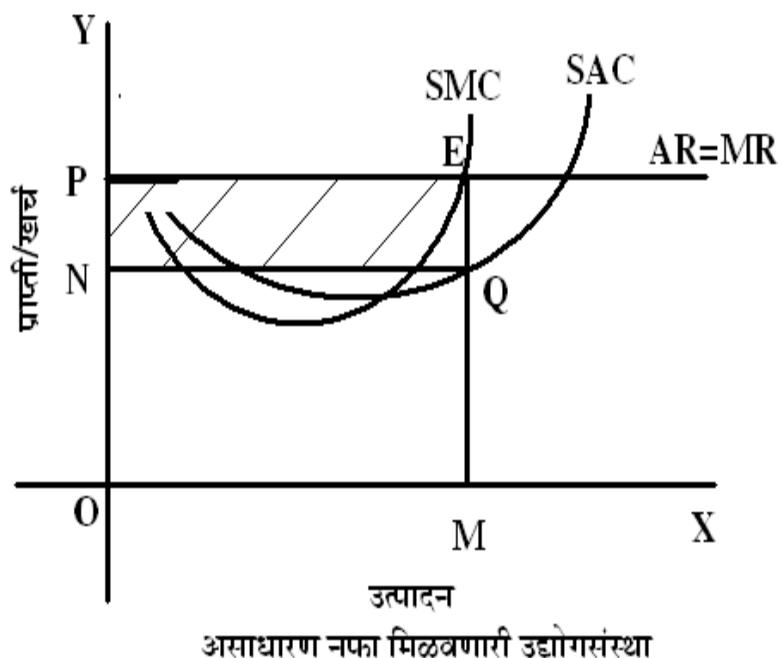

दीर्घकालीन विक्रम निश्चयी

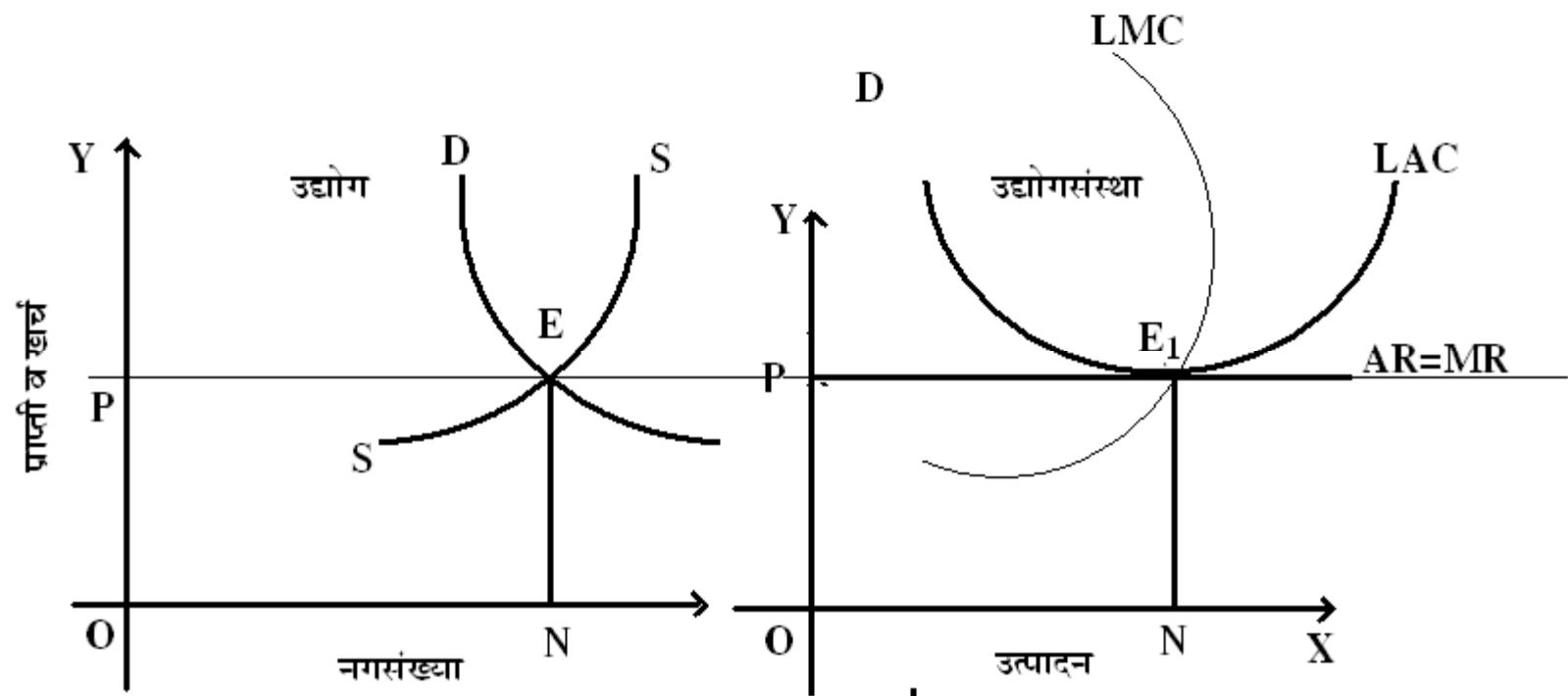
पुण्य स्पर्धेतील उद्योगसंस्था व उद्योग यांचा अल्पकालीन समतोल

पुर्ण स्पर्धेतील अल्पकालीन उद्योगसंस्थेला होणारा असाधारण नफा व तोटा

पुर्ण स्पर्धेतील दिर्घकालीन समतोल

मक्तेदारी :

प्रा. लिप्से यांच्या मते,

मक्तेदारी म्हणजे अशी स्थिती ज्यात उद्योगाचा सर्व पुरवठा एकाच विक्रेत्याकडून केला जातो. त्याला आपण मक्तेदार म्हणतो.

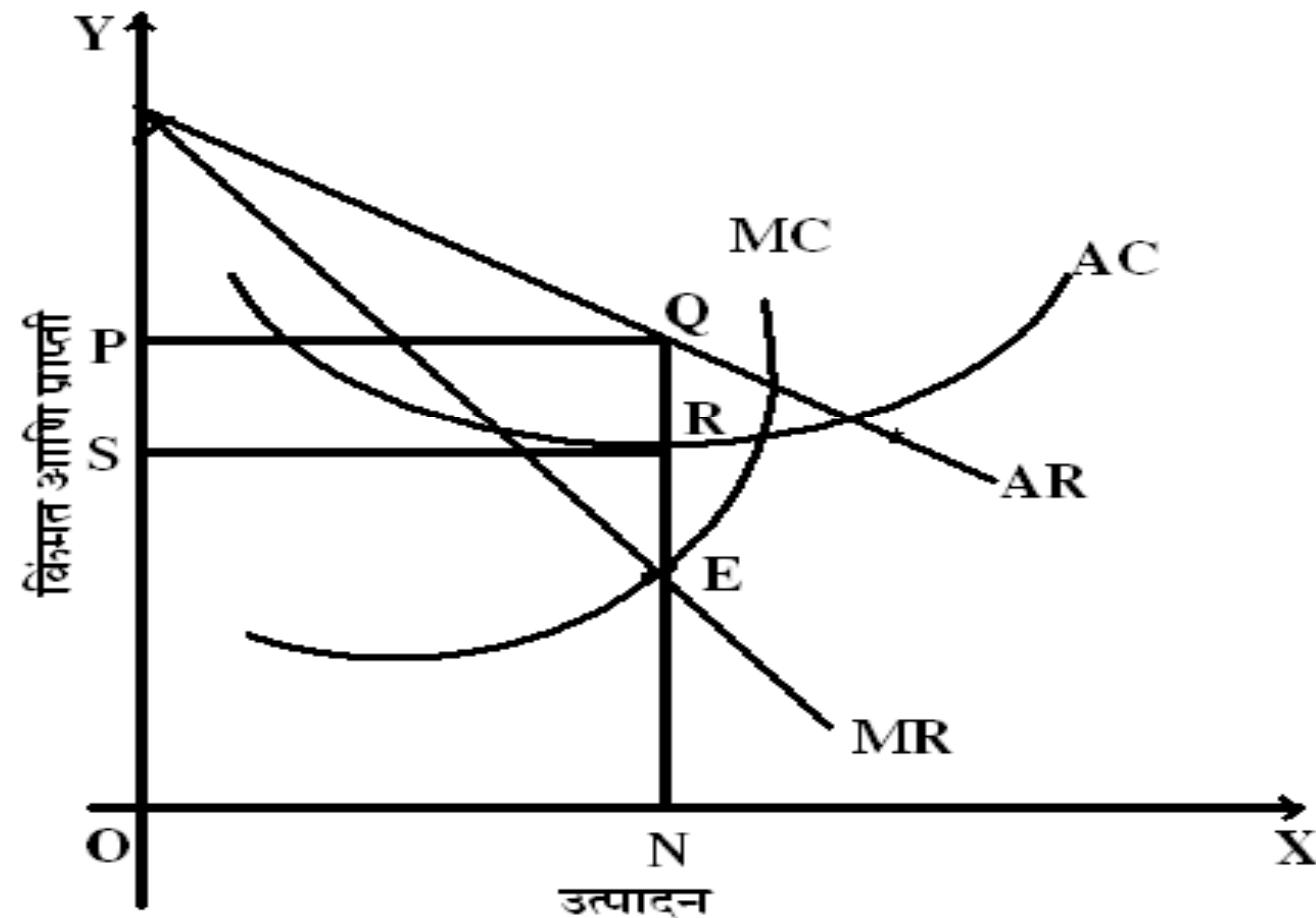
प्रा. बिलास यांच्या मते,

मक्तेदारी म्हणजे अशी बाजार स्थिती कि ज्यात वस्तूला जवळचा पर्याय नाही अशा वस्तूचा एकच विक्रेता असतो.

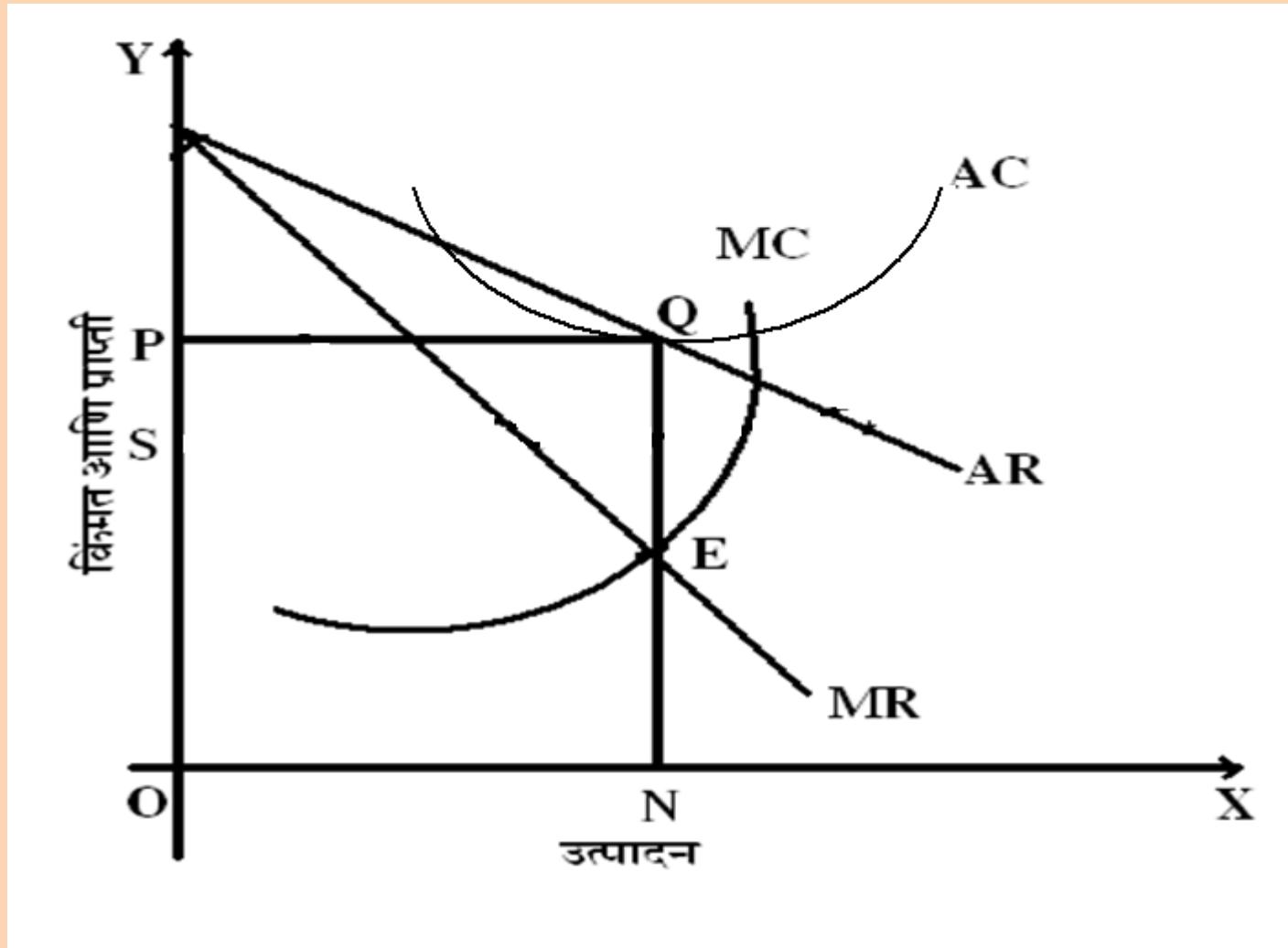
मक्तेदारीची वैशिष्ट्ये :

१. एकच उत्पादक किंवा विक्रेता
२. स्पर्धेचा अभाव
३. जवळचा पर्याय नाही
४. मागणीची अनोन्य लवचिकता शून्य
५. वस्तूच्या पुरवठयावर नियंत्रण
६. व्यवसायसंस्था व उद्योग यात फरक नाही.
७. इतर व्यवसायसंस्थांच्या प्रवेशास प्रतिबंध
८. मक्तेदार हा किंमत कर्ता
९. कमी लवचिक मागणी

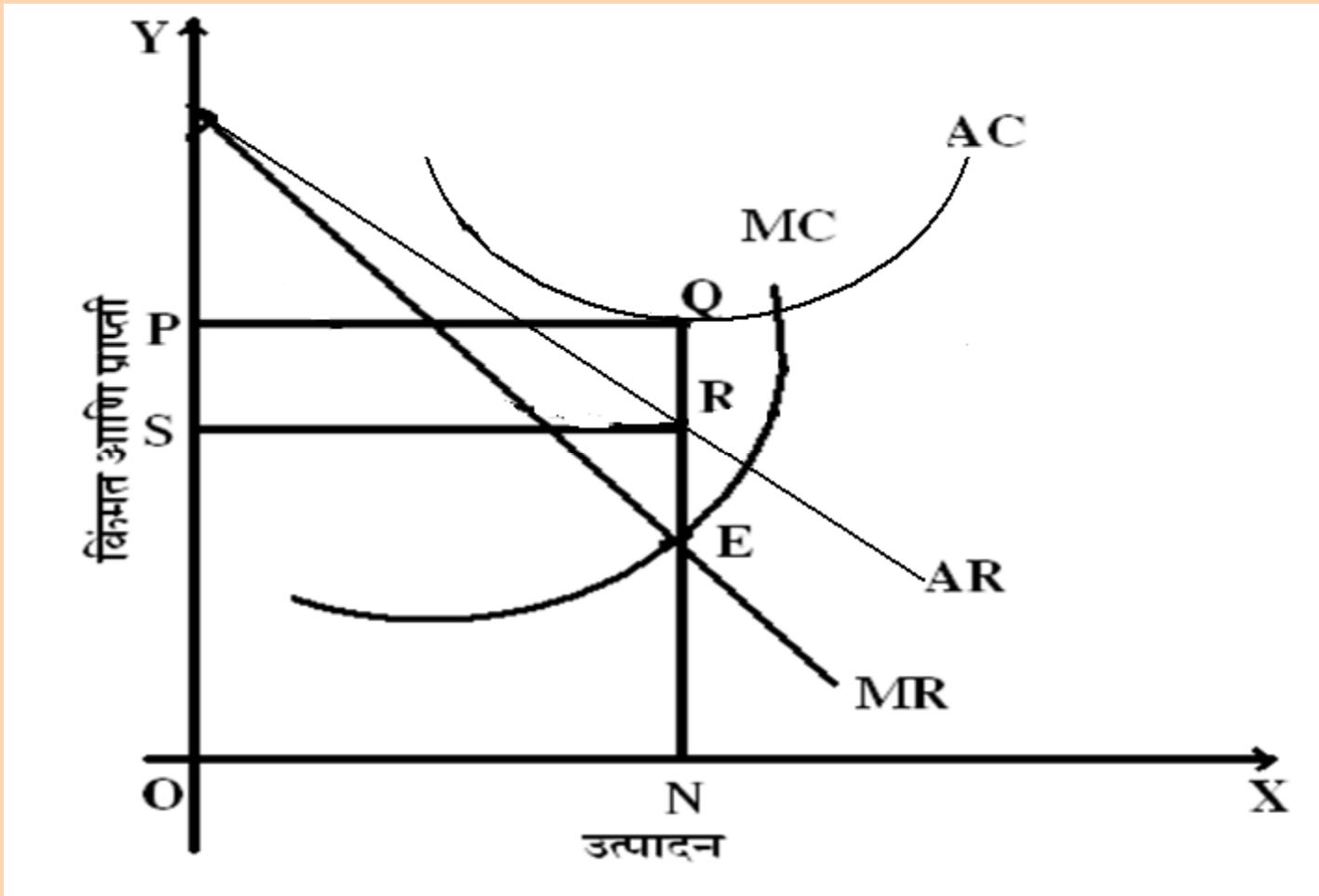
मक्तेदारीतील उद्योगसंस्थेतील अल्पकालीन समतोल- असाधारण नफा

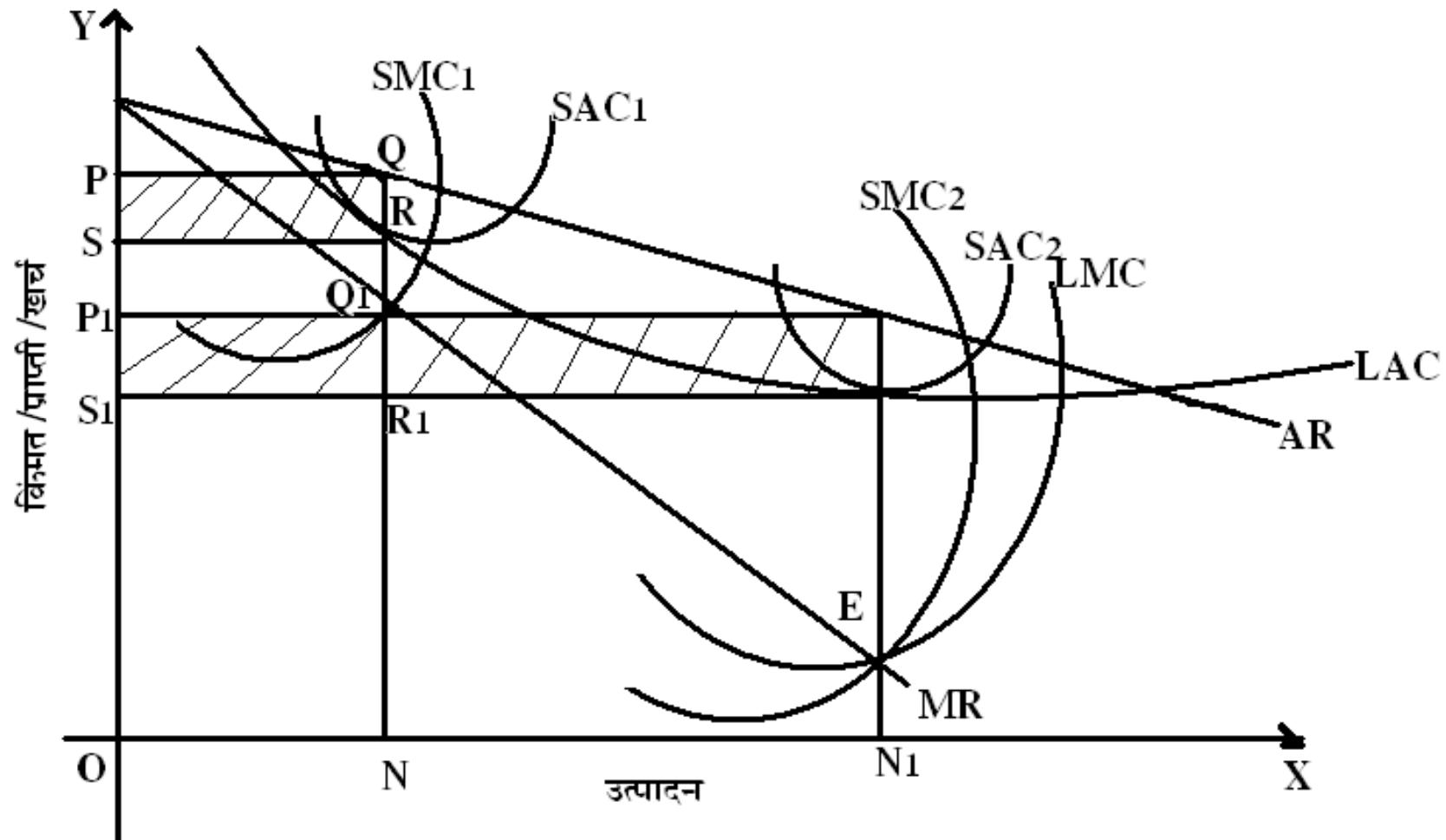
मक्तेदारीतील उद्योगसंस्थेतील अल्पकालीन समतोल- साधारण नफा

मक्तेदारीतील उद्योगसंस्थेतील अल्पकालीन समतोल-तोटा

मक्तेदारीतील उद्योगसंस्थेतील दिर्घकालीन समतोल

मूल्यभेद :

मिसेस रॉबिन्सन यांच्या मते,

एकाच उत्पादनाच्या वेगवेगळ्या किमती आकारणे किंवा भिन्नता असलेल्या उत्पादनासाठी एकच किंमत आकारणे म्हणजे मूल्यभेद होय.

स्टिगलर यांच्या मते,

विविध वस्तूंची त्यांच्या सीमांत उत्पादन खर्चाशी प्रमाणशीर नसलेल्या किंमर्तींना विक्री करणे म्हणजे मूल्यभेद होय.

मूल्यभेदाचे प्रकार

१. व्यक्तीनुसार मूल्यभेद

२. स्थानानुसार मूल्यभेद

३. वस्तूच्या वापरानुसार मूल्यभेद

प्रा.ए.सी. पिगू यांनी मूल्यभेदाच्या तीव्रतेवरुन मूल्यभेदाचे पुढीलप्रमाणे प्रकार पाडले आहेत.

१. प्रथम श्रेणी मूल्यभेद-

२. दुस-या दर्जाचा मूल्यभेद-

३. तिस-या दर्जाचा मूल्यभेद-

मूल्यभेद होण्यासाठी आवश्यक स्थिती :

१. अंतरानुसार बाजाराची विभागणी
२. ग्राहकांचे अज्ञान
३. शासकीय नियंत्रण
४. बाजाराची विभागणी
५. मागणीच्या लवचिकतेत भिन्नता
६. बाजाराची विभागणी
७. मक्तेदारी
८. ग्राहकांचे पूर्वग्रह
९. पुनर्विक्री अशक्य
१०. कायद्याची मान्यता

मक्तेदारीयुक्त स्पर्धा

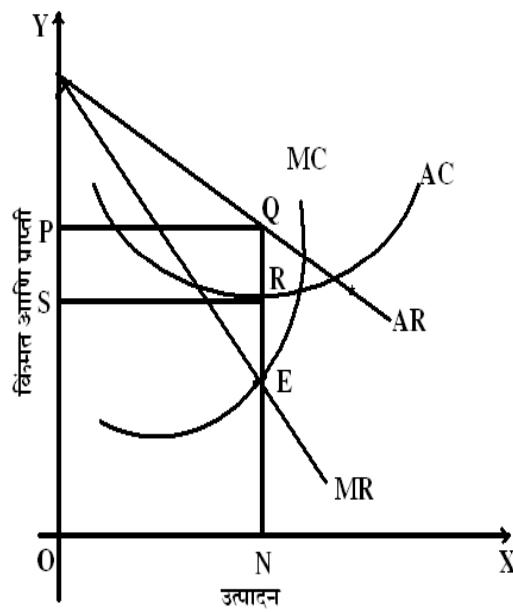
संम्सूल्सन आणि नाँरढस यांच्या मते,

मक्तेदारीयुक्त स्पर्धा म्हणजे अशी बाजार रचना की ज्यात जवळच्या पर्यायी असलेल्या परंतु पूर्ण पर्यायी नसलेल्या वस्तूंचा पुरवठा करणारे अनेक विक्रेते असतात.

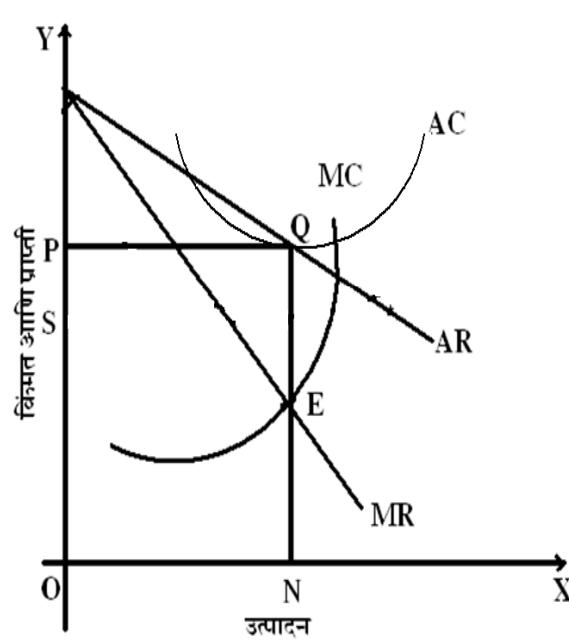
मक्तेदारीयुक्त स्पर्धेची वैशिष्ट्ये :

१. व्यवसाय संस्थांची मोठी संख्या
२. वस्तूभेद
३. सुलभ प्रवेश व निर्गमन
४. किंमतीत तफावत
५. जास्त लवचिक मागणी
६. समूह संकल्पना
७. विक्री खर्च

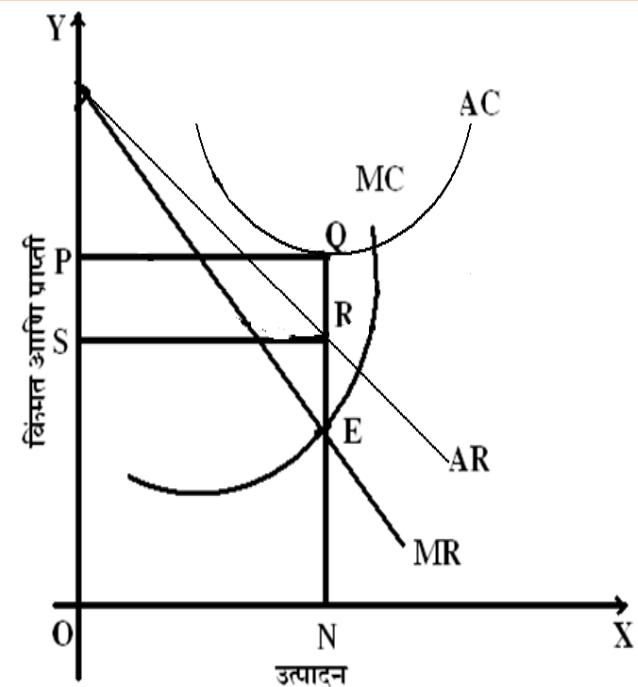
मक्तेदारीयुक्त स्पर्धेमील उद्योगसंस्थाचा अल्पकालीन समतोल

असाधारण नफा

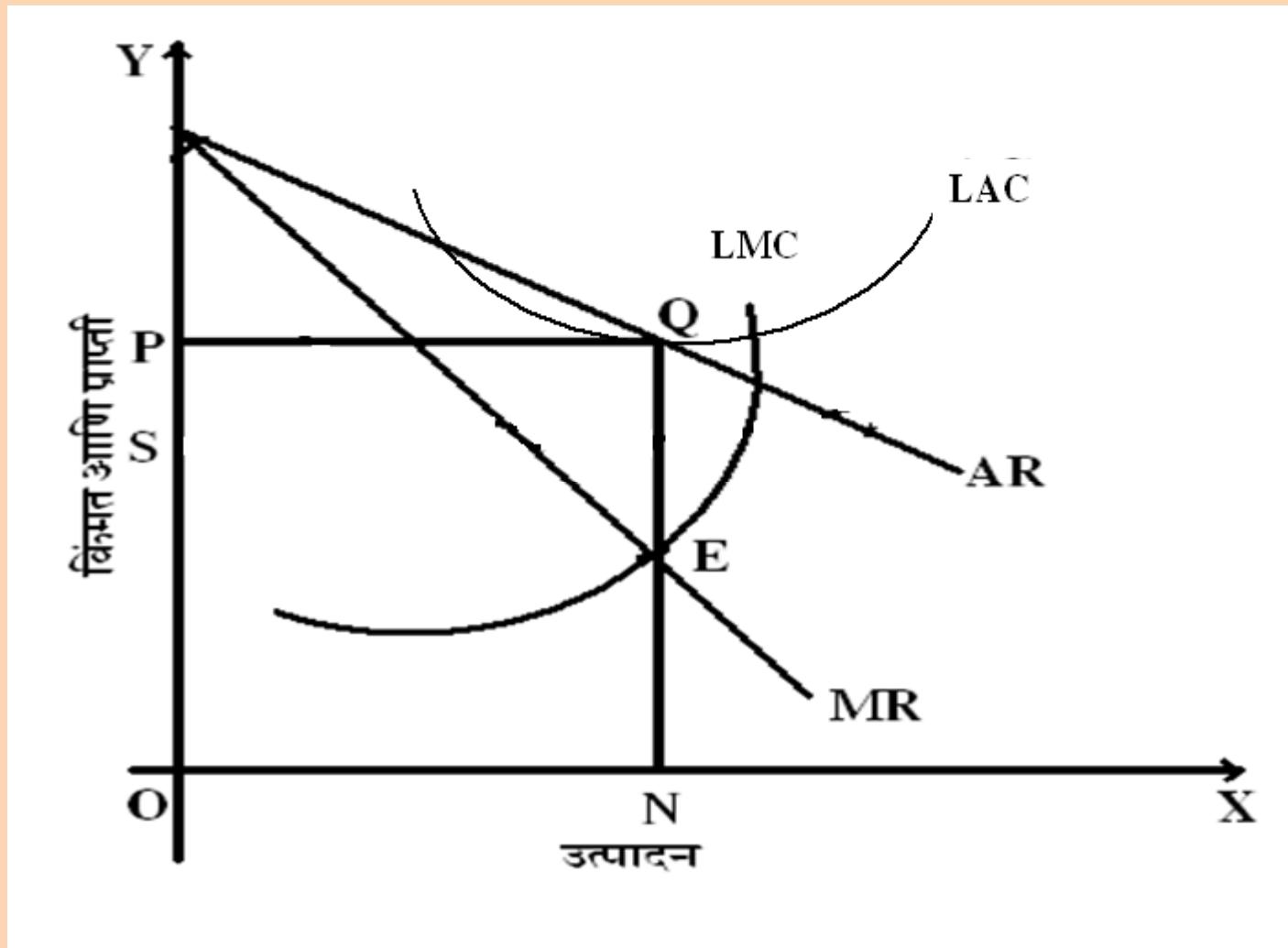

साधारण नफा

तोटा

मक्तेदारीयुक्त स्पर्धेमील उद्योगसंस्थाचा दिर्घकालीन समतोल

विक्री खर्च

प्रा. चेंबरलिन यांच्या मते,

वस्तूच्या मागणी वक्राची स्थिती किंवा आकार बदलण्यासाठी करण्यात येणारा खर्च म्हणजे विक्री खर्च होय.

ग्राहकाने एखादी वस्तू खरेदी करावी अथवा एका विक्रेत्याऐवजी दुस-या विक्रेत्याकडून खरेदी करावी यासाठी ग्राहकाचे मन वळविण्याकरीता करावा लागणारा खर्च अशी विक्री खर्चाची व्याख्या करता येईल.

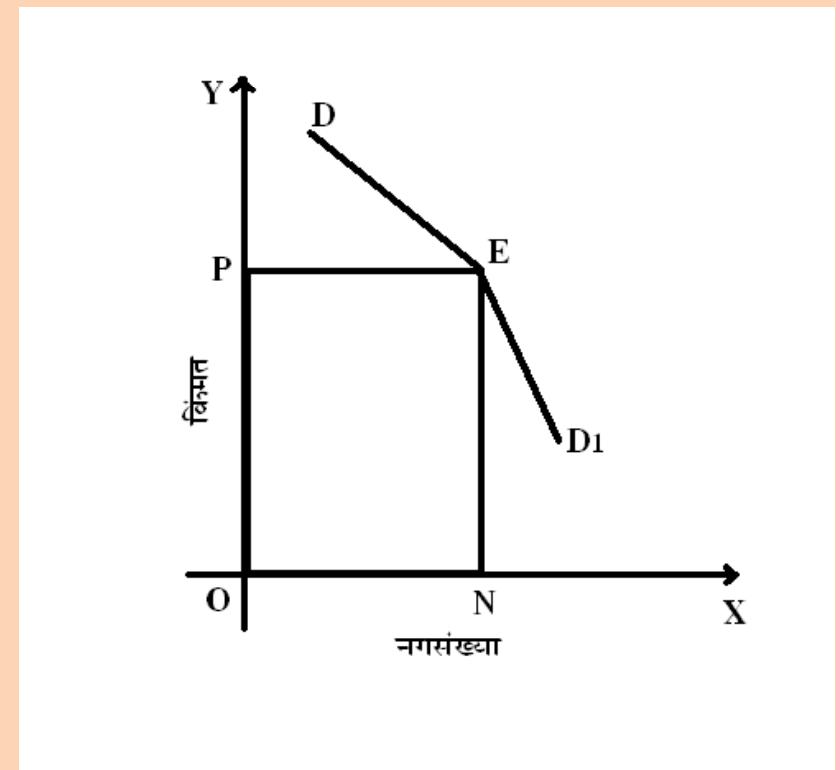
अल्पविक्रेताधिकार :

थोडया किंवा अल्पसंयख्य पुरवठादाराचे उद्योगात वर्चस्व असल्याची अपूर्ण स्पर्धेची स्थिती म्हणजे अल्पविक्रेताधिकार होय.

ज्या बाजार प्रकारात दोनपेक्षा जास्त, परंतु संख्येन थोडे विक्रेते एकजिन्सी किंवा भेदजन्य उत्पादनाची विक्री करतात, त्या बाजार प्रकाराला अल्पविक्रेताधिकार असे म्हणतात.

अल्पविक्रेताधिकाराची वैशिष्ट्ये :

१. थोडे विक्रेते
२. परस्परावलंबित्व
३. बाकदार मागणी वक्र
४. जाहिरात व विक्री खर्चाचे महत्व
५. काही प्रमाणात मक्तेदारीचा अंश
६. व्यवसायसंस्थांचे विसंगत वर्तन

द्विविक्रेताधिकार :

द्विविक्रेताधिकार म्हणजे ज्यात केवळ दोनच विक्रेते आहेत अशी बाजाराची रचना होय.

प्रा.स्टेनिअर आणि हॉग यांच्या मते,

जेंव्हा बाजारात दोनच विक्रेते स्पर्धा करीत असतात तेंव्हा बाजारात शुद्ध द्विविक्रेताधिकार निर्माण होतो.

द्विविक्रेताधिकार बाजाराची वैशिष्ट्ये :

१. दोन उत्पादनसंस्था
२. परस्परावलंबित्व
३. वस्तूभेद केला जातोच असे नाही.
४. एकसारख्या वस्तू
५. अनिश्चितता
६. किंमत स्वातंत्र्य मर्यादित

प्रकरण सहावे

घटक किंमत निश्चयती

विभाजनाचा सिमांत उत्पादकता सिधांतः

प्रा. जे.बी.कलार्क यांच्या मते,

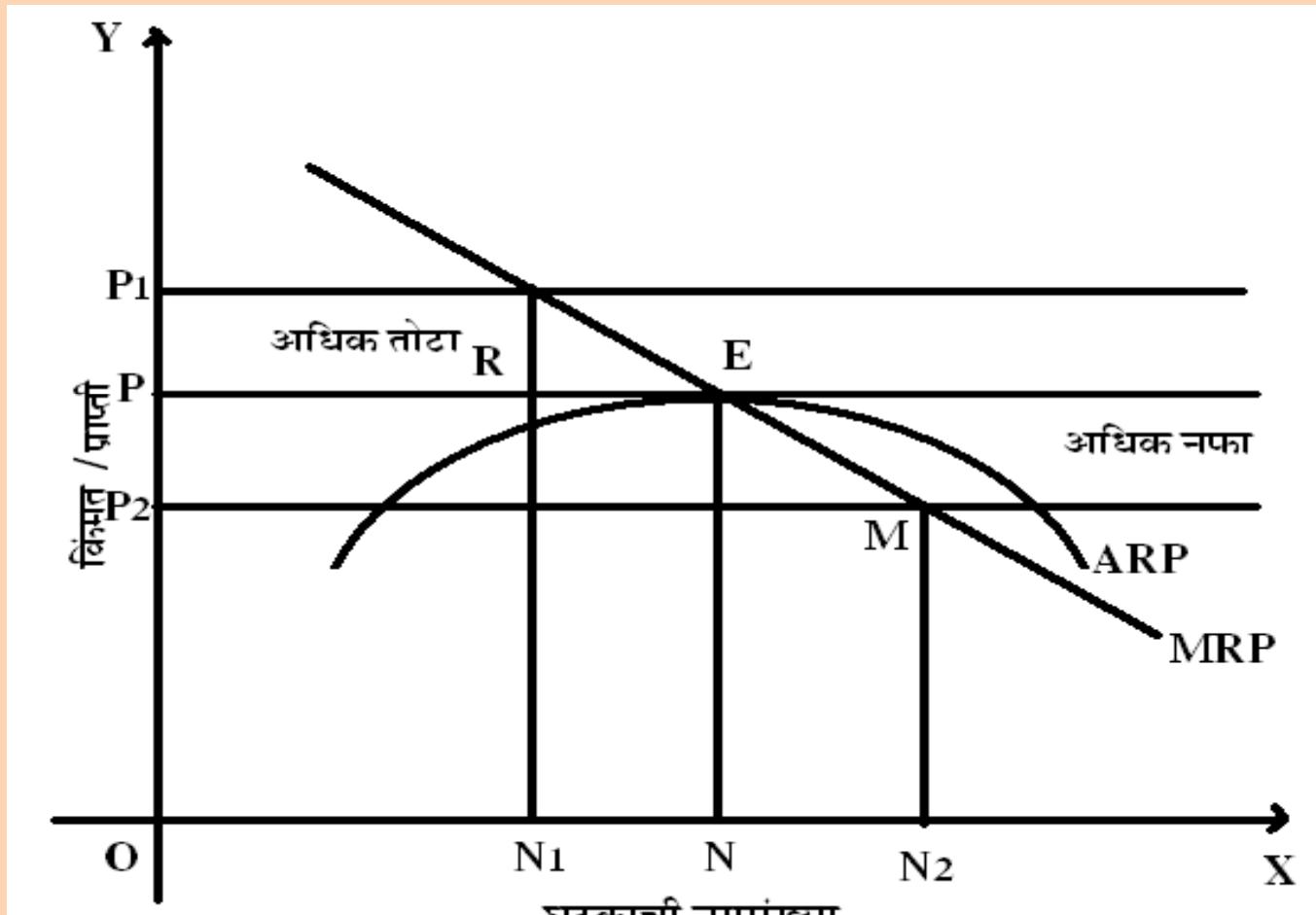
उत्पादनाची विशिष्ट परिस्थिती असतांना प्रत्येक उत्पादन घटकाचा मोबदला हा त्या त्या उत्पादन घटकाच्या सीमांत उत्पादकतेबरोबर असतो.

सीमांत उत्पादकता- उत्पादनाचे इतर घटक स्थिर ठेवून एका घटकाच्या परिमाणात एका मांैने वाढ केली असता एकूण उत्पादनात जी शुद्ध भर पडते तिलाच त्या घटकाची सीमांत उत्पादकता असे म्हणतात.

सिधांताची गृहीते :

१. उत्पादन घटकाची परिमाणे एकजिन्सी
२. वेगवेगळ्या उत्पादन घटकाची सीमांत उत्पादकता समान राहील अशा प्रकारे घटकांचा उत्पादन कार्यात वापर केला जातो.
३. वस्तू बाजारात पूर्ण स्पर्धा आहे.
४. घटक बाजारात पूर्ण स्पर्धा आहे.
५. उत्पादन घटक गतिशील आहे.
६. साधनसामग्री आणि घटकांच्या बाबतीत पूर्ण रोजगार आहे.
७. वेगवेगळ्या घटक सेवांची परिमाणे विभाज्य आहेत.
८. हा सिधांत दिर्घकाळात लागू होतो.
९. हा सिधांत बदलत्या प्रमाणाच्या नियमावर आधारलेला आहे.

विभाजनाचा सिमांत उत्पादकता सिध्दांताचे आकृतीद्वारे स्पष्टीकरण

विभाजनाच्या सिद्धांतावरील टीका :

१. घटकाची सर्व परिमाणे एकजिन्सी नाहीत.
२. घटक पूर्णपणे गतिशील नसतात.
३. पूर्ण स्पर्धा आढळत नाही.
४. पूर्ण रोजगार अस्तित्वात नसतो.
५. सर्व घटक विभाज्य नसतात.
६. उत्पादन हा एका घटकाचा परिणाम नाही.
७. नफा प्रेरणा प्रमुख प्रेरणा नाही.
८. अल्पकाळात लागू नाही.
९. तांत्रिक प्रगतीकडे दुर्लक्ष
१०. घटकांचा पुरवठा स्थिर नाही.

वेतन

प्रा. बेनहॅम यांच्या मते,

कामगाराने दिलेल्या सेवबद्धल मालकाने करारानुसार दिलेली पैशातील रक्कम म्हणजे वेतन होय.

मार्शल यांच्या मते,

श्रमाच्या सेवेसाठी देण्यात येणारी रक्कम म्हणजे वेतन होय.

वेतनाची दोन प्रकारात विभागणी केली जाते.

अ- पैसारुप वेतन

ब- वास्तव वेतन

वेतनाचा अधुनिक सिध्दांत

वेतनाच्या अधुनिक सिध्दांतानुसार श्रमासाठीची मागणी आणि श्रमाचा पुरवठा यांच्या परस्परसंबंधातून वेतनाचा समतोल दर निश्चित होतो. त्यामुळे या सिध्दांताचे वर्णन वेतनाचा मागणी पुरवठा सिध्दांत असेही केले जाते.

गृहीते :

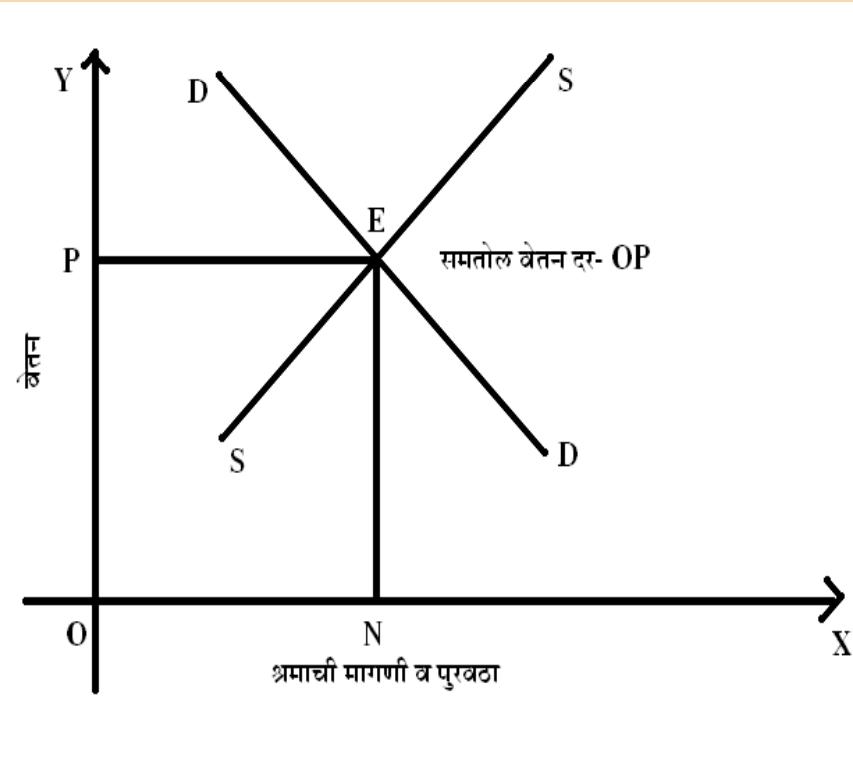
१. श्रम एकजिन्सी आहेत.
२. वस्तू बाजार आणि श्रम बाजार अशा दोन्हीही बाजारांत पूर्ण स्पर्धा आहे.
३. श्रमाचा पुरवठा श्रम तासांच्या संदर्भात नव्हे तर श्रम संख्येत विचारात घेतला जातो.
४. श्रमाच्या मागणी-पुरवठयावर परिणाम करणारे वेतनाव्यतिरिक्त इतर घटक स्थिर आहेत.
५. श्रम गतिक्षम आहेत.

श्रमाची मागणी :

श्रमाची मागणी वस्तू आणि सेवांच्या मागणीवर अवलंबून असल्याने श्रमाच्या मागणीला अप्रत्यक्ष मागणी असे म्हणतात. श्रमाची मागणी वस्तू आणि सेवांच्या उत्पादकांकडून केली जाते.

श्रमाच्या मागणीचे निर्धारक घटक :

१. श्रमिकांची उत्पादकता
२. उत्पादनासाठीची मागणी
३. आदानांची उपलब्धता
४. भांडवलाची उपलब्धता
५. सरकारचे धोरण

श्रमाचा पुरवठा:

श्रमाचा पुरवठा श्रमिकांकडून केला जातो. श्रम कौशल्य, पात्रता आणि कार्यक्षमतेच्या बाबतीत भिन्न-भिन्न असतात.

श्रमाच्या पुरवठयाचे निर्धारक :

१. विशिष्ट व्यवसायातील / उद्योगातील वेतन दर
२. लोकसंख्यावाढ
३. आनुषंगिक लाभ
४. इतर व्यवसाय/उद्योगातील वेतन दर
५. विशिष्ट प्रकारची कौशल्ये
६. शिक्षण आणि प्रशिक्षण सुविधा

टीकात्मक परीक्षण :

१. इतर घटक दुर्लक्षित
२. एकजिन्सीपणाचा अभाव
३. मागणी पुरवठयाचा अंदाज करणे अवघड
४. कमी गतिक्षमता

सामूहिक सौदा

ए. फ्लॅन्डर्स यांच्या मते,

सामूहिक सौदा ही नियम बनविण्याची प्रक्रिया असून, त्यारे श्रमाच्या रोजगाराच्या शर्ती व अटी निश्चित केल्या जातात.

एन.एफ. डफटी यांच्या मते ,

सामूहिक सौद्यात संयुक्तपणे ठरविलेल्या बाबीसंबंधी व्यवस्थापन आणि कामगार संघटना यांच्यातील वाटाधारींचा समावेश होतो.

सामूहिक सौद्याची वैशिष्ट्ये:

१. सातत्यपूर्ण प्रक्रिया
२. सामूहिक प्रक्रिया
३. लवचिक व गतिमान प्रक्रिया
४. त्रिपक्षीय प्रक्रिया
५. लोकशाही स्थापन्याचा मार्ग
६. आंतरशाखीय व्यवस्थेचा प्रकार
७. प्रतिनिधींची संस्थात्मक प्रक्रिया
८. औद्योगिक शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी प्रयत्न
९. कामगारांचे शोषण दूर करण्यास मदत
१०. कामगारांच्या विविध बाबीसंबंधी विचार

सामूहिक सौद्यासाठी अटी :

१. सुसंघटित व मान्यताप्राप्त कामगार संघटना
२. प्रगतिशील आणि भक्कम व्यवस्थापन
३. तडजोडीची तयारी
४. उद्दिष्टाबाबत सामूहिक एकमत
५. परस्परातील करारांचे पालन

व्याजाची संकल्पना :

मार्शल यांच्या मते,

व्याज म्हणजे भांडवलाचा वापर करण्याबद्दल बाजारात देण्यात येणारी किंमत होय.

मेर्यस्स यांच्या मते,

कर्जाऊ रकमांच्या वापरासाठी देण्यात येणारी किंमत म्हणजे व्याज होय.

व्याजाचा अऱ्णयोग्य निधी सिध्दांत :

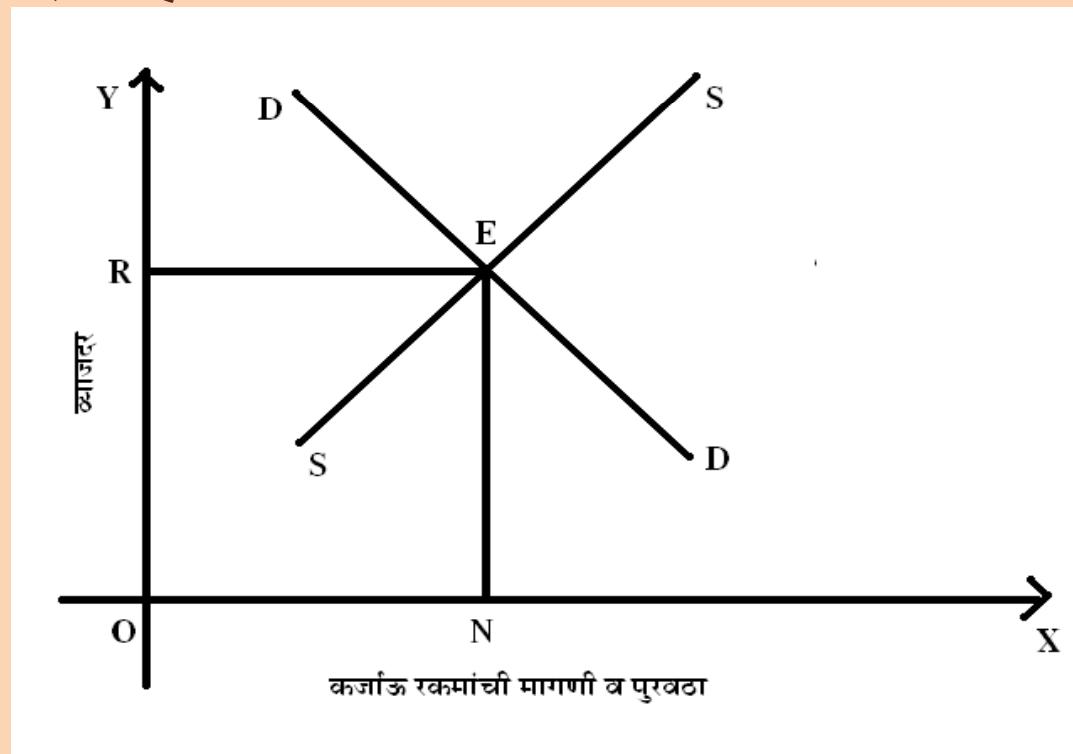
या सिध्दांतानुसार समतोल व्याजाचा दर कर्जाऊ रकमांसाठीची मागणी आणि कर्जाऊ रकमांचा पुरवठा यांच्या संतुलनातून निश्चित होतो.

कर्जाऊ रकमांची मागणी

१. गुंतवणूक
२. उपभोग
३. संचय

कर्जाऊ रकमांचा पुरवठा

१. बचत
२. निःसंचय
३. पत पैसा/ बँक पैसा
४. निर्गुंतवणूक

व्याजाचा रोखता पसंती सिध्दांत :

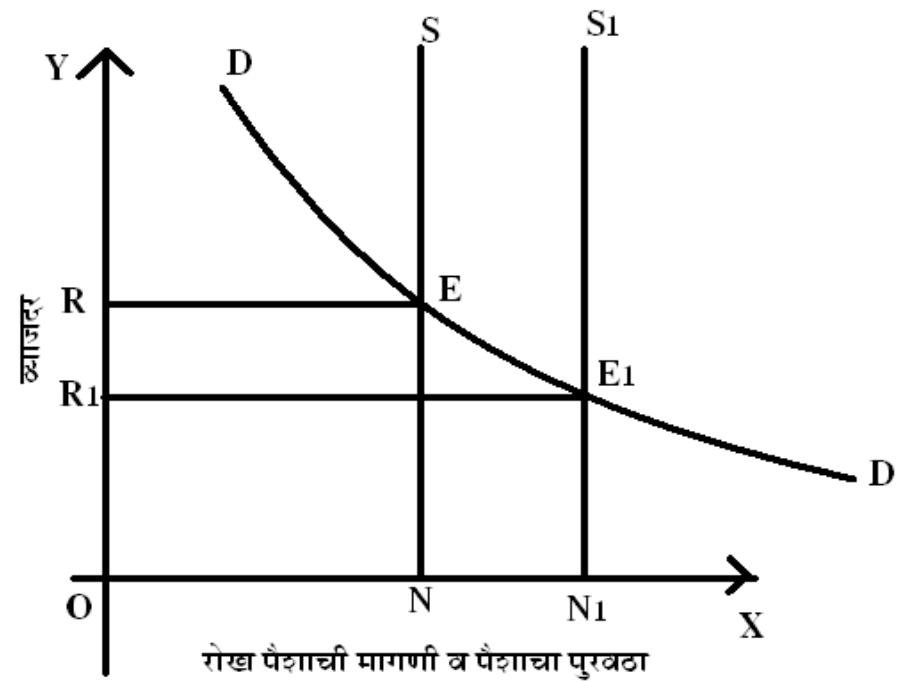
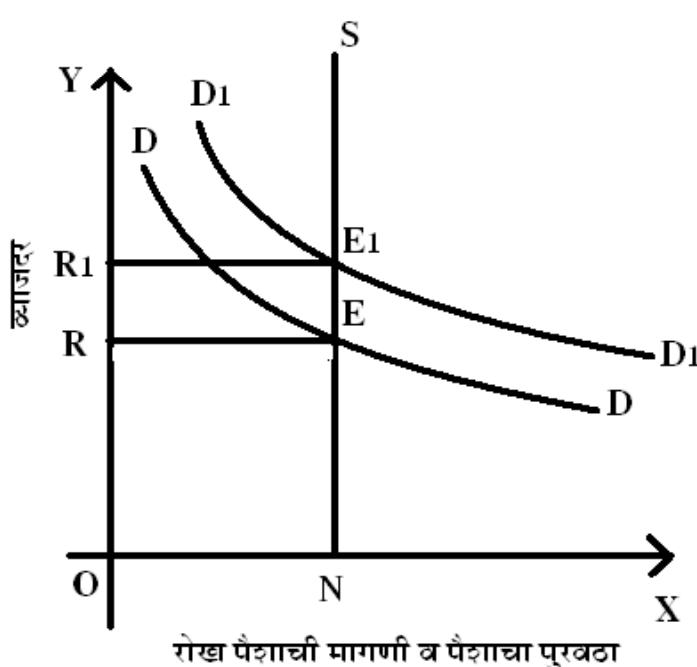
विशिष्ट काळासाठी रोखतेचा त्याग केल्याबद्दल मिळणारे बक्षीस म्हणजे व्याज होय.

पैशाची मागणी :

१. व्यवहार हेतू
२. सावधगिरी हेतू
३. लाभ किंवा सबाजीचा हेतू

पैशाचा पुरवठा :

पैशाच्या पुरवठयात नाणी, नोटा व बँक ठेवींचा समावेश होतो. देशातील सरकारची धोरणे आणि मध्यवर्ती बँकेची धोरणे पैशाचा पुरवठा निश्चित करतात.

नफा

हाँले यांच्या मते,

धोका स्विकारण्याबद्दल संयोजकाला मिळणारा मोबदला
म्हणजे नफा होय.

हँनसन यांच्या मते,

इतर सर्व मोबदले दिल्यानंतर संयोजकाला उत्पन्न
स्वरूपात मिळणारे उर्वरित उत्पन्न म्हणजे नफा होय.

नफ्याची वैशिष्ट्ये :

१. उर्वरित उत्पन्न

२. मोठ्या प्रमाणात चढउतार

३. उणे असण्याची शक्यता

नफयाचा धोका सिध्दांत :

प्रा. हॉले या अमेरिकन अर्थशास्त्रज्ञाने इ.स. १९०७ मध्ये आपल्या Enterprise and Productive Process या ग्रंथात नफयाचा धोका सिध्दांत मांडला.

प्रा. हॉले यांच्या मते.

धोका स्विकारण्याबद्दल संयोजकाला मिळणारा मोबदला म्हणजे नफा होय. संयोजक धोका पत्करतो , त्यामुळे धोका जेवढा अधिक तेवढा नफा अधिक मिळत असतो. तर जेवढा धोका कमी तेवढा कमी असतो.

नफयाचा अनिश्चितता सिध्दांत :

अमेरिकन अर्थशास्त्रज्ञ प्रो. नाईट यांनी सर्वप्रथम आपल्या Risk, Uncertainty and Profit या ग्रंथात नफयाचा अनिश्चितता सिध्दांत मांडला.

प्रा. नाईट यांच्या मते,

नफा म्हणजे अनिश्चितता स्वीकारण्याबद्दल संयोजकाला मिळणारा मोबदला होय.

प्रा. नाईट यांच्या मते, काही धोके विमा उतवून कमी करता येतात, परंतु काही धोके विमा उतरवून कमी करता येत नाहीत.

नफ्याचा नवप्रवर्तन सिंधांतः

प्रा. जोसेफ शुम्पीटर यांनी नफ्याचा नवप्रवर्तन सिंधांत मांडला.

संयोजकाचे प्रमुख कार्य म्हणजे नवप्रवर्तनाचा अवलंब करणे व हेच कार्य करण्याबद्दल संयोजकाला नफा मिळतो. संयोजकाने उत्पादनाचा खर्च कमी करण्याच्या किंवा मागणीत वाढ घडवून आणण्याच्या हेतूने अवलंबिलेली कोणतीही नवीन उपाययोजना किंवा धोरण म्हणजे नवप्रवर्तन होय.

शुम्पीटरच्या मते, संयोजक पुढील मार्गानी नवप्रवर्तन घडवून आणू शकेल.

१. नविन उत्पादन पद्धतीचा वापर करणे.
२. उत्पादनासाठी नविन बाजारपेठ शोधणे
३. अस्तित्वातील वस्तूपेक्षा नवीन वस्तूं निर्माण करणे.
४. कच्च्या मालाचे नवीन साठे अथवा मार्ग शोधणे
५. उद्योगसंस्थेचे वाजवीकरण अथवा पुनर्रचना करणे.
६. नवीन शक्तीसाधन अथवा इंधनाचा शोध घेणे.
७. उत्पादनाच्या संघटनात बदल करणे.

प्रकरण सातवे

कल्याणकारी अर्थशास्त्र

कल्याणकारी अर्थशास्त्र

प्रा. सायटोक्हस्की यांच्या मते,

कल्याणकारी अर्थशास्त्र हे अर्थशास्त्रज्ञांच्या सिद्धांताचा असा भाग आहे की जो मुख्यतः आर्थिक धोरण ठरण्याशी संबंधीत आहे.

प्रा. बाँबर यांच्या मते,

अर्थव्यवस्थेचे कार्यक्षमतेने मोजमाप जेंव्हा महत्तम एकूण सामाजिक समाधानाच्या निकषानुसार केले जाते तेंव्हा त्यास कल्याणाचे अर्थशास्त्र म्हणतात.

पिंगू यांचे कल्याणाचे अर्थशास्त्र

प्रा. पिंगू यांनी आपल्या Economics of Welfare या ग्रंथातून कल्याणकारी अर्थशास्त्राचा पाया घातला. व्यक्तिच्या कल्याणाचे त्यांनी देन प्रकार पाडले आहेत.

१. सामान्य कल्याण :

सामान्य कल्याण म्हणजे असे कल्याण की जे आर्थिक आणि आर्थिकेतर घटकांमुळे व्यक्ती किंवा समाजाला प्राप्त होते.

२. आर्थिक कल्याण:

आर्थिक कल्याण हा सामान्य कल्याणाचा असा भाग आहे की जो पैशाच्या मापदंडाने प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षरीत्या मोजता येते.

कलल्याणवाढीच्या कसोट्या :

१. काही वस्तूंच्या उत्पादनात वाढ होत असतांना इतर वस्तूंचे उत्पादन घटत नाही. तसेचे उत्पादन साधनांचे वितरण होतांना तसयार होणा-या वस्तूंचे सामाजिक मूलल्य वाढते.

२. संपत्तीचे पुनर्वितरण करतांना साहस्री वृत्ती, भांडवल निर्मिती यावर प्रतिकूल परिणाम होत नाही.

सामाजिक कल्याण फलन

सामाजिक कल्याण फलन हे प्रत्येक व्यक्तीच्या कल्याणाचे फलन असते किंवा समाजातील प्रत्येक व्यक्तीच्या उपभोगाच्या परिणामाचे फलन असते. - प्रा. बर्गसन

सामाजिक कल्याण फलन म्हणजे नैतिक निर्णयांचा असा समूह की जो परिस्थितीचे मूल्यांकन करतो आणि वितरणाच्या बाबतीत न्याय प्रस्थापित करतो. - प्रा. बाऊमोल

सामाजिक कल्याण फलन पुढील समीकरणाच्या स्वरूपात मांडता येते.

$$W = F(U_1, U_2, U_3, \dots, U_n)$$

